

PEILING MENS EN MAATSCHAPPIJ

DOMEINEN MAATSCHAPPIJ, TIJD, RUIMTE EN BRONGEBRUIK
IN HET BASISONDERWIJS
2019

STEUNPUNT
TOETSONTWIKKELING
EN PEILINGEN

Vlaanderen
is onderwijs & vorming

De brochure 'Peiling mens en maatschappij in het basisonderwijs' is gebaseerd op de resultaten van het peilingsonderzoek. Dit onderzoek werd uitgevoerd door het 'Steunpunt Toetsontwikkeling en Peilingen' in opdracht van de Vlaamse minister van Onderwijs.

Het onderzoek gebeurde onder leiding van prof. dr. Rianne Janssen en werd gecoördineerd door dr. Koen Aesaert.

Deze brochure werd samengesteld door het onderzoeksteam van het 'Steunpunt Toetsontwikkeling en Peilingen'.

www.peilingsonderzoek.be

VOORWOORD

Vlaanderen dankt zijn welvaart aan kwaliteitsvol onderwijs. We kunnen onze welvaart alleen behouden als we de lat hoog blijven leggen. Voor leerlingen, maar ook voor scholen.

We moeten in de spiegel durven kijken. In hoeverre slagen we in onze belangrijkste taak: leerwinst realiseren? Een peilingsonderzoek gaat elk jaar na hoeveel Vlaamse leerlingen de eindtermen of ontwikkelingsdoelen behalen. In 2019 werd er onder meer gepeild naar de eindtermen voor mens en maatschappij in het basisonderwijs. De resultaten vindt u in deze brochure.

Ik nodig alle onderwijspartners en scholen uit om actief aan de slag te gaan met de resultaten. We moeten de ambitie hebben om onze kinderen te verheffen naar een nog hoger niveau. Als onze kinderen excelleren, dan zal Vlaanderen excelleren.

We gaan in de nabije toekomst nog veel meer in de spiegel kijken met ons onderwijs. Er komen Vlaanderenbrede proeven voor alle leerlingen, op 4 vaste momenten in de loop van het leerplichtonderwijs. Zo kunnen we nog beter een vinger aan de pols houden en nog gericht ingrijpen om de kwaliteit van ons onderwijs overal hoog te houden.

Ik wil de leerlingen, de leerkrachten, de directies en de onderzoekers bedanken om alvast aan dit onderzoek mee te werken.

Ben Weyts

Vlaams minister van Onderwijs

EXECUTIVE SUMMARY

Op 21 mei 2019 werd er een peiling mens en maatschappij in het basisonderwijs georganiseerd. Via dit peilingsonderzoek werd nagegaan in welke mate leerlingen op het einde van het basisonderwijs de eindtermen voor de domeinen maatschappij, tijd, ruimte en brongebruik van mens en maatschappij beheersen. In totaal namen 2747 leerlingen uit het zesde leerjaar, verdeeld over 100 Vlaamse basisscholen deel.

BEHALEN VAN DE EINDTERMEN MENS EN MAATSCHAPPIJ

De resultaten op de vijf schriftelijke toetsen variëren naargelang het bevraagde domein. Voor de toets maatschappij behaalt iets minder dan de helft van de leerlingen (45%) de eindtermen. Duidelijk meer leerlingen behalen de eindtermen voor de toetsen historische tijd (70%), ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit (71%) en persoonlijke tijd (73%). Tot slot bereikt 79 procent van de leerlingen het minimumniveau voor de toets oriëntatie en kaartvaardigheid.

Voor de toetsen historische tijd en oriëntatie- en kaartvaardigheid behalen significant meer jongens de eindtermen. Voor de toets persoonlijke tijd stellen we het omgekeerde vast: voor deze toets behalen significant meer meisjes het minimumniveau. Voor de overige toetsen zijn er kleine, niet significante verschillen op basis van geslacht.

Leerlingen met een andere thuistaal dan Nederlands halen voor alle toetsen significant minder goede resultaten.

Wanneer wordt gekeken naar verschillen op basis van sociaal-economische status (SES), halen leerlingen uit een gezin met een hoge SES vaker de eindtermen dan leerlingen uit een gezin met een gemiddelde of lage SES. Leerlingen uit een gezin met een lage SES scoren minder goed dan leerlingen uit een gezin met een gemiddelde SES.

Voor de toetsen persoonlijke tijd en historische tijd bleven de resultaten tussen 2010 en 2019 stabiel. Voor de andere toetsen waren er in die periode wel betekenisvolle evoluties. Voor de toets maatschappij was er sprake van een significante achteruitgang in het percentage leerlingen dat de eindtermen behaalt, gaande van 53 procent in 2010 naar 45 procent in 2019. Ook voor de toets ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit gebeurde een significante daling van 75 procent naar 71 procent. Voor de toets oriëntatie en kaartvaardigheid behaalden dan weer significant meer leerlingen de eindtermen (79% in 2019 t.o.v. 75% in 2010).

Met betrekking tot de kloof op basis van geslacht zien we in de loop van de tijd enkel voor de toets ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit een significante evolutie. Waar we in 2010 vaststelden dat jongens het iets beter deden dan meisjes, zien we nu het omgekeerde. Voor de kloof op basis van thuistaal is er enkel bij de toets persoonlijke tijd een significante verandering. De kloof tussen leerlingen die exclusief Nederlands spreken en leerlingen die het Nederlands combineren met een andere taal wordt namelijk significant kleiner bij deze toets. Op het gebied van SES zijn er tot slot geen significante evoluties.

DE PRAKTISCHE PROEF BRONGEBRUIK

Aangezien een aantal eindtermen over mens en maatschappij moeilijk te toetsen zijn aan de hand van schriftelijke toetsen, werden deze gepeild aan de hand van een praktische proef. Tijdens de praktische proef maakten zes leerlingen per vestigingsplaats acht opdrachten. Er waren vijf opdrachten over brongebruik, twee over oriëntatie en kaartvaardigheid en één over algemene ruimtelijke vaardigheden.

Met betrekking tot brongebruik blijkt dat ongeveer twee derde van de leerlingen de juiste trefwoorden kan geven om informatie op te zoeken in een informatief boek of op een gegeven site. Verder slagen bijna alle leerlingen erin om informatie af te leiden indien deze letterlijk in de bron terug te vinden is of wanneer ze voldoende gestuurd worden in het zoekproces. Zo kunnen ongeveer negen leerlingen op tien informatie afleiden uit een afbeelding in een informatief boek of een krantje wanneer ze de pagina krijgen waarop deze afbeelding staat. Overeenkomstig slagen acht tot negen leerlingen op tien erin om informatie uit audiovisueel materiaal af te leiden wanneer ze de filmpjes kunnen selecteren uit een voorgeselecteerde index. Wanneer er echter minder sturing gegeven wordt, slagen ongeveer zes leerlingen op tien erin om de juiste informatie af te leiden uit de bronnen.

Wat betreft oriëntatie- en kaartvaardigheid varieert het percentage leerlingen dat een locatie juist kan aanduiden op de wereldbol tussen 56 en 85 procent. Verder kunnen ongeveer acht leerlingen op tien het kompas gebruiken om een kaart te oriënteren of een hoofdwindrichting te bepalen.

Wat de algemene ruimtelijke vaardigheden betreft blijkt het percentage leerlingen dat informatie of een kaart terugvindt in een atlas afhankelijk van de complexiteit van de gevraagde informatie. Zo vindt 86 procent van de leerlingen de kaart met de provinciehoofdsteden van België terwijl slechts 19 procent de kaart terugvindt met informatie over het klimaat in Caïro.

ACHTERGRONDKENMERKEN

De prestaties voor mens en maatschappij zijn gerelateerd aan een aantal persoonlijke kenmerken van de leerlingen. Leerlingen die sterker gemotiveerd zijn voor mens en maatschappij en hun capaciteiten op het gebied van schoolse vaardigheden en mens en maatschappij hoger inschatten, scoren hoger op de schriftelijke toetsen voor mens en maatschappij.

Met betrekking tot de relatie tussen de gezinskenmerken enerzijds en de prestaties op de schriftelijke toetsen anderzijds stellen we vast dat leerlingen beter presteren op de toetsen maatschappij, persoonlijke tijd, historische tijd en oriëntatie- en kaartvaardigheid naarmate hun thuisklimaat meer stimulerend is. Ook scoren leerlingen beter op de toetsen persoonlijke tijd en historische tijd wanneer hun ouders meer belang hechten aan het leergebied mens en maatschappij.

MENS EN MAATSCHAPPIJ OP SCHOOL

Het aantal lestijden dat voorzien wordt voor mens en maatschappij varieert sterk tussen de klassen gaande van één lesuur tot zes uren per week.

Ook blijkt dat in vier vijfde van de klassen de leerkracht veel belang hecht aan de domeinen maatschappij, tijd en ruimte. Aan het domein brongebruik wordt in zeven klassen op tien veel belang gehecht.

Wanneer we kijken naar de leerstof die al behandeld werd op het moment van de peiling, blijkt dat de eindtermen over tijd en brongebruik in bijna alle klassen reeds gezien werden. Met betrekking tot brongebruik moeten we echter opmerken dat historische en informatieve boeken slechts in een beperkt aantal klassen wekelijks gebruikt worden. Daartegenover staat dat men in 70 procent van de klassen wekelijks het internet raadpleegt.

Binnen de domeinen maatschappij en ruimte zijn er telkens vijf eindtermen die door een substantiële groep (11% tot 36%) nog niet werden behandeld. Verder stellen we voor de domeinen maatschappij en ruimte vast dat bepaalde rubrieken iets minder vaak aan bod komen. Binnen het domein maatschappij komen de rubrieken sociaal-economische verschijnselen en sociaal-culturele verschijnselen in iets minder klassen aan bod dan de rubriek politiek-juridische verschijnselen (respectievelijk 76% en 85% ten opzichte van 95%). Binnen het domein ruimte wordt de rubriek ruimtelijke ordening dan weer minder vaak behandeld dan de rubrieken oriëntatie- en kaartvaardigheid, algemene vaardigheden ruimte en verkeer en mobiliteit (84% ten opzichte van respectievelijk 92%, 92% en 97%).

Wat betreft professionele ontwikkeling, tonen de resultaten dat ongeveer één op tien leerkrachten de afgelopen twee jaar een nascholing heeft gevolgd over de inhoud van het leergebied mens en maatschappij. Wel volgde ongeveer een derde van de leerkrachten een nascholing over didactiek van mens en maatschappij.

INHOUD

VOORWOORD	1
EXECUTIVE SUMMARY	2
Behalen van de eindtermen mens en maatschappij	2
De praktische proef brongebruik	3
Achtergrondkenmerken	4
Mens en maatschappij op school	4
INHOUD	6
1 PEILINGSONDERZOEK IN HET VLAAMSE ONDERWIJS	10
2 DE PEILING MENS EN MAATSCHAPPIJ	12
Welke toetsen werden afgenomen?	12
Welke achtergrondvragenlijsten werden voorgelegd?	15
Welke leerlingen en scholen namen deel?	15
Hoe verliep de afname?	16
3 RESULTATEN ACHTERGRONDVRAGENLIJSTEN	17
Profiel deelnemende leerlingen en hun gezin	17
De leerlingen	17
Het gezin	18
De leerkracht	20
Profiel	20
Professionele ontwikkeling	20
De lessen mens en maatschappij	21
Aantal lestijden mens en maatschappij	21
Lesmateriaal tijdens de lessen mens en maatschappij	21
Differentiatie	21
Schoolafspraken	22
Werden de eindtermen behandeld?	22

Behandelen domeinen binnen mens en maatschappij	23
Evaluatie mens en maatschappij	23
Schoolbeleid mens en maatschappij	24
Multileeftijdsklassen mens en maatschappij	24
Inzetten leerkrachten	24
Belang mens en maatschappij	25
Interne kwaliteitszorg	25
4 DE PEILINGSRESULTATEN MENS EN MAATSCHAPPIJ	26
Hoeveel leerlingen beheersen de eindtermen? Algemeen resultaat	26
Resultaten 2019	26
Evolutie resultaten	26
Hoeveel leerlingen beheersen de eindtermen? Resultaten per leerlingengroep	27
Geslacht	27
Thuis taal	28
Sociaal-economische status	28
Waarmee hangen prestatieverschillen samen?	29
Leerlingkenmerken	30
Gezinskenmerken	33
Leerkracht- en schoolkenmerken	34
5 PRAKTISCHE PROEF MENS EN MAATSCHAPPIJ	37
Afname en beschrijving van de opdrachten	38
Globe	38
Kompas	39
App	39
Atlas	40
Internet	40
Archief voor onderwijs	40
Informatief boek	41

Krantje	41
Beoordeling van de praktische proef	41
Resultaten van de praktische proef	41
Resultaten globe	41
Resultaten kompas	43
Resultaten app	44
Resultaten atlas	44
Resultaten internet	46
Resultaten archief voor onderwijs	47
Resultaten informatief boek	49
Resultaten krantje	50
Resultaten van de praktische proef voor specifieke leerlinggroepen	51
6 INHOUDELIJKE DUIDING TOETSPRESTATIES	53
Maatschappij	54
Voorbeeldopgaven	54
Wat kunnen leerlingen bij de toets 'Maatschappij'?	57
Persoonlijke tijd	59
Voorbeeldopgaven	59
Wat kunnen leerlingen bij de toets 'Persoonlijke tijd'?	62
Historische tijd	63
Voorbeeldopgaven	63
Wat kunnen leerlingen bij de toets 'Historische tijd'?	67
Oriëntatie en kaartvaardigheid	68
Voorbeeldopgaven	68
Wat kunnen leerlingen bij de toets 'Oriëntatie en kaartvaardigheid'?	74
Ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit	75
Voorbeeldopgaven	75
Wat kunnen leerlingen bij de toets 'Ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit'?	81

7 CONCLUSIE	83
Resultaten achtergrondvragenlijsten	83
Resultaten schriftelijke toetsen	83
Resultaten praktische proef brongebruik	84
Kenmerken gerelateerd aan de prestaties	85
BIJLAGE 1	87
BRONNEN VOORBEELDOPGAVEN	96

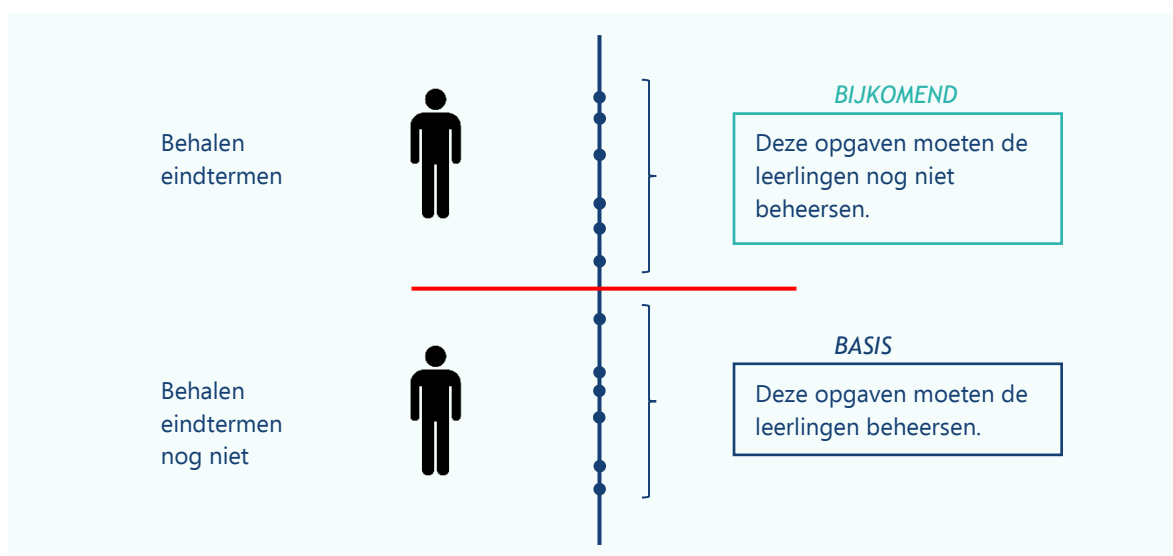
1 PEILINGSONDERZOEK IN HET VLAAMSE ONDERWIJS

Peilingsonderzoek toetst bij een representatieve steekproef van scholen en leerlingen in welke mate de leerlingen de eindtermen beheersen. De eindtermen zijn geformuleerd als minimumdoelen. Ze omvatten de kennis, het inzicht, de vaardigheden en de attitudes die de Vlaamse overheid noodzakelijk en bereikbaar acht voor alle leerlingen op het einde van een onderwijsniveau. Meer specifiek bestaan er eindtermen die leerlingen dienen te bereiken op het einde van de lagere school en op het einde van elke graad van het secundair onderwijs. Met deze minimumdoelen wil de overheid garanties inbouwen zodat jongeren succesvol hun verdere schoolloopbaan kunnen doorlopen.

De peilingen bieden daarnaast de mogelijkheid om te onderzoeken of er systematische verschillen zijn tussen scholen en of deze schoolverschillen samenhangen met bepaalde school- of leerlingkenmerken. Kansengelijkheid veronderstelt immers dat er geen grote verschillen zijn tussen scholen in het realiseren van de minimumdoelen. Als peilingsonderzoek kenmerken identificeert die samenhangen met minder goede prestaties, kunnen de overheid en de scholen hieraan werken. Om dergelijke analyses mogelijk te maken, vragen de onderzoekers via vragenlijsten bijkomende informatie aan de leerlingen, hun ouders en de scholen.

De toetsen zelf worden ontwikkeld op basis van de eindtermen, waarbij voor elke geselecteerde eindterm toetsopgaven in verschillende beheersingsniveaus worden ontwikkeld. Nadat leerlingen de toetsopgaven hebben opgelost, worden de opgaven op basis van de leerlingprestaties van gemakkelijk naar moeilijk gerangschikt op een meetschaal. Deze meetschaal wordt aan deskundigen (leraren, pedagogisch begeleiders, inspecteurs, beleidsmakers en lerarenopleiders) voorgelegd. Op basis van een inhoudelijke analyse van de opgaven duiden zij op de meetschaal een toetsnorm of cesuur aan. Deze toetsnorm verdeelt de meetschaal in twee groepen opgaven: basisopgaven en bijkomende opgaven. De basisopgaven verwijzen naar de opgaven die leerlingen ten minste moeten beheersen om de eindtermen te bereiken. De bijkomende opgaven dienen de leerlingen (nog) niet te beheersen.

De leerlingen worden vervolgens op dezelfde meetschaal geplaatst in toenemende mate van vaardigheid. Leerlingen die op de meetschaal boven de toetsnorm (minimumnorm) zijn gesitueerd, beheersen de basisopgaven en behalen bijgevolg de eindtermen. Figuur 1 geeft de logica van de toetsnorm schematisch weer.

Figuur 1 – De toetsnorm met een opdeling van toetsopgaven en leerlingen.

Scholen in de steekproef worden door het onderzoeksteam op een toevallige wijze geselecteerd, maar nemen vrijwillig deel. Het resultaat van de peiling heeft geen gevolgen voor de school, de leerkracht of de verdere schoolloopbaan van de leerling. De resultaten van scholen, klassen en leerlingen zijn gegarandeerd anoniem. Scholen krijgen wel feedback over de resultaten van hun eigen leerlingen, maar dan uitsluitend op schoolniveau. Individuele resultaten worden nooit bekend gemaakt. De peilingsresultaten kunnen scholen aanzetten tot reflectie en zelfevaluatie.

Het is niet de bedoeling dat alle scholen aan een peiling deelnemen. Een steekproef van scholen en leerlingen volstaat. Om tegemoet te komen aan de vraag van andere scholen naar goede instrumenten om na te gaan in welke mate hun leerlingen de eindtermen bereiken, worden parallelversies van de peilingstoetsen gemaakt. Die paralleltoetsen meten hetzelfde als de peilingstoetsen en bestaan uit gelijkaardige opgaven. De overheid stelt deze paralleltoetsen vrijblijvend ter beschikking van alle scholen via de website www.paralleltoetsen.be. Wanneer scholen de paralleltoetsen afnemen, krijgen ze hierover feedback. Zo kunnen scholen uit de peilingssteekproef en scholen die de paralleltoetsen afnemen, zichzelf evalueren met wetenschappelijk onderbouwde toetsen. Elke school heeft de verplichting om al zijn leerlingen aan het einde van het basisonderwijs te laten deelnemen aan gevalideerde toetsen voor minimum drie leergebieden. Zowel een deelname aan toetsen in het kader van het peilingsonderzoek als het gebruik van een paralleltoets tellen als afname van een gevalideerde toets.

2 DE PEILING MENS EN MAATSCHAPPIJ

Op 21 mei 2019 toetste het Steunpunt Toetsontwikkeling en Peilingen een set van eindtermen uit het leergebied mens en maatschappij in het basisonderwijs. De peiling gaat na of leerlingen op het einde van het lager onderwijs de eindtermen voor mens en maatschappij bereiken. Het was de tweede keer dat het leergebied gepeild werd. De voorgaande peiling – toen nog voor het leergebied wereldoriëntatie – vond plaats in 2010. De eindtermen die in 2019 werden gepeild zijn naar inhoud en formulering dezelfde als deze van 2010.

WELKE TOETSEN WERDEN AFGENOMEN?

Tijdens deze peiling werden de domeinen maatschappij, tijd, ruimte en brongebruik uit het leergebied mens en maatschappij getoetst. De eerste drie domeinen werden vertaald naar vijf schriftelijke toetsen i.e., toetsen voor maatschappij; persoonlijke tijd; historische tijd; oriëntatie en kaartvaardigheid; en ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit. Voor oriëntatie en kaartvaardigheid alsook voor brongebruik werden een aantal eindtermen meer in de diepte getoetst via een praktische proef die bestond uit acht opdrachten. Tabel 1 toont de eindtermen die schriftelijk getoetst werden. In Tabel 2 worden de eindtermen die aan bod komen in de praktische proef opgesomd.

Tabel 1

De geselecteerde eindtermen mens en maatschappij per schriftelijke toets¹

Maatschappij	
2.1	De leerlingen kunnen illustreren dat verschillende vormen van arbeid verschillend toegankelijk zijn voor mannen en vrouwen en verschillend gewaardeerd worden.
2.2	De leerlingen kunnen met een zelf gekozen voorbeeld illustreren hoe de prijs van een product tot stand komt.
2.3	De leerlingen kunnen met een zelf gekozen voorbeeld het nut en het belang aangeven van een collectieve voorziening, waarvoor de overheid zorg draagt.
2.4	kunnen illustreren dat welvaart zowel over de verschillende landen in de wereld als in België ongelijk verdeeld is.
2.5* ²	De leerlingen beseffen dat hun gedrag beïnvloed wordt door de reclame en de media.
2.9	De leerlingen kunnen voorbeelden geven van mogelijkheden die in onze samenleving bestaan voor de zorg en opvang van bejaarden en mensen met een handicap.
2.11	De leerlingen kunnen illustreren dat arbeidsmigratie en het probleem van vluchtelingen een rol hebben gespeeld bij de ontwikkeling van onze multiculturele samenleving.
2.13	De leerlingen kunnen het belang illustreren van de fundamentele Rechten van de Mens en de Rechten van het Kind. Ze zien daarbij in dat de rechten en plichten complementair zijn.
2.14	De leerlingen kunnen op een eenvoudige wijze uitleggen dat verkiezingen een basiselement zijn van het democratisch functioneren van onze instellingen.
2.15	De leerlingen kunnen illustreren op welke wijze internationale organisaties ernaar streven om het welzijn en/of de vrede in de wereld te bevorderen.
2.16	De leerlingen weten dat Vlaanderen één van de gemeenschappen is van het federale België en dat België deel uitmaakt van de Europese Unie. Ze weten daarbij dat elk een eigen bestuur heeft waar beslissingen worden genomen.
2.17	De leerlingen kennen de erkende symbolen van de Vlaamse Gemeenschap (met name feestdag, wapen, vlag, volkslied en memoriaal).
4.15	~~De leerlingen beschikken over voldoende reactiesnelheid, evenwichtsbehoud en gevoel voor coördinatie en~~ ze kennen de verkeersregels voor fietsers en voetgangers, om zich zelfstandig en veilig te kunnen verplaatsen langs een voor hen vertrouwde route.
Persoonlijke tijd	
3.1	De leerlingen kunnen de tijd die ze nodig hebben voor een voor hen bekende bezigheid realistisch schatten.
3.2	De leerlingen kunnen een kalender gebruiken om speciale gebeurtenissen uit eigen leven in de tijd te situeren en om de tijd tussen deze gebeurtenissen correct te bepalen.
3.4	De leerlingen kunnen tijdsaanduidingen op uitnodigingen en openings- en sluitingstijden correct interpreteren.
3.5	De leerlingen kunnen belangrijke gebeurtenissen of ervaringen uit eigen leven chronologisch ordenen en indelen in periodes. Ze kunnen daarvoor eigen indelingscriteria vinden.
4.18	De leerlingen kunnen een eenvoudige route uitstippelen met het openbaar vervoer.

¹ Indien een deel van de eindterm doorstreept is, komt dit deel niet in de betreffende toets aan bod, omdat dit niet te toetsen valt via een grootschalige, gestandaardiseerde, schriftelijke toetsafname.

² Eindtermen met een "*" zijn attitudinale eindtermen.

Tabel 1 (vervolg)

Historische tijd	
3.7	De leerlingen kennen de grote periodes uit de geschiedenis en ze kunnen duidelijke historische elementen in hun omgeving en belangrijke historische figuren en gebeurtenissen waarmee ze kennis maken, situeren in de juiste tijdsperiode aan de hand van een tijdband.
3.8	De leerlingen kunnen aan de hand van een voorbeeld illustreren dat een actuele toestand, die voor kinderen herkenbaar is, en die door de geschiedenis beïnvloed werd, vroeger anders was en in de loop der tijden evolueert.
3.10*	De leerlingen beseffen dat er een onderscheid is tussen een mening over een historisch feit en het feit zelf.
Oriëntatie en kaartvaardigheid	
4.1	De leerlingen kunnen aan elkaar een te volgen weg tussen twee plaatsen in de eigen gemeente of stad beschrijven. Ze kunnen deze reisweg ook aanduiden op een plattegrond.
4.2	De leerlingen kunnen aan de hand van een kaart de afstand tussen twee plaatsen in Vlaanderen berekenen en beschrijven.
4.3	De leerlingen kunnen in een praktische toepassingssituatie op een gepaste kaart en op de globe evenaar, de polen, de oceanen, de landen van de Europese Unie en de werelddelen opzoeken en aanwijzen.
4.4	De leerlingen kunnen bij een oriëntatie in de werkelijkheid de windstreken (hoofd- en tussenrichtingen) bepalen aan de hand van de zonnestand of een kompas.
4.5	De leerlingen kunnen begrippen zoals wijk, gehucht, dorp, deelgemeente, fusiegemeente, stad, provincie, gemeenschap, land en continent in een juiste context gebruiken.
4.6	De leerlingen hebben een voorstelling van de kaart van Vlaanderen en van België zodat ze in een praktische toepassingssituatie de gemeenschappen, de provincies en de provinciehoofdplaatsen kunnen aanwijzen.
4.13	De leerlingen kunnen een atlas raadplegen en kunnen enkele soorten kaarten hanteren gebruik makend van de legende, windrichting en schaal.
Ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit	
4.9	De leerlingen kunnen in de realiteit op een gepaste kaart een landelijke, stedelijke, toeristische en industriële omgeving herkennen en van elkaar onderscheiden.
4.10	De leerlingen kunnen hun eigen streek en twee andere streken in België situeren op een kaart en de relatie beschrijven tussen de omgeving en aspecten van het dagelijks leven van de mensen.
4.11	De leerlingen kunnen aspecten van het dagelijks leven in een land van een ander cultuurgebied vergelijken met het eigen leven.
4.12	De leerlingen kunnen in een landschap gericht waarnemen en ze kunnen op een eenvoudige wijze onderzoeken waarom het er zo uitziet.
4.17	De leerlingen kennen de belangrijkste gevolgen van het groeiende autogebruik en kunnen de voor- en nadelen van mogelijke alternatieven vergelijken.
4.18	De leerlingen kunnen een eenvoudige route uitstippelen met het openbaar vervoer.

Tabel 2

De geselecteerde eindtermen voor de praktische proef per opdracht

Globe	
4.3	De leerlingen kunnen in een praktische toepassingssituatie op een gepaste kaart en op de globe evenaar, de polen, de oceanen, de landen van de Europese Unie en de werelddelen opzoeken en aanwijzen.
Kompas	
4.4	De leerlingen kunnen bij een oriëntatie in de werkelijkheid de windstreken (hoofd- en tussenrichtingen) bepalen aan de hand van de zonnestand of een kompas.
App	
5.1	De leerlingen kunnen op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen.
Atlas	
4.13	De leerlingen kunnen een atlas raadplegen en kunnen enkele soorten kaarten hanteren gebruik makend van de legende, windrichting en schaal.
Internet	
5.1	De leerlingen kunnen op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen.
Archief voor onderwijs	
5.1	De leerlingen kunnen op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen.
Informatief boek	
5.1	De leerlingen kunnen op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen.
Krantje	
5.1	De leerlingen kunnen op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen.

WELKE ACHTERGRONDVRAGENLIJSTEN WERDEN VOORGELEGD?

Bij elke peiling worden achtergrondvragenlijsten afgenomen bij leerlingen, ouders en leerkrachten. We verzamelen onder andere informatie over de achtergrondkenmerken van de leerlingen, de school en de leerkrachten van het zesde leerjaar, de klaspraktijk en de didactische aanpak van de leerkracht van het zesde leerjaar.

WELKE LEERLINGEN EN SCHOLEN NAMEN DEEL?

Een representatieve steekproef van lagere scholen nam deel aan de peiling. Scholen voor buitengewoon onderwijs maakten geen deel uit van de steekproef. In deze scholen wordt namelijk gewerkt met ontwikkelingsdoelen in plaats van eindtermen. De steekproef is gelijkaardig samengesteld aan de Vlaamse populatie op het vlak van het onderwijsnet, de provincie en de schoolgrootte. In totaal namen 2747 leerlingen verdeeld over 100 scholen en 106 vestigingsplaatsen deel (Figuur 2).

Figuur 2 – Overzicht deelnemende scholen.

HOE VERLIEP DE AFNAME?

De afname van de schriftelijke toetsen gebeurde klassikaal. De leerkrachten van de school stonden in voor de afname. Ze werden bijgestaan door een toetsassistent. De toetsassistent coördineerde de toetsafname in de school, zag toe op het correcte verloop en bracht kort verslag uit aan het onderzoeksteam.

De afname van de toetsen vond plaats op dinsdag 21 mei 2019 in de voormiddag. In enkele scholen vond de peiling plaats op de reservedag 23 mei in plaats van 21 mei. De schriftelijke toetsen en de leerlingenvragenlijst werden bij alle leerlingen van het zesde leerjaar afgenomen. Hiervoor werd er in de voormiddag drie lesuren (150 minuten) voorzien. Elke leerling loste drie toetsen op en de vragenlijst. Na de tweede toets was er een pauze. De praktische proef werd in de namiddag bij zes leerlingen per vestigingsplaats afgenomen. Hiervoor werd 2,5 lesuren (125 minuten) gereserveerd. De geselecteerde leerlingen maakten alle acht de opdrachten. Daarbij werd gewerkt met een doorschuifstelsel.

Tijdens de afname van de schriftelijke toetsen en leerlingenvragenlijst werden een aantal hulpmiddelen en aanpassingen toegestaan voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften. Leerlingen mochten gebruik maken van voorleessoftware indien ze hiervoor een attest hadden en gewoon waren deze software te gebruiken in de klas. Ook kregen deze leerlingen meer tijd om de toetsen op te lossen. Daarnaast mochten leerlingen die in de dagelijkse klaspraktijk hulpmiddelen gebruiken om zich beter te kunnen concentreren of om zich af te sluiten voor prikkels, dat ook doen tijdens deze toets. Ze moesten hiervoor geen attest hebben. Leerlingen die op basis van een attest gebruik maakten van redelijke aanpassingen werden niet geselecteerd voor de praktische proef.

3 RESULTATEN ACHTERGRONDVRAGENLIJSTEN

Op basis van de gegevens uit de achtergrondvragenlijsten verzamelen we informatie over de leerlingen, leerkrachten en scholen uit de steekproef. In dit deel van de brochure geven we eerst informatie over de achtergrondkenmerken van de leerlingen. Vervolgens gaan we dieper in op de kenmerken van de gezinnen waaruit de leerlingen komen. Verder geven we informatie over de leerkrachten en belichten we nog een aantal aspecten die specifiek betrekking hebben op de lessen mens en maatschappij en het schoolbeleid voor mens en maatschappij.

PROFIEL DEELNEMENDE LEERLINGEN EN HUN GEZIN

DE LEERLINGEN

In de steekproef zitten evenveel **jongens** als **meisjes**.

De meeste leerlingen (89%) zitten op leeftijd. Ongeveer één procent van de leerlingen zit één jaar voor op leeftijd. Ongeveer 10 procent van de leerlingen liep **schoolse achterstand** op. Bij ruim negen procent van de leerlingen gaat het om één jaar. Iets meer dan een halve procent heeft twee jaar schoolse achterstand.

Ongeveer 19 procent van de leerlingen kampt volgens hun ouders met **leermoeilijkheden en/of -stoornissen**, een handicap of langdurige ziekte. De meest voorkomende leerstoornis is dyslexie. Deze diagnose werd gesteld bij acht procent van de leerlingen. De diagnose dyscalculie komt bij ongeveer vier procent van de leerlingen uit de steekproef voor. Daarnaast heeft iets minder dan drie procent van de leerlingen een diagnose voor AD(H)D. Een diagnose van een autismespectrumstoornis werd bij drie procent van de leerlingen vastgesteld. Tot slot kampt negen procent van de leerlingen met andere (leer)problemen zoals emotionele- of gedragsproblemen, langdurige ziekte, verstandelijke handicap, lichamelijke of motorische handicap, visuele handicap en auditieve handicap.

Ongeveer een vijfde van de leerlingen krijgt volgens de ouders **extra zorg** binnen (19%) of buiten (17%) de school.

Als we kijken naar de algemene **motivatie van de leerlingen ten opzichte van mens en maatschappij**, stellen we vast dat ongeveer acht leerlingen op tien vinden dat ze interessante dingen leren in de lessen mens en maatschappij. Ongeveer zeven leerlingen op tien vinden de lessen mens en maatschappij belangrijk voor hun toekomst. Tot slot willen slechts vier leerlingen op tien meer lessen mens en

maatschappij en geeft de helft van de leerlingen aan graag te leren voor de lessen mens en maatschappij.

Met betrekking tot **academisch zelfconcept** blijkt dat iets meer dan zeven leerlingen op tien naar eigen zeggen goede punten behalen voor mens en maatschappij. Ongeveer zes leerlingen op tien vinden van zichzelf dat ze snel bijleren voor mens en maatschappij.

HET GEZIN

Iets minder dan drie vierde (73%) van de leerlingen spreekt thuis enkel **Nederlands**. Daarnaast spreekt 15 procent thuis Nederlands in combinatie met een andere taal. De overige leerlingen (12%) spreken thuis geen Nederlands.

De meeste leerlingen (93%) zijn geboren in België. Voor de ouders ligt dit percentage iets lager: ongeveer vier vijfde van de moeders en vaders werd in België geboren (respectievelijk 79% en 78%). De overige vaders en moeders werden geboren in een ander Europees land (respectievelijk 6% en 7%) of in een niet Europees land (15%).

Wat betreft het **opleidingsniveau van de ouders**, zien we dat minder dan een vijfde van de vaders (16%) en de moeders (17%) naar eigen zeggen het secundair onderwijs niet afwerkte. Daarnaast stopte ongeveer een derde van de vaders (38%) en moeders (31%) met studeren na het secundair onderwijs. Ongeveer de helft van de moeders (52%) en vaders (46%) behaalde een diploma hoger onderwijs.

Om een zicht te krijgen op het **cultureel kapitaal** van het gezin, vroegen we aan de leerlingen hoeveel **boeken** ze thuis hebben. Hierbij werd niet specifiek naar e-books gevraagd. Bij negen procent van de gezinnen zijn er thuis nauwelijks boeken. In ruim een vijfde van de gezinnen hebben ze tussen de 11 en 25 boeken. Bij iets meer dan een derde van de leerlingen zijn er thuis tussen de 26 en de 100 boeken. Evenveel leerlingen hebben thuis meer dan 100 boeken.

We vroegen aan de ouders hoe vaak ze thuis activiteiten ondernemen die onderwijsonderzoekers onder de noemer **cognitief stimulerend thuisklimaat** plaatsen. Iets minder dan negen ouders op tien lazen vroeger regelmatig boeken of verhaaltjes voor. Ook praten de meeste ouders regelmatig met hun kind over het nieuws (86%). Verder bekijken heel wat ouders regelmatig documentaires (74%) en lezen ze vaak de krant (79%), tijdschriften of weekbladen (65%) en boeken (72%). Iets minder dan zeven ouders op tien (68%) geven aan hun kind te stimuleren om een bibliotheek te bezoeken. Het bezoeken van een museum, concert of tentoonstelling gebeurt volgens de ouders dan weer minder vaak: 41 procent van de ouders doet dit zelden of nooit.

Daarnaast geven heel wat ouders aan dat ze **het huiswerk** van hun kind begeleiden door de schoolagenda na te kijken (93%) en de les op te vragen (81%).

Met betrekking tot de **houding van de ouders ten aanzien van mens en maatschappij**, blijkt dat bijna alle ouders vinden dat hun kind veel nuttige zaken leert tijdens de lessen mens en maatschappij (97%). Daarnaast geven ongeveer acht ouders op tien aan dat mens en maatschappij een belangrijk vak is voor de toekomst van hun kind.

THEMABOX 1: VERGELIJKING LEERLINGENPROFIEL 2010-2019

Bij een herhalingspeiling gaan we na hoe de prestaties van leerlingen geëvolueerd zijn. Doorheen de jaren zullen we vaak niet enkel mogelijke wijzigingen in de prestaties van de leerlingen zien, maar ook de samenstelling van het leerlingenpubliek kan veranderd zijn. Voor een aantal achtergrondkenmerken van de leerlingen en hun gezin kunnen we de leerlingengroep uit 2010 vergelijken met de leerlingengroep uit 2019.

Op het vlak van geslacht is het profiel van de twee groepen zeer gelijkaardig. We zien wel verschillen op het vlak van schoolse achterstand. In 2010 waren er duidelijk meer leerlingen met schoolse achterstand dan in 2019 (15% t.o.v. 10%). Wat betreft leerproblemen en leermoeilijkheden, is er voor dyslexie geen verschil: zowel in 2010 als in 2019 kampt acht procent van de leerlingen met dit leerprobleem. De leermoeilijkheden autismespectrumstoornis (ASS) en dyscalculie komen in 2019 iets vaker voor dan in 2010 (3% t.o.v. 2% voor ASS en 4% t.o.v. 2% voor dyscalculie). Voor het leerprobleem AD(H)D zien we een lichte daling van het percentage in de loop van de tijd. Waar in 2010 vier procent van de leerlingen met dit leerprobleem kampte, gaat het in 2019 om drie procent.

Daarnaast stellen we een evolutie vast op het vlak van thuistaal. In 2010 sprak 85 procent van de leerlingen thuis enkel Nederlands. In 2019 was dit het geval voor 73 procent van de leerlingen. Voornamelijk de groep leerlingen die thuis helemaal geen Nederlands spreken is gegroeid tussen 2010 en 2019, van 4 procent naar 12 procent.

DE LEERKRACHT

PROFIEL

Exact drie vierde van de leerkrachten is vrouw. De leerkrachten hebben gemiddeld 13 jaren **ervaring**. Van de 140 leerkrachten heeft het merendeel (96%) een **diploma** van leerkracht lager onderwijs, waaronder 19 leerkrachten die dit diploma combineren met een diploma bachelor secundair onderwijs, een meer specialiserende bachelor na bachelor, een diploma bewegingsrecreatie of een master. De overige vier procent leerkrachten hebben een diploma bachelor secundair onderwijs, een diploma kleuteronderwijs of een diploma onderwijsvakken lichamelijke opvoeding en bewegingsrecreatie.

Bijna alle leerkrachten voelen zichzelf voldoende **competent** om **mens en maatschappij** te onderwijzen. Zo kan 99 procent van de leerkrachten naar eigen zeggen de concepten over tijd, ruimte en maatschappij goed uitleggen. Evenveel leerkrachten kunnen voor deze domeinen de vragen van leerlingen goed beantwoorden. Daarnaast heeft het merendeel van de leerkrachten (96%) de indruk dat ze de lessen mens en maatschappij goed kunnen aanpassen aan de interesses van de leerlingen. Tot slot vinden ze dat ze er goed in slagen om de leerlingen de waarde van mens en maatschappij op prijs te doen stellen.

Met betrekking tot hun **motivatie** om **mens en maatschappij te onderwijzen** stellen we vast dat bijna alle leerkrachten (99%) mens en maatschappij een boeiend leergebied vinden waarover ze graag les geven. Zo'n 97 procent van de leerkrachten zou het jammer vinden als ze geen mens en maatschappij meer konden geven.

PROFESSIELE ONTWIKKELING

Ruim de helft van de leerkrachten (53%) heeft de afgelopen twee jaar geen formele professionaliseringsactiviteiten zoals workshops, seminars en studiedagen gevolgd voor mens en maatschappij. Ongeveer een derde van de leerkrachten spendeerde hieraan minder dan zes uur. De overige leerkrachten besteedden de afgelopen twee jaren meer **tijd** aan professionaliseringsactiviteiten: tussen de zes en de vijftien uur (14%) of meer dan vijftien uur (2%).

We bevroegen ook op welke **gebieden** de leerkrachten zich de afgelopen twee jaren bijschoolden voor mens en maatschappij. Slechts een kleine groep leerkrachten volgde een nascholing over de pedagogiek/didactiek van het onderwijs mens en maatschappij (7%). Ongeveer evenveel leerkrachten schoolden zich bij over de domeinen maatschappij, tijd, ruimte en mens. Iets populairder waren de nascholingen over de integratie van ict in het onderwijs: deze werden door ongeveer

een vijfde van de leerkrachten gevolgd. Tot slot volgde iets meer dan een derde van de leerkrachten (36%) nascholingen over de eindtermen en leerplannen.

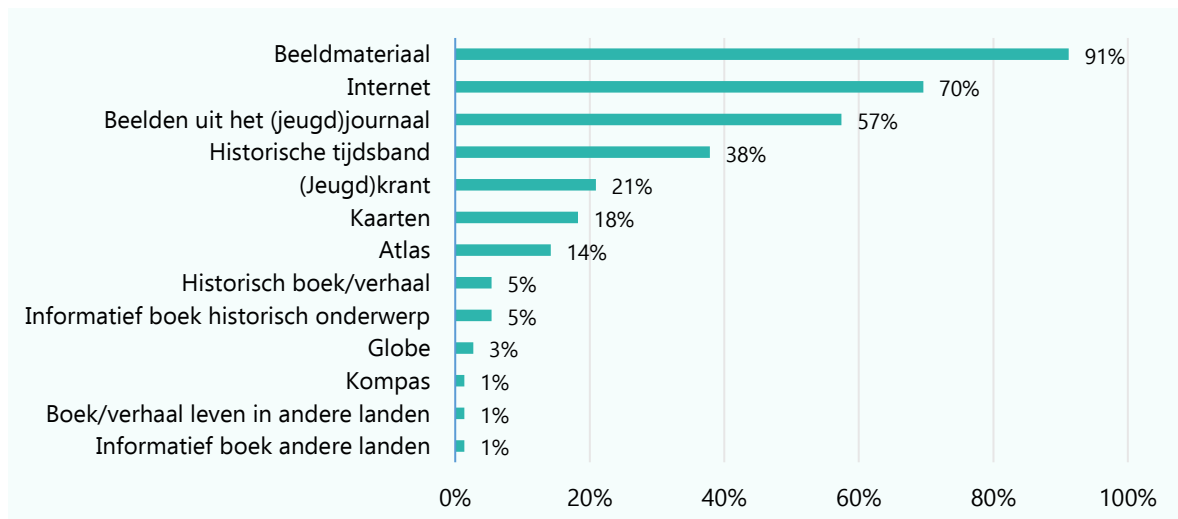
DE LESSEN MENS EN MAATSCHAPPIJ

AANTAL LESTIJDEN MENS EN MAATSCHAPPIJ

Het aantal lestijden dat voorzien wordt voor mens en maatschappij verschilt sterk tussen de klassen. In ongeveer een vijfde van de klassen (22%) krijgen de leerlingen één lesuur mens en maatschappij per week. In evenveel klassen gaat het om twee lesuren. Daarnaast zijn er heel wat klassen die drie, vier of vijf lesuren mens en maatschappij per week krijgen (respectievelijk 16%, 15% en 21%). In een beperkt aantal klassen (5%) volgen de leerlingen zes uren mens en maatschappij per week.

LESMATERIAAL TIJDENS DE LESSEN MENS EN MAATSCHAPPIJ

In ruim negen klassen op tien gebruiken de leerlingen minstens één keer per week beeldmateriaal tijdens de lessen mens en maatschappij (Figuur 3). Ook de computer en beelden uit het (jeugd)journaal worden in heel wat klassen wekelijks ingezet (respectievelijk 70% en 57%). De andere bevroagde lesmaterialen worden in minder dan de helft van de klassen wekelijks gebruikt. Daarbij valt vooral op dat boeken, de wereldbol en het kompas zeer weinig benut worden.

Figuur 3 – Gebruik lesmateriaal tijdens de lessen mens en maatschappij.

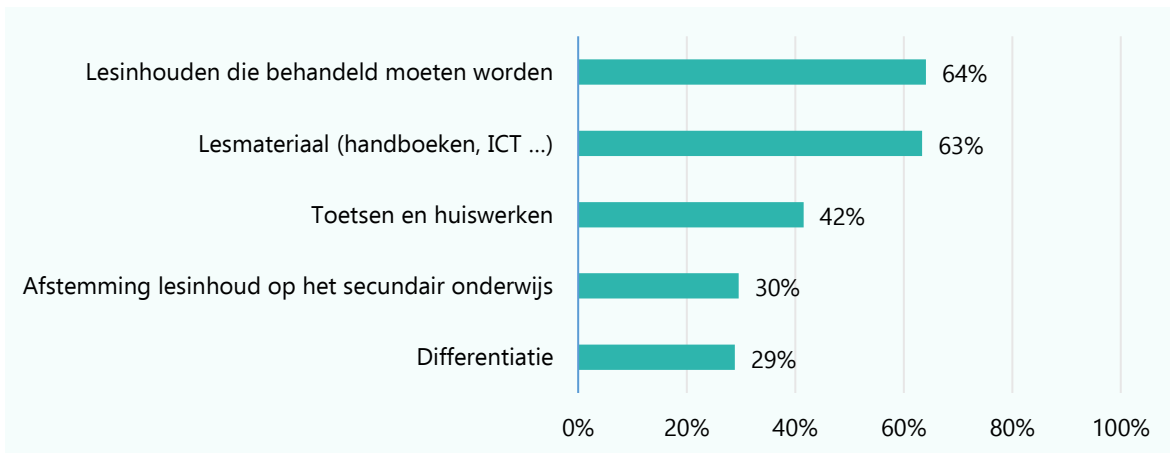
DIFFERENTIATIE

Bijna alle leerkrachten (95%) kiezen voor de lessen mens en maatschappij leerinhouden en werkvormen op maat van de klasgroep. De meeste leerkrachten differentiëren ook in functie van het leerniveau. Zo analyseren bijna acht leerkrachten

op tien gegevens over de vooruitgang van leerlingen (78%). Ongeveer evenveel leerkrachten (79%) stemmen de hoeveelheid werk af op de vaardigheden van de leerlingen. Tot slot kiest bijna drie vierde van de leerkrachten (73%) leerinhouden en werkvormen in functie van de verschillende leerprofielen van de leerlingen.

SCHOOLAFSPRAKEN

We vroegen aan de leerkrachten in welke mate in de school afspraken worden gemaakt voor het leergebied mens en maatschappij (Figuur 4). Iets minder dan twee derde van de leerkrachten zegt dat op schoolniveau in sterke mate afspraken gemaakt worden over lesinhouden en lesmateriaal. Volgens ongeveer vier leerkrachten op tien worden er ook in sterke mate afspraken gemaakt over toetsen en huiswerken. Bij ongeveer drie leerkrachten op tien maakt men op school in sterke mate afspraken over de afstemming van de lesinhoud op het secundair onderwijs en differentiatie.

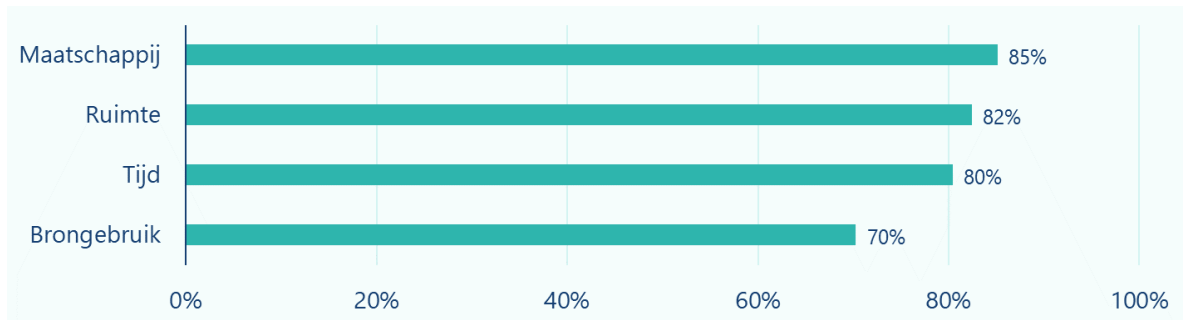
Figuur 4 – Mate van afspraken met betrekking tot mens en maatschappij.

WERDEN DE EINDTERMEN BEHANDELD?

Op basis van de antwoorden van de leraren van het zesde leerjaar stellen we vast dat op het moment van de peiling de eindtermen over tijd en brongebruik in bijna alle klassen reeds gezien waren. Binnen de domeinen maatschappij en ruimte zijn er telkens vijf eindtermen die door een substantiële groep (11% tot 36%) nog niet gezien werden. Binnen het domein maatschappij gaat het om de eindtermen 2.2, 2.3, 2.9, 2.11 en 2.17. Binnen het domein ruimte gaat het om de eindtermen 4.9, 4.10, 4.11, 4.12 en 4.18. Deze eindtermen zijn terug te vinden in [Tabel 1](#).

BEHANDELEN DOMEINEN BINNEN MENS EN MAATSCHAPPIJ

In zeven klassen op tien hechten de leerkrachten veel belang aan brongebruik (Figuur 5). De domeinen maatschappij, tijd en ruimte vinden de leerkrachten voor ongeveer vier vijfde van de klassen zeer belangrijk.

Figuur 5 – Belang domeinen mens en maatschappij.

Naast het belang dat leraren hechten aan de domeinen, bevroegen we ook in welke mate de verschillende rubrieken binnen de domeinen maatschappij, tijd en ruimte aan bod komen in de lessen mens en maatschappij. Figuur 6 toont dat in ongeveer drie vierde van de klassen sociaal-economische verschijnselen geïllustreerd worden. In iets meer klassen illustreert men sociaal-culturele verschijnselen en doet men activiteiten omtrent ruimtelijke ordening. De overige rubrieken worden in ruim negen klassen op tien behandeld.

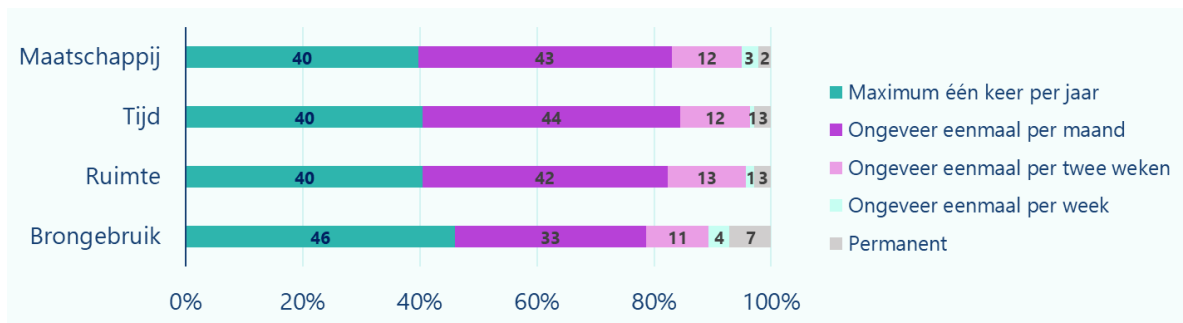

Figuur 6 – Behandelen rubrieken mens en maatschappij.

EVALUATIE MENS EN MAATSCHAPPIJ

In ruim vier vijfde van de klassen (84 tot 87%) wordt veel belang gehecht aan de evaluatie van de domeinen mens, maatschappij, tijd en ruimte. De evaluatie van brongebruik vindt men in iets minder klassen (75%) zeer belangrijk.

De domeinen maatschappij, tijd en ruimte worden in ruim vier vijfde van de klassen maximum één keer per maand geëvalueerd (Figuur 7). Brongebruik wordt algemeen genomen iets minder vaak geëvalueerd. Daarbij valt op dat het percentage leerkrachten dat dit domein maandelijks evalueert duidelijk lager ligt dan bij de andere domeinen.

Figuur 7 – Evaluatie domeinen mens en maatschappij.

Met betrekking tot de evaluatiemethoden stellen we vast dat men in nagenoeg alle klassen schriftelijke evaluatie (99% van de klassen) of evaluatie via een presentatie (93% van de klassen) gebruikt. Zelfevaluatie, mondelinge evaluatie, evaluatie via verslag en/of paper en peer assessment zijn in een aantal klassen nog niet ingeburgerd (respectievelijk 15%, 20%, 27% en 55% van de klassen).

SCHOLBELEID MENS EN MAATSCHAPPIJ

MULTILEEFTIJDKLASSEN MENS EN MAATSCHAPPIJ

In iets meer dan een tiende (12%) van de klassen volgen de leerlingen mens en maatschappij in multileeftijdsklassen. Voor de overige leerlingen is dit niet het geval.

INZETTEN LEERKRACHTEN

In één klas uit de steekproef worden de lessen mens en maatschappij gegeven door een leerkracht die gespecialiseerd is in dit domein. In de andere klassen wordt dit leergebied onderwezen door de reguliere leerkrachten.

In een aantal klassen wordt er tijdens de lessen mens en maatschappij aan teamteaching gedaan. In ongeveer vier klassen op tien (39%) werken de bevraagde leerkrachten soms samen met andere leerkrachten. In iets minder klassen (19%) werken ze samen met niet-leerkrachten zoals een ondersteuner, logopedist, zorgleerkracht of leerlingbegeleider.

BELANG MENS EN MAATSCHAPPIJ

In het algemene schoolbeleid neemt het leergebied mens en maatschappij geen centrale plaats in. Zo geeft slechts 16 procent van de leerkrachten aan dat men op school zeer doelbewust aan professionalisering voor mens en maatschappij doet. Daarnaast zeggen slechts drie leerkrachten op tien dat de prestaties voor mens en maatschappij doorwegen bij deliberaties.

INTERNE KWALITEITSZORG

Volgens ongeveer drie vierde van de leerkrachten (72%) is er een duidelijke **visie** over de plaats van het leergebied mens en maatschappij in het onderwijs. Evenveel leerkrachten geven aan dat de visie rekening houdt met de specifieke context van de school (72%) en het leerlingenpubliek (75%). Iets minder leerkrachten (64%) zeggen dat de visie concrete handvaten biedt om het onderwijsleerproces rond mens en maatschappij vorm te geven.

In heel wat scholen neemt men ook **maatregelen** om de onderwijskwaliteit voor mens en maatschappij te evalueren. Zo zegt ruim drie vierde van de leerkrachten (77%) dat er gebruik gemaakt wordt van bronnen/data van externen (zoals schoolfeedbackrapporten van gestandaardiseerde toetsen en doorlichtingsverslagen) om de onderwijskwaliteit voor mens en maatschappij te evalueren. Volgens iets minder dan zeven leerkrachten op tien (67%) stelt de school op basis van de verzamelde gegevens haar doelen en visie voor het leergebied mens en maatschappij bij.

4 DE PEILINGSRESULTATEN MENS EN MAATSCHAPPIJ

In dit hoofdstuk bespreken we de mate waarin de leerlingen op het einde van het basisonderwijs de eindtermen voor het leergebied mens en maatschappij bereiken. Daarnaast brengen we in kaart hoe de resultaten van elkaar kunnen verschillen op basis van enkele leerlingkenmerken. Vervolgens gaan we in op de samenhang van de toetsprestaties met een aantal leerling-, gezins- en schoolkenmerken.

HOEVEEL LEERLINGEN BEHEERSEN DE EINDTERMEN? ALGEMEEN RESULTAAT

RESULTATEN 2019

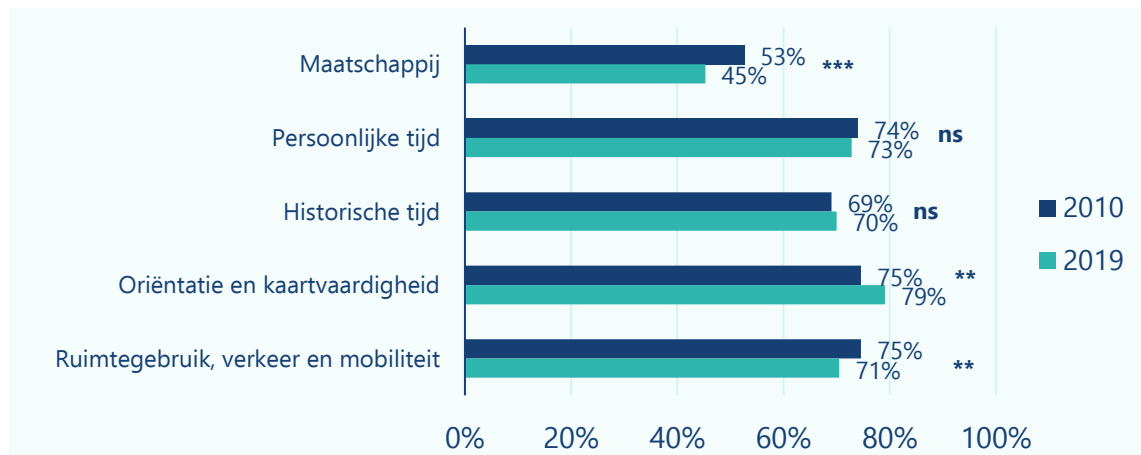
Figuur 8 toont per toets het percentage leerlingen dat het minimumniveau bereikt. Voor de toets **maatschappij (45%)** beheersen iets minder dan vijf leerlingen op tien de eindtermen. Voor de toetsen **persoonlijke tijd (73%)**, **historische tijd (70%)** en **ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit (71%)** behalen ongeveer zeven leerlingen op tien de eindtermen. Voor het domein **oriëntatie en kaartvaardigheid (79%)** gaat het om ongeveer acht leerlingen op tien.

EVOLUTIE RESULTATEN

Het was de tweede maal dat het leergebied mens en maatschappij in het basisonderwijs gepeild werd. Een essentieel onderdeel van het peilingsresultaat is dan ook de vergelijking met de vorige peiling. De evolutie van de resultaten doorheen de peilingen is weergegeven in Figuur 8. Wanneer men onderzoek doet, gaat men door toevallige schommelingen steeds verschillen kunnen zien in de resultaten. Bij elke vergelijking van resultaten tussen de verschillende meetmomenten moeten we ons dus afvragen of het verschil statistisch significant is. We moeten m.a.w. nagaan hoe zeker we zijn dat deze evolutie niet te wijten is aan het toeval. Wanneer een verschil statistisch niet significant is, kunnen we niet met voldoende zekerheid uitsluiten dat het verschil toevallig is. De informatie over de statistische toetsing is opgenomen in Figuur 8. Een niet-significante evolutie geven we aan met de code 'ns'. Voor een significant verschil geeft het aantal sterretjes de mate van zekerheid weer. Naarmate er meer sterretjes staan, wil dit zeggen dat de kans kleiner is dat we dit verschil bij toeval zouden vinden.

Voor de toetsen **maatschappij** en **ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit** is het resultaat voor 2019 significant minder goed dan dat van 2010. Voor de toets **oriëntatie en kaartvaardigheid** is er dan weer een significante vooruitgang. Voor

de toetsen **persoonlijke tijd** en **historische tijd** bleven de resultaten tussen 2010 en 2019 stabiel.

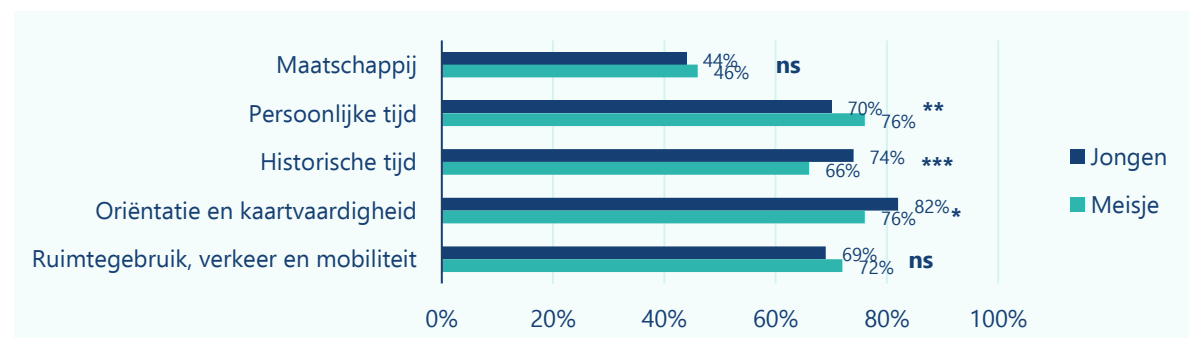
Figuur 8 – Percentage leerlingen dat de eindtermen behaalt.

HOVEEL LEERLINGEN BEHEERSEN DE EINDTERMEN? RESULTATEN PER LEERLINGENGROEP

De algemene resultaten kunnen we nog specifiekier bekijken door de resultaten op te splitsen voor verschillende leerlingengroepen. We gaan de resultaten in de eerste plaats opsplitsen voor jongens en meisjes. Ook voor thuistaal gaan we de resultaten meer in detail bekijken. Ten slotte doen we dit ook voor de sociaal-economische status (SES) van het gezin.

GESLACHT

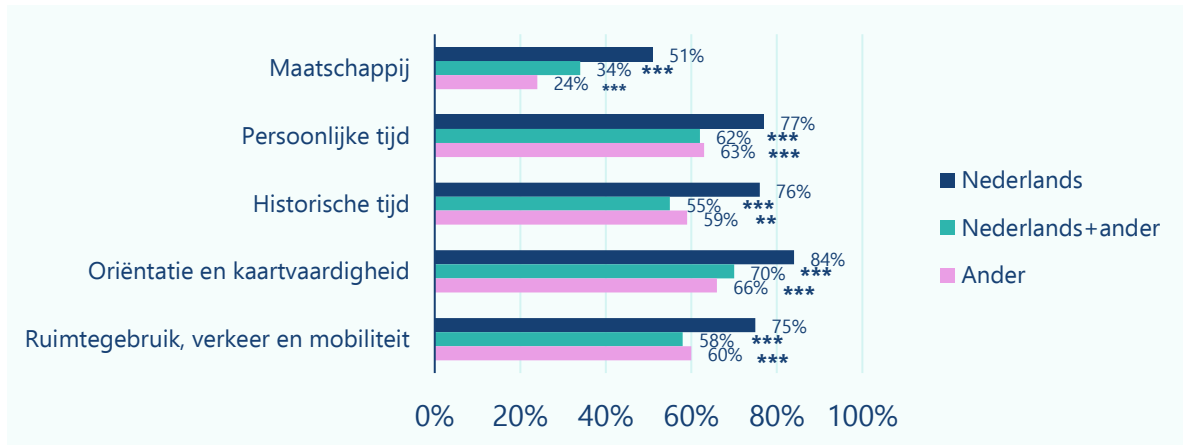
Voor de toetsen **maatschappij**, **persoonlijke tijd** en **ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit** halen meisjes vaker de eindtermen dan jongens (Figuur 9). Voor de toetsen **historische tijd** en **oriëntatie en kaartvaardigheid** stellen we het omgekeerde vast. Enkel voor de toetsen **persoonlijke tijd**, **historische tijd** en **oriëntatie en kaartvaardigheid** zijn de verschillen ook significant.

Figuur 9 - Percentage leerlingen dat de eindtermen behaalt, opgesplitst naar geslacht.

THUISTAAL

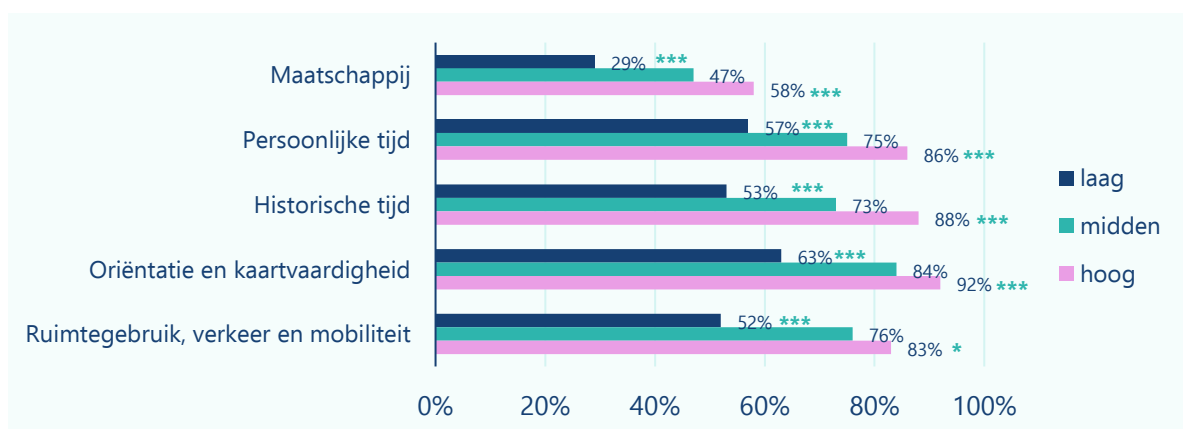
We stellen vast dat leerlingen die thuis Nederlands spreken het voor alle toetsen significant beter doen dan leerlingen die thuis uitsluitend een andere taal spreken of een andere taal in combinatie met het Nederlands (Figuur 10).

Figuur 10 – Percentage leerlingen dat de eindtermen behaalt, opgesplitst naar thuistaal.

SOCIAAL-ECONOMISCHE STATUS

Ten slotte bekijken we de prestatieverschillen naargelang de sociaal-economische status (SES) van het gezin van de leerling. De SES van een gezin wordt bepaald op basis van het diploma van de ouders, het beroep van de ouders en het gezinsinkomen. Wanneer we de leerlingen uit een gezin met een gemiddelde SES als referentie gebruiken zien we voor de vijf toetsen een welbepaald patroon opduiken. Leerlingen uit een gezin met een lage SES behalen minder vaak de eindtermen voor mens en maatschappij dan leerlingen uit een gezin met een gemiddelde SES. Deze laatste groep van leerlingen doet het op hun beurt minder goed dan leerlingen uit een gezin met een hoge SES (Figuur 11). Alle vastgestelde verschillen zijn significant.

Figuur 11 – Percentage leerlingen dat de eindtermen behaalt, opgesplitst naar SES.

WAARMEE HANGEN PRESTATIEVERSCHILLEN SAMEN?

Voor een meer zuivere interpretatie van de prestatieverschillen tussen leerlingengroepen is het nodig om onrechtstreekse invloeden van andere kenmerken mee in rekening te brengen. Zo zou je kunnen stellen dat een lagere prestatie van leerlingen met een andere thuistaal gedeeltelijk toe te schrijven is aan een lagere sociaal-economische status van die leerlingen.

Aan de hand van statistische modellen gaan we de samenhang na van een bepaald kenmerk met de toetsprestaties. Wanneer we een samenhang vaststellen wil dit zeggen dat er een verband is tussen het kenmerk en de toetsprestaties. Dit verband kan in twee richtingen werken: het kenmerk (bijvoorbeeld motivatie voor mens en maatschappij) zorgt voor betere prestaties of betere prestaties hebben een invloed op het kenmerk (bijvoorbeeld motivatie voor mens en maatschappij). Een andere mogelijkheid is dat een derde factor invloed heeft op beide kenmerken. We doen dus geen uitspraken over oorzaken of verklaringen voor toetsprestaties.

Bij het onderzoek naar de samenhang van een bepaald kenmerk (bijvoorbeeld sociaal-economische status) zorgen we ervoor dat de leerlingen in andere opzichten aan elkaar gelijk zijn (bijvoorbeeld voor thuistaal). Op die manier kunnen we bijvoorbeeld onderzoeken of leerlingen die sociaal-economisch sterker staan ook beter presteren op de peilingstoetsen als we ze gelijkstellen op het vlak van de thuistaal. Zo kunnen we voor elk kenmerk de unieke samenhang met de prestaties nagaan, rekening houdend met andere kenmerken die van belang kunnen zijn. Bij de samenhang tussen een bepaald kenmerk en de toetsprestaties houden we in dit peilingsonderzoek rekening met de kenmerken vermeld in onderstaande tabel. Anders gezegd: we gaan de samenhang na van een bepaald kenmerk en toetsprestaties wanneer leerlingen gelijk zijn wat betreft de leerling- en schoolkenmerken in Tabel 3. Elke samenhang die we verderop rapporteren moet dan ook op die manier geïnterpreteerd worden.

Doordat we onrechtstreekse invloeden van andere kenmerken in rekening brengen, krijgen we een genuanceerder beeld van de prestatieverschillen tussen leerlingengroepen. Het is daarbij goed mogelijk dat de resultaten die we verder in dit hoofdstuk bespreken niet helemaal gelijk lopen met de resultaten voor verschillende leerlingengroepen wat betreft het behalen van de eindtermen. Het gaat daar immers om prestatieverschillen tussen leerlingengroepen waarbij nog geen rekening gehouden werd met andere achtergrondkenmerken. Het kan gebeuren dat een aanvankelijk groot verschil (bijvoorbeeld voor sociaal-economische status) in deze verdere analyses genuanceerd wordt en minder op de voorgrond treedt.

Tabel 3

Leerling- en schoolkenmerken waarmee we rekening hielden bij de samenhang tussen achtergrondkenmerken en toetsprestaties

LEERLINGKENMERKEN	SCHOOLKENMERKEN
Geslacht	Schoolgrootte
Leeftijd	Onderwijsnet
Thuis taal	Provincie
Aantal boeken thuis	GOK-concentratiegraad
Leermoeilijkheden	
Sociaal-economische status van het gezin	

Onderstaande tabellen geven telkens aan welke kenmerken significant samenhangen met gemiddeld betere (+) of minder goede (-) toetsprestaties, nadat de kenmerken uit Tabel 3 in rekening zijn gebracht. Bij een witte achtergrond is er weinig samenhang, bij een lichtgroene achtergrond is de samenhang middelgroot en bij een donkergroene groot.

LEERLINGKENMERKEN

In Tabel 4 geven we de samenhang tussen een aantal leerlingkenmerken en de toetsprestaties weer.

- Voor persoonlijke tijd presteren meisjes beter dan jongens. Voor historische tijd en oriëntatie en kaartvaardigheid doen ze het dan weer minder goed dan jongens
- Leerlingen die voor zitten op leeftijd behalen voor maatschappij en persoonlijke tijd betere resultaten dan leerlingen die op leeftijd zitten. Leerlingen met één jaar schoolse achterstand doen het voor vier van de vijf toetsen minder goed.
- Ook voor de leeftijd waarop leerlingen aan de kleuterschool beginnen stellen we enkele effecten vast. Het gevonden resultaat heeft echter telkens betrekking op slechts enkele leerlingen, waardoor het niet veralgemeenbaar is.
- Leerlingen met leerproblemen zoals dyslexie, dyscalculie, ADHD en ASS behalen voor één of meerdere toetsen minder goede resultaten.
- Leerlingen die in het kader van redelijke aanpassingen gebruik maakten van voorleessoftware behalen op alle toetsen minder goede resultaten. Hetzelfde geldt voor leerlingen die extra zorg krijgen binnen of buiten de school.

- Er is geen verband tussen de resultaten op de toetsen en deelname aan het buitengewoon onderwijs.
- Wat betreft de schoolse motivatie, blijkt dat leerlingen voor drie van de vijf toetsen betere resultaten behalen wanneer ze meer intrinsiek gemotiveerd zijn om naar school te gaan (d.w.z. het vanuit zichzelf leuk vinden om naar school te gaan). Verder behalen leerlingen ook betere resultaten voor de toets maatschappij wanneer ze meer interne druk ervaren om naar school te gaan en dus hoger scoren op geïntrojecteerde motivatie. Leerlingen die het nut niet inzien van naar school gaan en bijgevolg hoog scoren op amotivatie behalen voor alle toetsen minder goede resultaten.
- Wanneer leerlingen meer gemotiveerd zijn voor het leergebied mens en maatschappij behalen ze over de hele lijn betere resultaten.
- Ook leerlingen die zichzelf hoger inschatten voor mens en maatschappij, behalen voor alle toetsen betere resultaten.
- Leerlingen die (het afgelopen jaar) niet participeerden aan het schoolgebeuren door deel te nemen aan een groepsgesprek en leerlingbijeenkomsten, te stemmen voor klasafgevaardigden en een leerlingraad, mee te beslissen in een organisatie of zichzelf kandidaat te stellen als klasafgevaardigde of lid van de leerlingenraad behalen algemeen genomen minder goede resultaten dan leerlingen die dat het afgelopen jaar wel deden.

Tabel 4

Overzicht van leerlingkenmerken die significant samenhangen met betere (+) of minder goede (-) prestaties

	MAATSCHAPPIJ	PERSOONLIJKE TIJD	HISTORISCHE TIJD	ORIENTATIE EN KAARTVAARDIGHEID	RUIMTEGEBRUIK, VERKEER EN MOBILITEIT
<i>Meisjes (t.o.v. jongens)</i>		+	-	-	
<i>Leeftijd (t.o.v. op leeftijd)</i>					
1 jaar voor	+	+			
1 jaar achter		-	-	-	-
> 1 jaar achter					
<i>Leeftijd start kleuterschool (t.o.v. 2,5 jaar)</i>					
3 jaar				-	
4 jaar					
5 jaar		-			
6 jaar	+				
Andere					

Tabel 4 (vervolg)

	MAATSCHAPPIJ	PERSOONLIJKE TIJD	HISTORISCHE TIJD	ORIENTATIE EN KAARTVAARDIGHEID	RUIMTEGEBRUIK, VERKEER EN MOBILITEIT
<i>Leerproblemen</i>					
Dyslexie	-	-		-	-
Dyscalculie		-	-	-	-
ADHD				-	-
ASS	-				
Andere					
<i>Gebruik voorleessoftware</i>	-	-	-	-	-
<i>Extra zorg binnen de school</i>	-	-	-	-	-
<i>Extra zorg buiten de school</i>	-	-	-	-	-
<i>Deelname buitengewoon lager onderwijs</i>					
<i>Schoolse motivatie</i>					
Intrinsieke motivatie	+			+	+
Geïdentificeerde motivatie					
Geïntrojecteerde motivatie	+				
Externe motivatie					
Amotivatie	-	-	-	-	-
<i>Motivatie M&M</i>	+	+	+	+	+
<i>Academisch zelfconcept M&M</i>	+	+	+	+	+
<i>Deelname groepsgesprek (t.o.v. afgelopen jaar)</i>					
Meer dan 1 jaar geleden	-	-		-	-
Neen	-	-	-	-	
<i>Stemmen klasafgevaardigden (t.o.v. afgelopen jaar)</i>					
Meer dan 1 jaar geleden		-	-	-	-
Neen	-	-		-	
<i>Meebeslissen organisatie (t.o.v. afgelopen jaar)</i>					
Meer dan 1 jaar geleden			-	-	
Neen	-	-	-	-	-
<i>Deelname leerlingbijeenkomsten (t.o.v. afgelopen jaar)</i>					
Meer dan 1 jaar geleden					
Neen					-
<i>Kandidaat klasafgevaardigde (t.o.v. afgelopen jaar)</i>					
Meer dan 1 jaar geleden		-			
Neen	-	-		-	-

Tabel 4 (vervolg)

	MAATSCHAPPIJ	PERSOONLIJKE TIJD	HISTORISCHE TIJD	ORIENTATIE EN KAARTVAARDIGHEID	RUIMTEGEBRUIK, VERKEER EN MOBILITEIT
<i>Stemmen Inraad</i>					
<i>(t.o.v. afgelopen jaar)</i>					
Meer dan 1 jaar geleden					
Neen	-	-		-	-
<i>Kandidaat Inraad</i>					
<i>(t.o.v. afgelopen jaar)</i>					
Meer dan 1 jaar geleden					
Neen	-	-		-	

GEZINSKENMERKEN

In Tabel 5 geven we de samenhang tussen een aantal kenmerken van het gezin van de leerling en de toetsprestaties.

- De sociaal-economische status van het gezin van de leerlingen hangt samen met hun prestaties: naarmate de sociaal-economische status van het gezin hoger is, presteren de leerlingen beter op alle toetsen.
- Met betrekking tot de relatie tussen thuistaal en leerlingprestaties, tonen de resultaten dat leerlingen die thuis niet exclusief Nederlands spreken, het minder goed doen voor de toets maatschappij. Daarnaast behalen leerlingen minder goede resultaten voor de toetsen persoonlijke tijd en ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit indien ze thuis het Nederlands combineren met een andere taal.
- Het cultureel kapitaal van het gezin, gemeten aan de hand van het aantal boeken thuis, hangt samen met de toetsresultaten. Leerlingen met meer boeken thuis behalen namelijk betere resultaten op alle toetsen.
- Naarmate het thuisklimaat meer cognitief stimulerend is (d.w.z. de mate waarin de ouders boeken, kranten en tijdschriften lezen, bezig zijn met cultuur, met hun kinderen praten over de actualiteit, ...) behalen leerlingen betere resultaten voor de toetsen maatschappij, persoonlijke tijd, historische tijd en oriëntatie en kaartvaardigheid.
- Bij diezelfde toetsen stellen we vast dat leerlingen minder goede resultaten behalen naarmate hun ouders meer begeleiding bieden bij het huiswerk. Dit betekent niet dat huiswerkbegeleiding contraproductief is. Het wijst er waarschijnlijk op dat leerlingen die veel hulp nodig hebben bij hun huiswerk minder goede resultaten behalen.

- Leerlingen behalen ook betere resultaten voor persoonlijke tijd en historische tijd indien hun ouders positiever staan ten opzichte van het leergebied mens en maatschappij. Voor de andere toetsen stellen we dit verband niet vast.

Tabel 5

Overzicht van gezinskenmerken die significant samenhangen met betere (+) of minder goede (-) prestaties

	MAATSCHAPPIJ	PERSOONLIJKE TIJD	HISTORISCHE TIJD	ORIENTATIE EN KAARTVAARDIGHEID	RUIMTEGEBRUIK, VERKEER EN MOBILITEIT
<i>SES</i>	+	+	+	+	+
<i>Thuis taal</i> <i>(t.o.v. uitsluitend Nederlands)</i>					
Nederlands en andere	-	-			-
Andere	-				
<i>Aantal boeken thuis</i> <i>(t.o.v. 0 tot 10)</i>					
11 - 25		+			+
26 - 100	+	+	+	+	+
101 - 200	+	+	+	+	+
Meer dan 200	+	+	+	+	+
<i>Cognitief stimulerend thuisklimaat</i>	+	+	+	+	
<i>Huiswerkbegeleiding</i>	-	-	-	-	
<i>Attitude t.a.v. leergebied mens en maatschappij</i>		+	+		

LEERKRACHT- EN SCHOOLKENMERKEN

In Tabel 6 geven we de samenhang tussen een aantal kenmerken van de leerkrachten, de klaspraktijk, de school van de leerling en de toetsprestaties weer.

- We vinden geen systematische verschillen in de prestaties van de leerlingen naargelang het geslacht van de leerkracht.
- De leerlingen presteren beter voor historische tijd en oriëntatie en kaartvaardigheid naarmate hun leerkracht meer onderwijservaring heeft.
- De leerlingen van leerkrachten die geen diploma lager onderwijs hebben presteren beter voor de toets oriëntatie en kaartvaardigheid. Het gaat echter slechts om drie leerkrachten, wat maakt dat we dit resultaat niet kunnen generaliseren. Daarnaast stellen we vast dat leerlingen betere resultaten behalen voor persoonlijke tijd indien hun leerkracht naast het diploma lager onderwijs een bijkomende opleiding volgde.
- Wanneer leerkrachten zichzelf hoger inschatten wat betreft het onderwijzen van mens en maatschappij behalen hun leerlingen minder goede resultaten voor de toets oriëntatie en kaartvaardigheid.

- Met betrekking tot de klaspraktijk stellen we vast dat leerlingen minder goede resultaten behalen voor persoonlijke tijd en historische tijd naarmate er meer gedifferentieerd wordt. Wanneer we specifiek focussen op differentiatie in functie van leerniveau vinden we dit verband enkel voor de toets persoonlijke tijd. Dit alles betekent niet dat differentiëren op zich niet werkt. Een mogelijke verklaring voor het negatieve effect van differentiatie naar leerniveau kan zijn dat in de klassen waar de nood aan remediërende differentiatie hoger is, de leerlingen over het algemeen minder goede resultaten behalen.
- Leerlingen die meer onderwijstijd krijgen voor mens en maatschappij behalen betere resultaten voor de toets historische tijd.
- Wanneer de leerlingen voor een aantal leergebieden les volgen in multileeftijdsklassen, behalen ze minder goede resultaten voor de toets maatschappij.
- Er is geen verband tussen de resultaten van de leerlingen en het inzetten van teamteaching. Dit geldt zowel voor teamteaching met andere leerkrachten als voor teamteaching met niet-leerkrachten.
- Wel behalen leerlingen betere resultaten voor persoonlijke tijd en ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit wanneer er binnen de school meer belang gehecht wordt aan het leergebied mens en maatschappij.
- Met de mate waarin er een visie is voor mens en maatschappij stellen we geen samenhang vast. Hetzelfde geldt voor de mate waarin maatregelen genomen worden voor interne kwaliteitszorg.
- De resultaten van de leerlingen hangen evenmin samen met de schoolgrootte.
- Leerlingen behalen wel minder goede resultaten voor persoonlijke tijd en historische tijd wanneer ze les volgen in een school met een hoge concentratie aan GOK-leerlingen.

Tabel 6

Overzicht van leerkracht- en schoolkenmerken die significant samenhangen met betere (+) of minder goede (-) prestaties

	MAATSCHAPPIJ	PERSOONLIJKE TIJD	HISTORISCHE TIJD	ORIENTATIE EN KAARTVAARDIGHEID	RUIMTEGEBRUIK, VERKEER EN MOBILITEIT
<i>Vrouwelijke leerkracht</i>					
<i>Onderwijservaring</i>			+	+	
<i>Diploma leerkracht (t.o.v. een diploma lager onderwijs)</i>					
Geen diploma lager onderwijs				+	
Diploma lager onderwijs en bijkomende opleiding		+			
<i>Zelf waargenomen competentie M&M</i>				-	
<i>Differentiatie</i>		-	-		
<i>Differentiatie leerniveau</i>		-			
<i>Onderwijstijd</i>			+		
<i>Gebruik multileeftijdsklassen (t.o.v. geen multileeftijdsklassen)</i>					
Multileeftijdsklassen voor alle leergebieden					
Multileeftijdsklassen voor een aantal leergebieden		-			
<i>Teamteaching met leerkrachten</i>					
<i>Teamteaching met niet-leerkrachten</i>					
<i>Belang binnen school aan M&M</i>		+			+
<i>Visie M&M</i>					
<i>Maatregelen interne kwaliteitszorg M&M</i>					
<i>Schoolgrootte (t.o.v. groot)</i>					
Klein					
<i>Concentratiegraad GOK-leerlingen</i>		-	-		

5 PRAKTISCHE PROEF MENS EN MAATSCHAPPIJ

In dit hoofdstuk bespreken we het verloop en de resultaten van de praktische proef voor mens en maatschappij. Bij een praktische proef toetsen we enkele eindtermen in de diepte met een aantal exemplarische opdrachten die aansluiten bij de leefwereld van de doelgroep. We maken hierbij een belangrijke kanttekening. Door het beperkte aantal opdrachten, ingebed in heel concrete contexten, kunnen we op basis van een praktische proef geen veralgemenende uitspraken doen over het al dan niet bereiken van eindtermen.

De praktische proef bij deze peiling bestaat uit acht opdrachten. Tabel 7 geeft een globaal overzicht van de eindtermen die met deze opdrachten gemeten werden. Verderop in dit hoofdstuk gaan we dieper in op de afname en beschrijving van de opdrachten. Vervolgens bespreken we ook de algemene resultaten en de resultaten opgesplitst per leerlingengroep.

Tabel 7

Overzicht van de eindtermen die getoetst worden met de opdrachten van de praktische proef

Globe

- 4.3 De leerlingen kunnen in een praktische toepassingssituatie op een gepaste kaart en op de globe evenaar, de polen, de oceanen, de landen van de Europese Unie en de werelddelen opzoeken en aanwijzen.

Kompas

- 4.4 De leerlingen kunnen bij een oriëntatie in de werkelijkheid de windstreken (hoofd- en tussenrichtingen) bepalen aan de hand van de zonnestand of een kompas.

App

- 5.1 De leerlingen kunnen op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen.

Atlas

- 4.13 De leerlingen kunnen een atlas raadplegen en kunnen enkele soorten kaarten hanteren gebruik makend van de legende, windrichting en schaal.

Internet

- 5.1 De leerlingen kunnen op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen.

Archief voor onderwijs

- 5.1 De leerlingen kunnen op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen.

Informatief boek

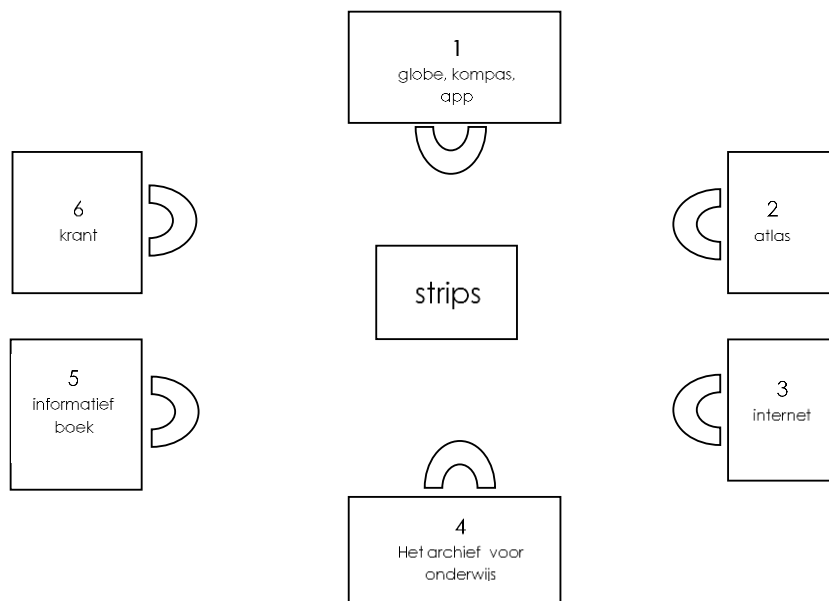
- 5.1 De leerlingen kunnen op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen.

Krantje

- 5.1 De leerlingen kunnen op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen.

AFNAME EN BESCHRIJVING VAN DE OPDRACHTEN

Per vestigingsplaats werden zes leerlingen geselecteerd voor de praktische proef. Uiteindelijk namen 610 leerlingen uit 105 vestigingsplaatsen deel. Deze leerlingen namen tegelijkertijd deel aan de praktische proef die uit zes hoeken bestond. Voorafgaand aan de praktische proef werden de hoeken op een welbepaalde manier opgesteld (Figuur 12).

Figuur 12 – Opstelling praktische proef mens en maatschappij.

De opdrachten in de hoeken werden afgewerkt volgens een hoekenwerk met een doorschuifstelsel. De leerlingen werkten telkens maximaal 15 minuten in een hoek. De afname eindigde wanneer alle leerlingen alle hoeken afgewerkt hadden.

In een eerste hoek nam de toetsassistent de opdrachten globe, kompas en app af. In de vijf overige hoeken werkten de leerlingen telkens zelfstandig aan één opdracht. Het thema 'wereldrecords' was de rode draad doorheen de verschillende opdrachten van de praktische proef. Hieronder beschrijven we wat de verschillende opdrachten precies inhielden.

GLOBE

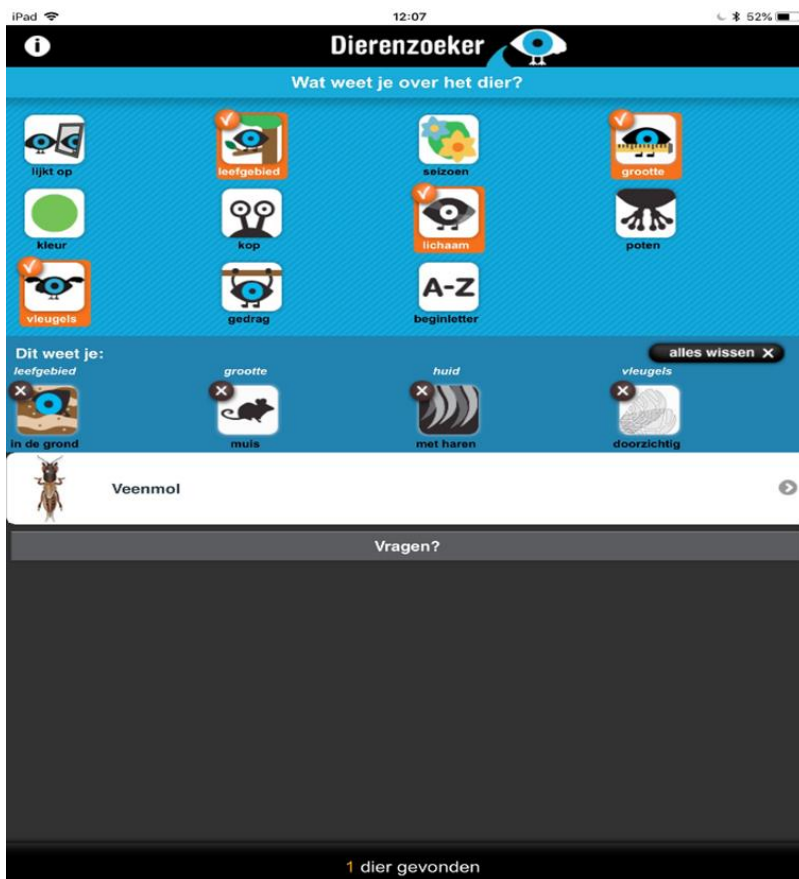
Bij de opdracht globe moest de leerling acht locaties aanduiden op de werldebol. Concreet werd er gevraagd naar de evenaar, de stille oceaan, de zuidpool, twee landen van de Europese Unie en drie werlddelen.

KOMPAS

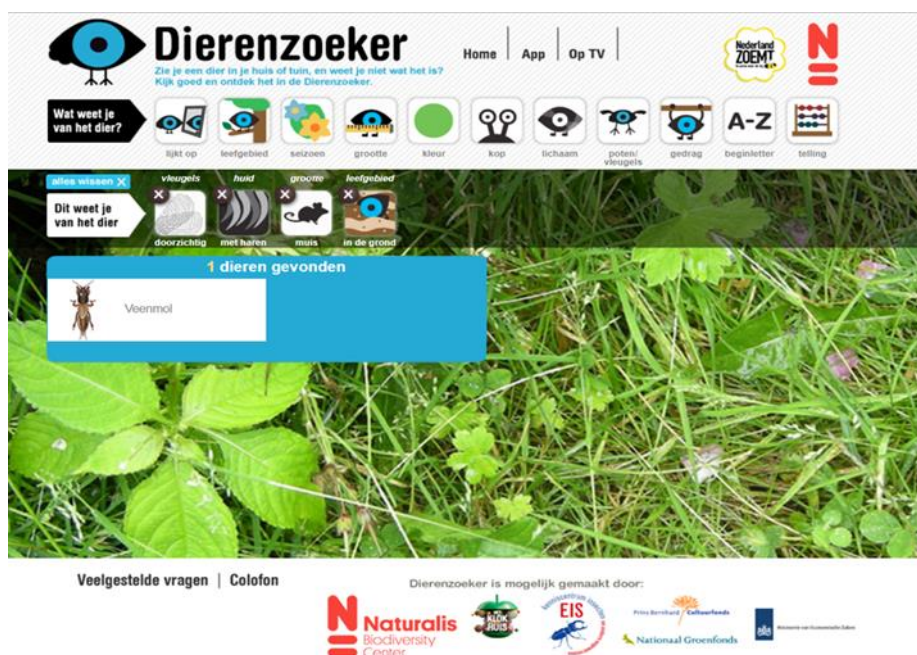
Bij de opdracht kompas gebruikte de leerling het kompas om drie oriëntatieoefeningen uit te voeren: het zuiden aanwijzen, het zuidwesten aanwijzen en een kaart oriënteren.

APP

Bij de opdracht app werd gewerkt met de app Dierenzoeker. De toetsassistent opende de app op een tablet (Figuur 13) of laptop (Figuur 14). Vervolgens demonstreerde hij/zij de werking van deze app door een voorbeeldopdracht uit te voeren. Daarna maakte de leerling zelf twee opdrachten. Indien de leerling problemen had met de werking van de app (dus geen inhoudelijke moeilijkheden), zette de toetsassistent de leerling verder op weg.

Figuur 13 – app dierenzoeker tablet.

Figuur 14 – app dierenzoeker computer.

ATLAS

Bij de opdracht atlas kregen de leerlingen opgaven waarvoor ze het register en de inhoudsopgave van een atlas moesten gebruiken. Daarnaast waren er een aantal opgaven waarbij de leerling informatie moest afleiden uit een atlas. Alle leerlingen maakten gebruik van één welbepaalde atlas, zijnde de atlas 'Mijn en jouw wereld in kaart' van uitgeverij Die Keure.

INTERNET

De opdracht internet bestond uit drie delen. In een eerste deel moest de leerling informatie terugvinden via google.be. In een tweede deel moest de leerling aan de slag met de digitale catalogus bibliotheek.be om informatie over een bepaald boek terug te vinden. Tot slot waren er drie opgaven bij de site wikikids.nl. In een eerste opgave werd gevraagd naar trefwoorden waarmee op deze site bepaalde informatie gezocht kon worden. Vervolgens waren er twee opgaven waarbij de leerling informatie moest afleiden uit audiovisueel materiaal.

ARCHIEF VOOR ONDERWIJS

Bij de opdracht archief voor onderwijs werkte de leerling met een voorgeselecteerde index van een bestaande databank voor audiovisueel materiaal op de website onderwijs.hetarchief.be. In een eerste vraag moest de leerling voor een aantal onderwerpen aangeven welk filmpje hieromtrent meer informatie zou kunnen geven.

In de overige opgaven werd gevraagd om ook effectief bepaalde informatie af te leiden uit het audiovisueel materiaal.

INFORMATIEF BOEK

Bij de opdracht informatief boek werkte de leerling met het boek 'atlas van de wereldrecords'. Ook in deze hoek kregen de leerlingen verschillende types van vragen. Eerst werd een vraag gesteld over het colofon. Daarna moest de leerling het juiste trefwoord selecteren om informatie terug te vinden in de index. Ook moest de leerling via het register de pagina vinden waarop bepaalde informatie vermeld stond. Tot slot waren er opgaven waarbij de leerling informatie moest afleiden uit een gegeven informatieve tekst, een gegeven afbeelding of de tekst bij een gegeven afbeelding.

KRANTJE

In functie van de laatste opdracht schreven de onderzoekers zelf een krantje over de Olympische Spelen. Aan de hand van dit krantje moest de leerling verschillende opgaven oplossen waarbij informatie moest afgeleid worden uit een informatieve tekst en uit afbeeldingen.

BEOORDELING VAN DE PRAKTISCHE PROEF

De toetsassistent beoordeelde de opdrachten globe, kompas en app op het moment van de afname. Hij/zij kreeg hiervoor een antwoordblad, waarop hij/zij per opgave aankruiste of de leerling deze juist of fout uitvoerde.

Voor de opdrachten atlas, internet, archief voor onderwijs, informatief boek en krantje werden de antwoorden van de leerlingen achteraf ingevoerd en gescoord. Dit gebeurde door medewerkers van het Steunpunt toetsontwikkeling en Peilingen.

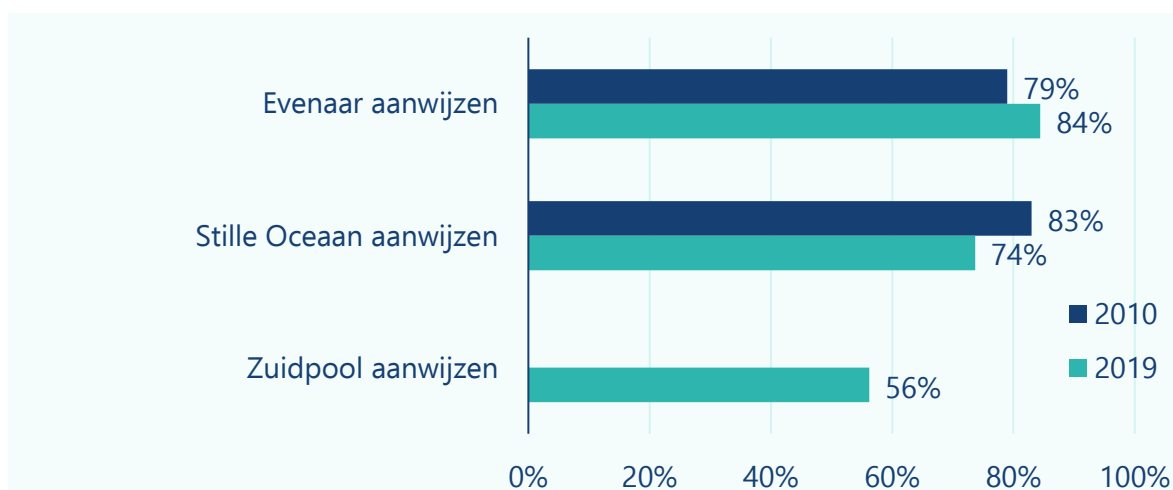
RESULTATEN VAN DE PRAKTISCHE PROEF

Hieronder rapporteren we de resultaten van de praktische proef. Voor opdrachten waarvan de context sterk overeenkomt met deze van de vorige peiling wordt de vergelijking met het resultaat van 2010 gemaakt.

RESULTATEN GLOBE

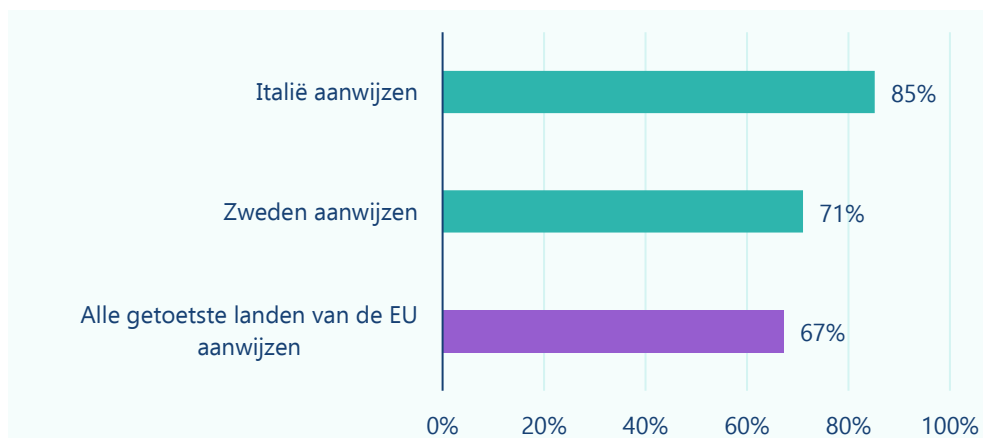
Uit Figuur 15 blijkt dat de meeste leerlingen er in 2019 in slaagden om de evenaar en de Stille Oceaan aan te wijzen (respectievelijk 84% en 74%). Duidelijk minder leerlingen (56%) konden de Zuidpool aanwijzen.

In vergelijking met 2010 kunnen meer leerlingen de evenaar correct aanwijzen en minder leerlingen de Stille Oceaan. In 2010 werd aan de leerlingen niet gevraagd de Zuidpool aan te wijzen.

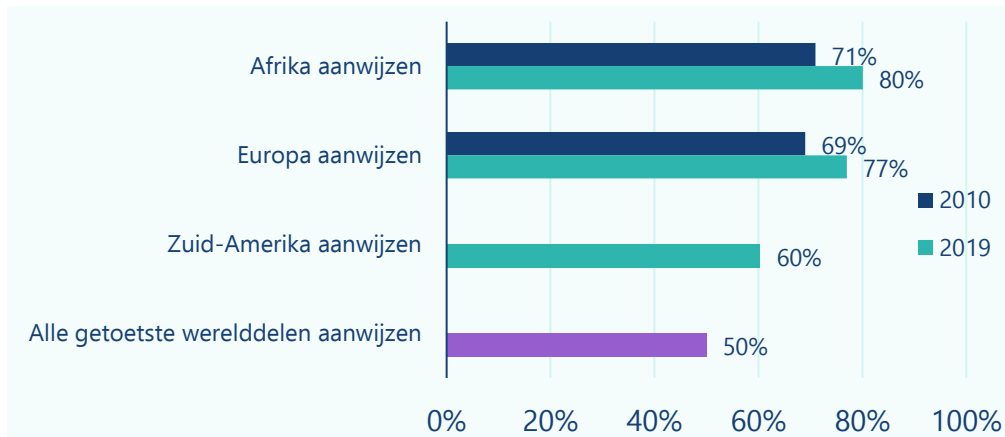
Figuur 15 – Percentage leerlingen dat de evenaar, de zuidpool en de Stille Oceaan kan aanduiden.

Met betrekking tot het aanduiden van de landen van de Europese Unie valt op dat de resultaten voor Italië iets beter zijn dan deze voor Zweden (Figuur 16). Uiteindelijk slagen iets minder dan zeven leerlingen op tien erin om beide landen correct aan te wijzen.

Figuur 16 – Percentage leerlingen dat de landen uit de Europese Unie kan aanduiden.

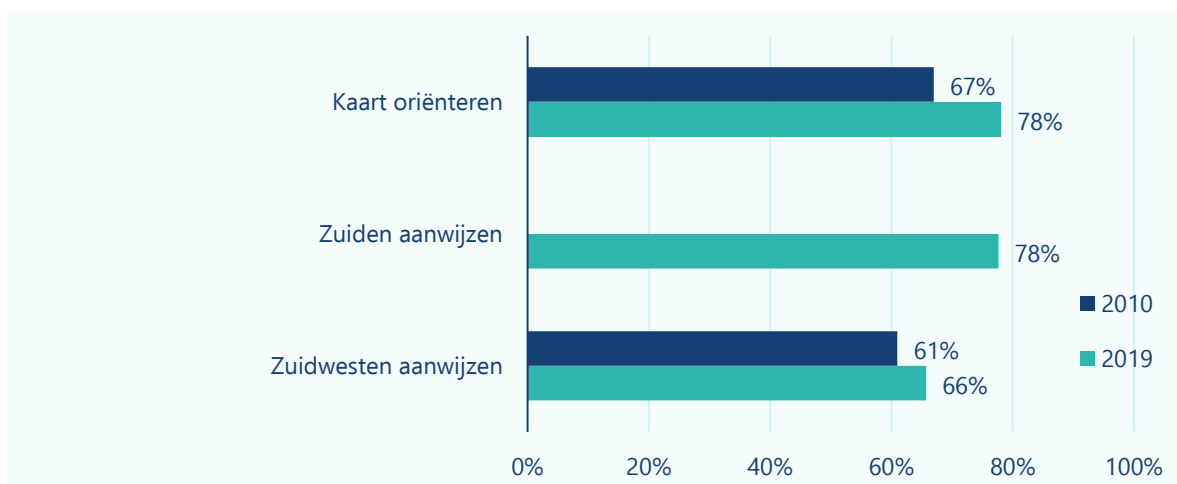
Verder blijkt dat ongeveer acht leerlingen op tien de werelddelen Afrika en Europa kunnen aanwijzen (Figuur 17). Dit betekent een vooruitgang ten opzichte van 2010. Daarnaast stellen we vast dat ongeveer zes leerlingen op tien Zuid-Amerika kunnen aanwijzen. Tot slot blijkt dat de helft van de leerlingen de drie getoetste werelddelen kan aanwijzen.

Figuur 17 – Percentage leerlingen dat de werelddelen kan aanduiden.

RESULTATEN KOMPAS

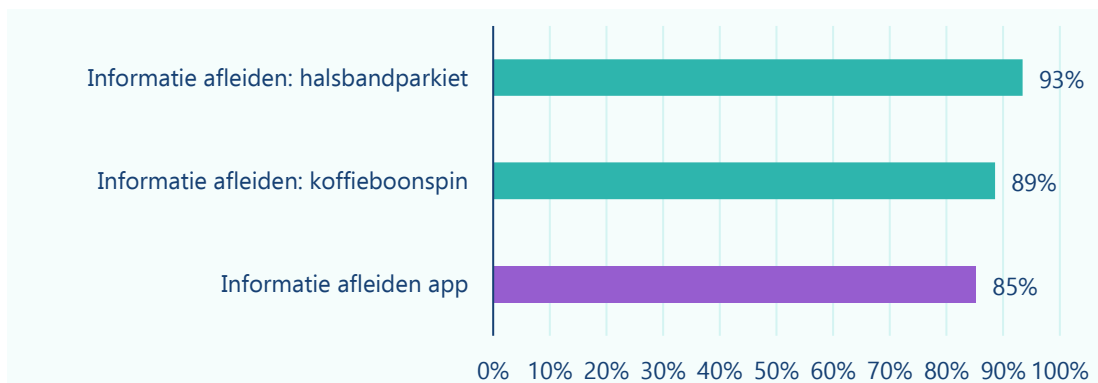
Bij de afname in 2019 konden iets minder dan acht leerlingen op tien hun kaart oriënteren en het zuiden aanwijzen met gebruik van een kompas (Figuur 18). Het zuidwesten aanwijzen bleek iets moeilijker te zijn. Hierin slaagde 66 procent van de leerlingen. Zowel voor het oriënteren van de kaart als het aanduiden van de windstreken ligt dit percentage hoger dan in 2010. Het aanwijzen van het zuiden werd in 2010 niet gepeild.

Figuur 18 – Percentage leerlingen dat de kaart kan oriënteren en windstreken kan aanwijzen.

RESULTATEN APP

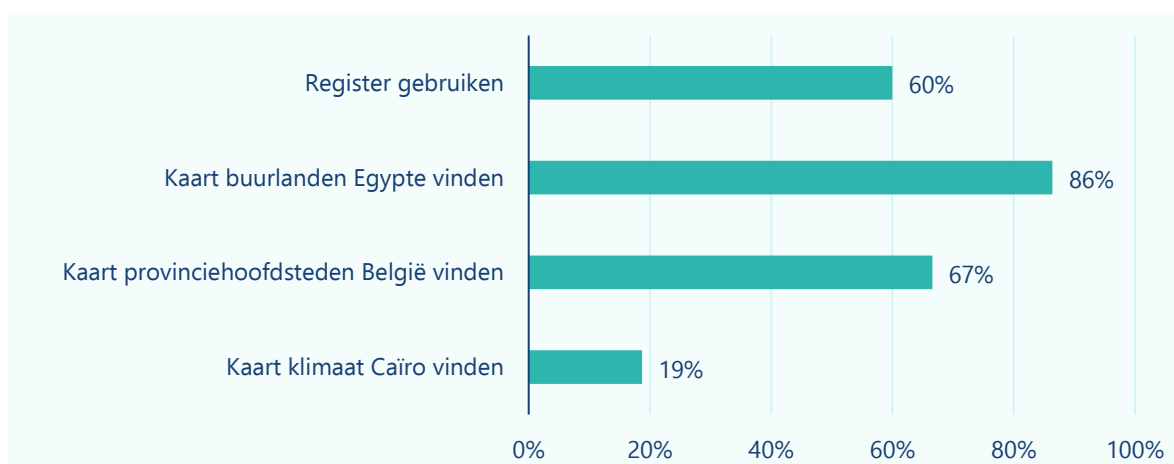
Iets meer dan negen leerlingen op tien kunnen met de app dierenzoeker uit de beschrijving van de kenmerken van de halsbandparkiet afleiden dat het om de halsbandparkiet gaat (Figuur 19). Voor de opgave over de koffieboonspin zijn de resultaten zeer gelijkaardig. Zo'n 85 procent van de leerlingen kan de beide opgaven correct oplossen.

Figuur 19 – Percentage leerlingen dat met een app een dier kan vinden op basis van een beschrijving.

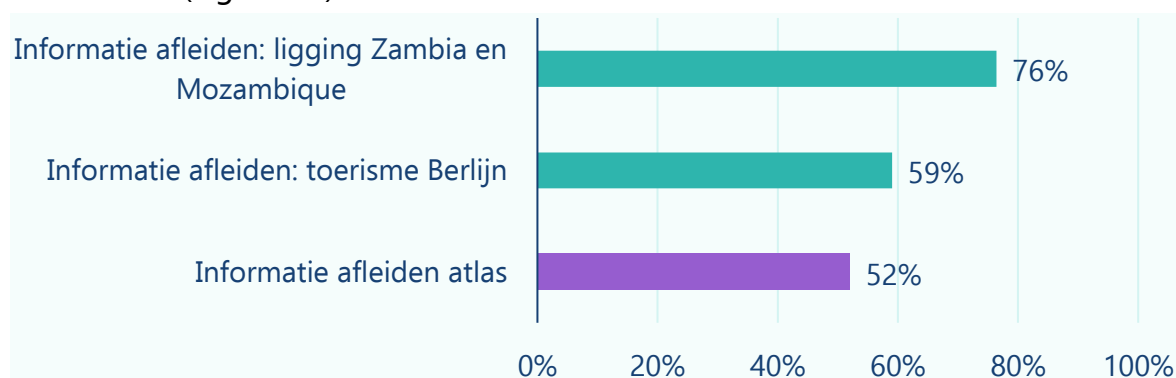
RESULTATEN ATLAS

Ongeveer zes leerlingen op tien kunnen in het register opzoeken welk woord volgt op Caïro (Figuur 20). Verder blijkt dat het al dan niet terugvinden van een juiste kaart sterk afhankelijk is van de complexiteit van de gevraagde informatie. Terwijl de meeste leerlingen (86%) de bladzijde kunnen geven waarop een kaart staat met de buurlanden van Egypte, vindt slechts 67 procent van de leerlingen een kaart met de provinciehoofdsteden van België terug in de atlas. Een kaart vinden met het klimaat van Caïro lukt slechts bij een vijfde van de leerlingen. Met betrekking tot deze laatste opgave valt op dat heel wat leerlingen verwijzen naar de bladzijde van de natuurkundige (47%) of staatkundige kaart (15%) van Afrika. Deze kaarten bevatten echter geen informatie over het klimaat van Caïro.

Figuur 20 – Percentage leerlingen dat het register kan gebruiken en de juiste kaart kan vinden.

Verder kan ongeveer drie vierde van de leerlingen de atlas gebruiken om een aantal stellingen over de ligging van Zambia en Mozambique op een juiste manier te beoordelen (Figuur 21).

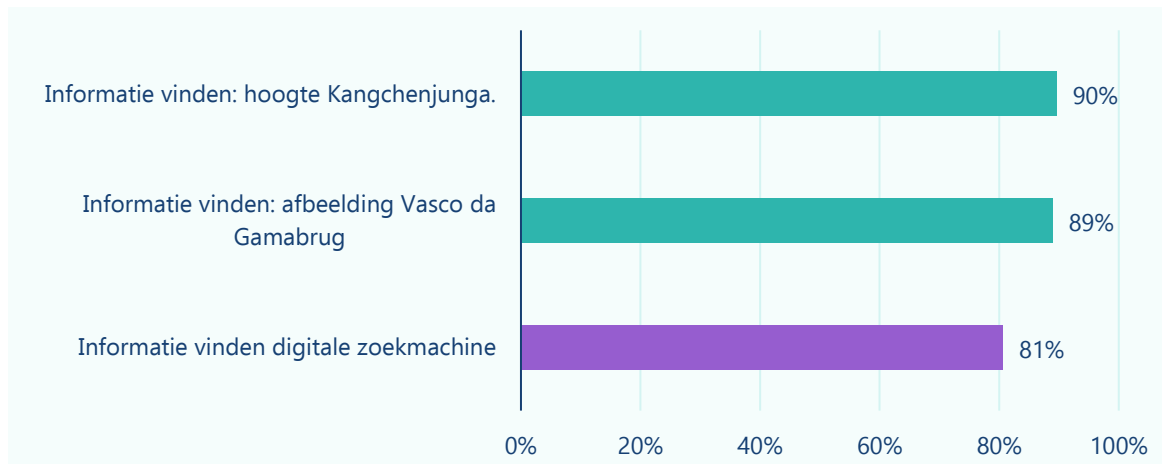

Figuur 21 – Percentage leerlingen dat informatie kan afleiden uit een atlas.

Ook hier valt op dat het afleiden van informatie die verder gaat dan het lokaliseren van een plaats in de atlas moeilijker is. Iets minder dan zes leerlingen op tien kunnen de atlas raadplegen om op te zoeken welke vorm van toerisme de belangrijkste is in Berlijn. Iets meer dan de helft van de leerlingen kan bij beide opgaven de nodige informatie afleiden uit een atlas.

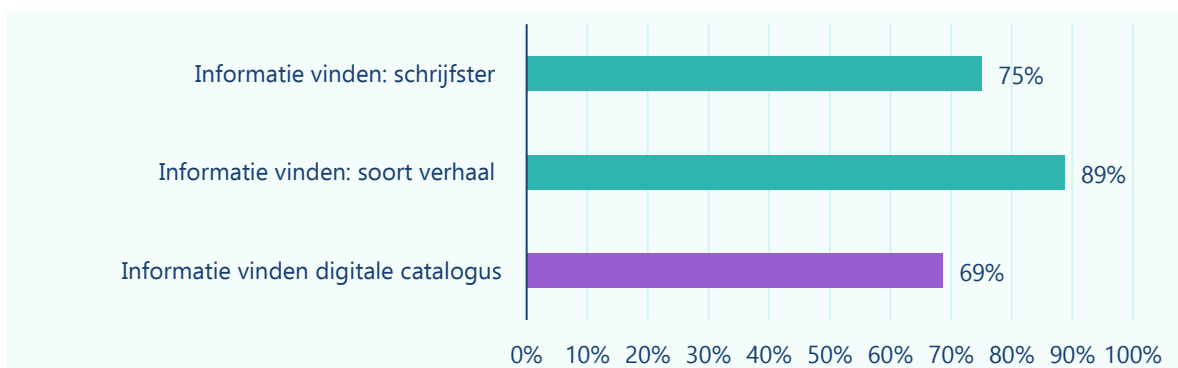
RESULTATEN INTERNET

Uit de opdrachten die de leerlingen online moesten uitvoeren, blijkt dat ongeveer negen leerlingen op tien informatie en afbeeldingen kunnen terugvinden via google.be (Figuur 22).

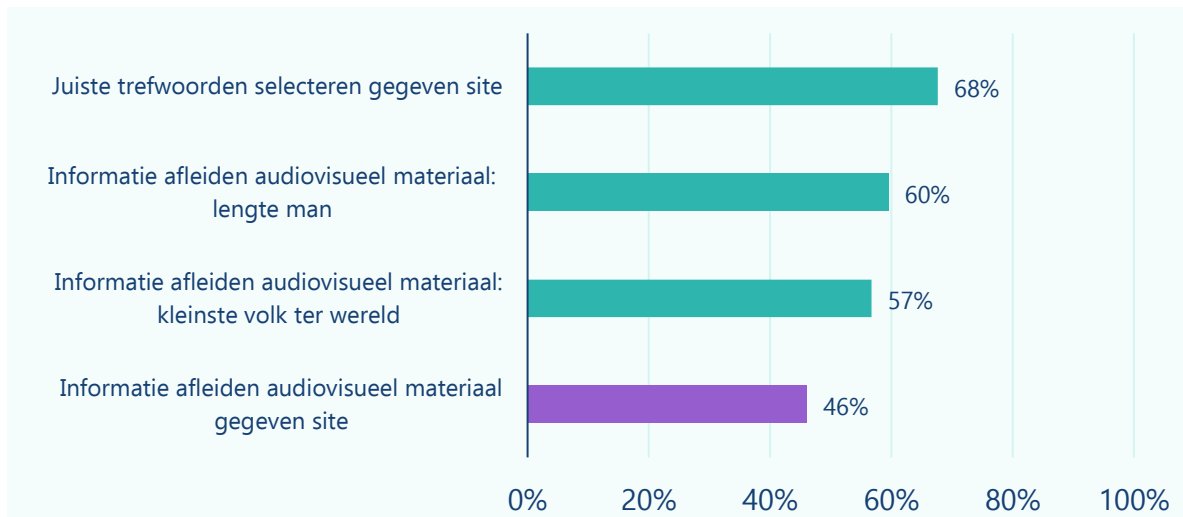
Figuur 22 – Percentage leerlingen dat de opgaven met een digitale zoekmachine correct kan uitvoeren.

Wanneer we leerlingen laten werken met een digitale catalogus, kunnen ongeveer negen leerlingen op tien voor een welbepaald boek terugvinden welk soort verhaal het is (Figuur 23). Iets minder leerlingen (75%) kunnen de schrijfster van het gegeven boek terugvinden. Ongeveer zeven leerlingen op tien slagen erin om beide opgaven correct op te lossen.

Figuur 23 – Percentage leerlingen dat de opgaven met een digitale catalogus correct kan uitvoeren.

Iets minder dan zeven leerlingen op tien kunnen de juiste trefwoorden selecteren om op een gegeven site naar bepaalde informatie te zoeken (Figuur 24). Voor de opgaven waarbij leerlingen informatie moeten afleiden uit audiovisueel materiaal op de gegeven site slagen telkens ongeveer zes leerlingen op tien. Iets minder dan de helft van de leerlingen slaagt voor de twee opgaven over het afleiden van informatie uit het audiovisueel materiaal.

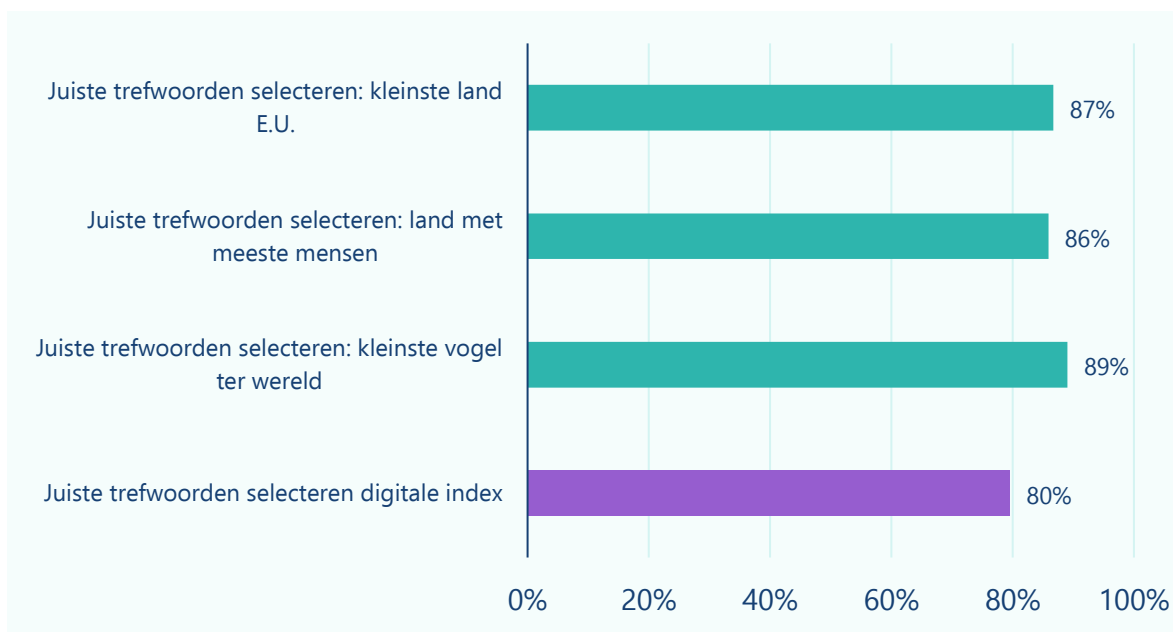

Figuur 24 – Percentage leerlingen dat de opgaven met een gegeven site correct kan uitvoeren.

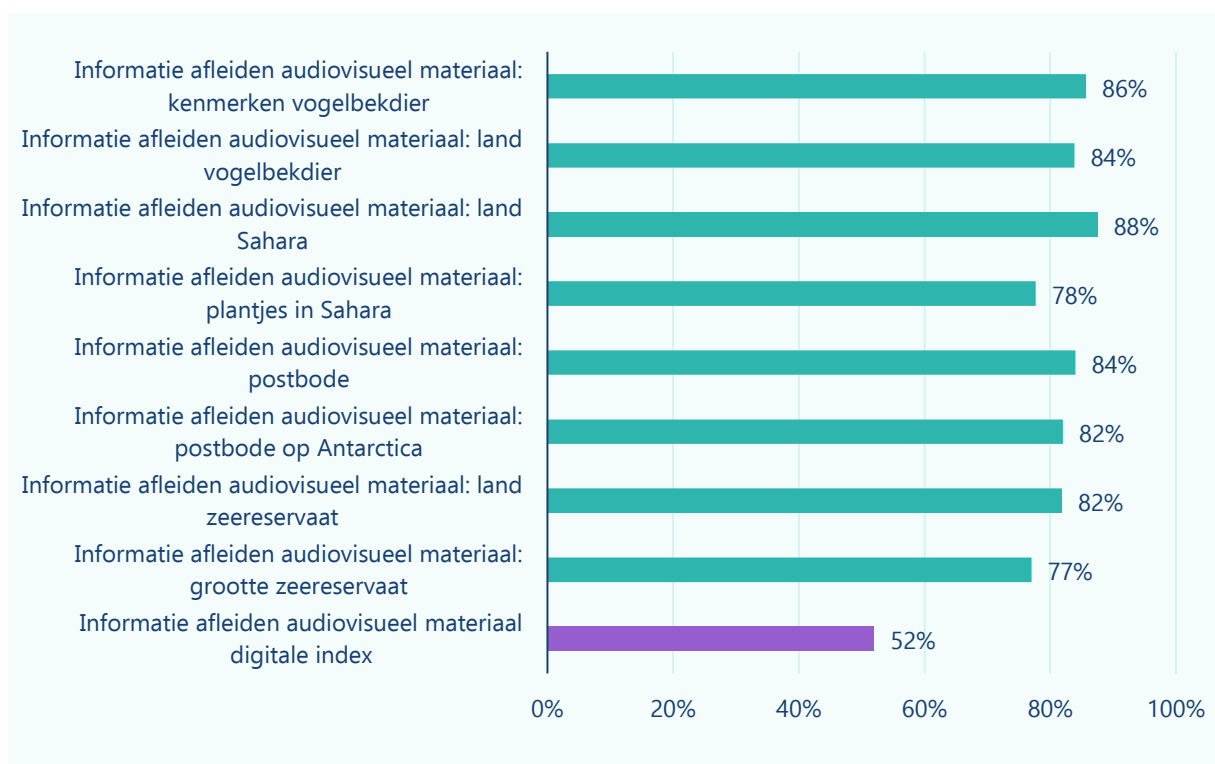
RESULTATEN ARCHIEF VOOR ONDERWIJS

Voor elk van de bevraagde onderwerpen kunnen iets minder dan negen leerlingen op tien uit een voorgeselecteerde index van het archief voor onderwijs het filmpje selecteren dat de juiste informatie bevat (Figuur 25). Acht leerlingen op tien doen dit voor de drie bevraagde onderwerpen correct.

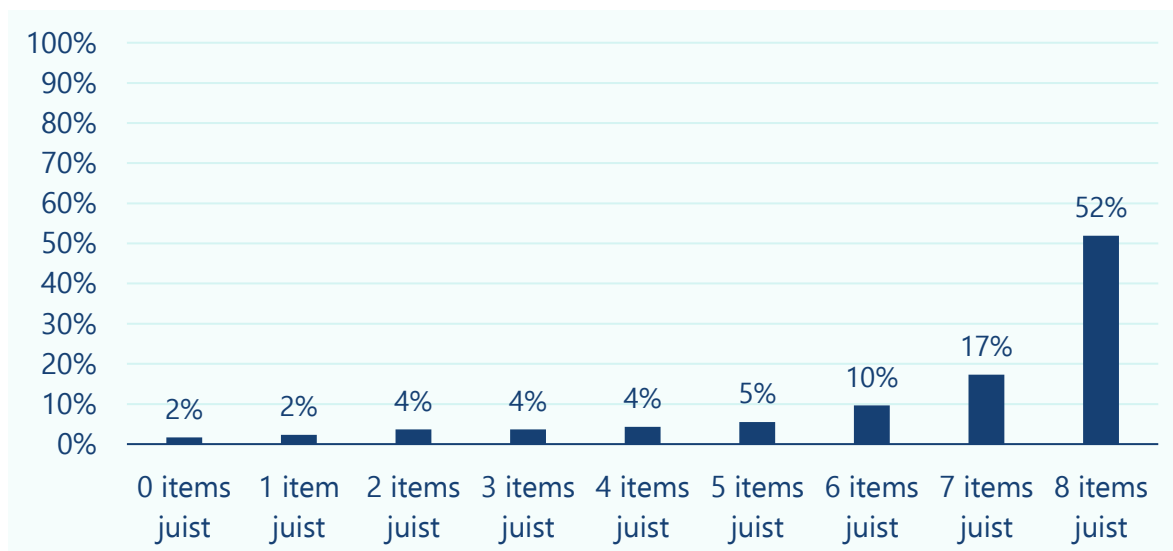
Het percentage leerlingen dat op een correcte manier informatie kan afleiden uit de filmpjes van de voorgeselecteerde index varieert van 77 procent tot 86 procent (Figuur 26). Iets meer dan de helft van de leerlingen maakt de acht opgaven over het afleiden van informatie juist. Daarnaast zijn er nog heel wat leerlingen die zeven (17%) of zes (10%) items juist beantwoorden (Figuur 27).

Figuur 25 – Percentage leerlingen dat het juiste filmpje kan selecteren uit een voorgeselecteerde index van het archief van onderwijs.

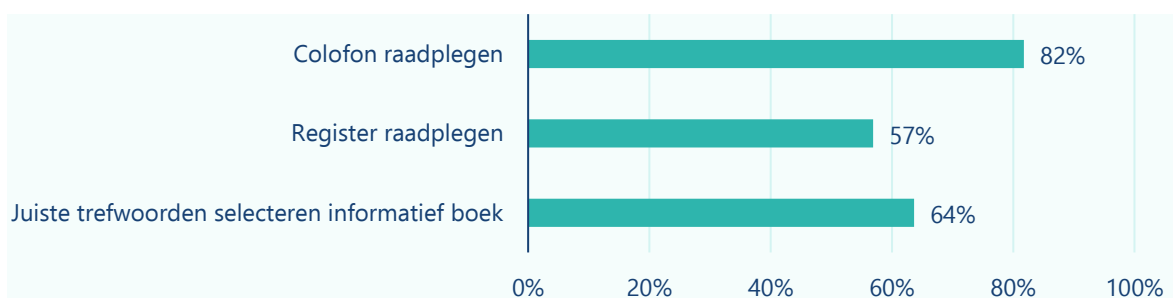
Figuur 26 – Percentage leerlingen dat correct informatie kan afleiden uit de filmpjes van een voorgeselecteerde index van het archief van onderwijs.

Figuur 27 – Percentage leerlingen dat het juiste filmpje kan selecteren uit een voorgeselecteerde index van het archief van onderwijs: verdeling.

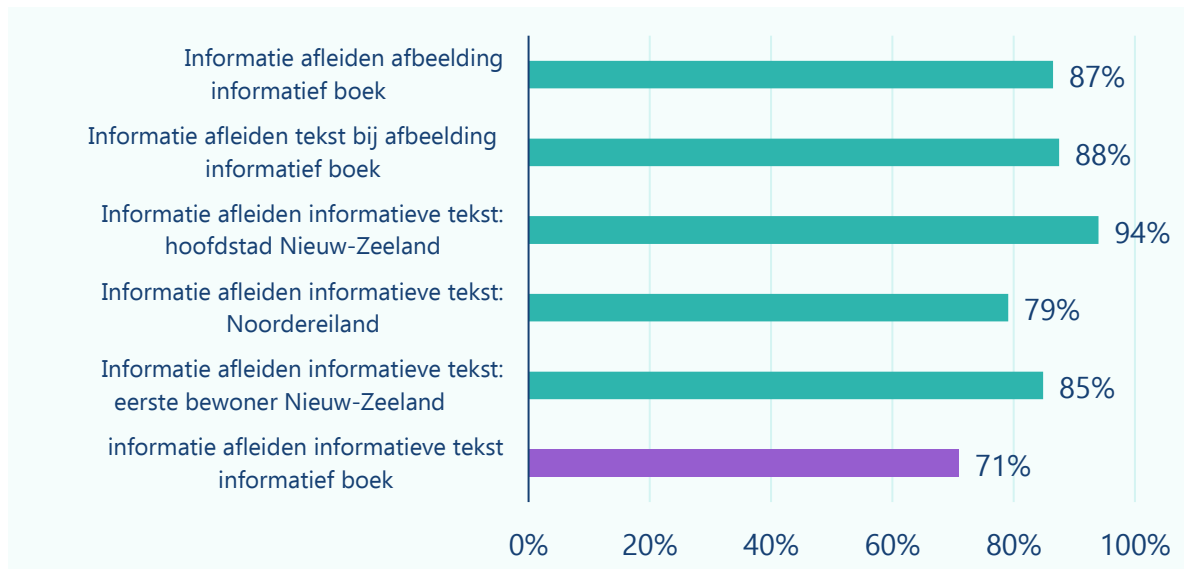
RESULTATEN INFORMATIEF BOEK

De meeste leerlingen (82%) slagen erin om uit een colofon af te leiden wie de illustratrice is van een boek (Figuur 28). Duidelijk minder leerlingen (57%) kunnen het register succesvol raadplegen om uit te zoeken op welke pagina bepaalde informatie te vinden is. Tot slot kunnen iets meer dan zes leerlingen op tien de juiste trefwoorden selecteren om informatie op te zoeken in een informatief boek.

Figuur 28 – Percentage leerlingen dat informatie kan vinden in een informatief boek: raadplegen van colofon en register en selecteren van juiste trefwoorden.

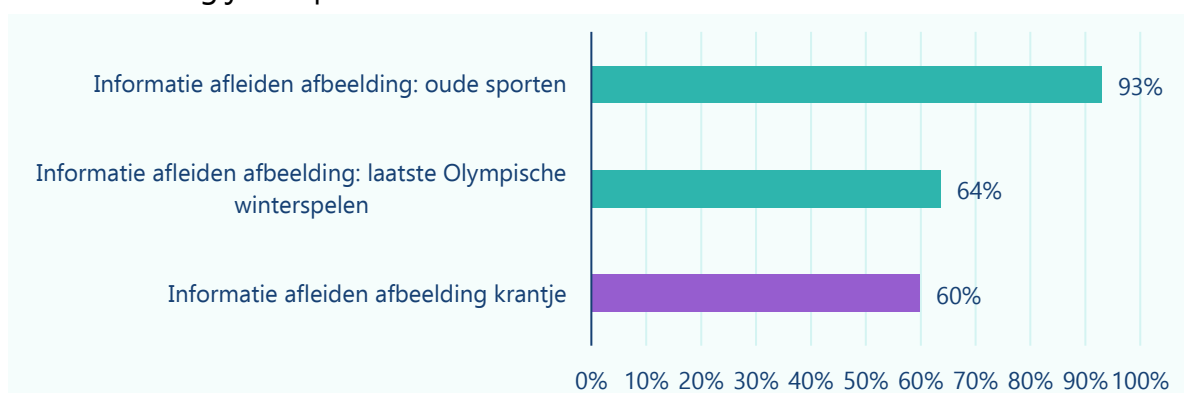
Iets minder dan negen leerlingen op tien kunnen informatie afleiden uit een afbeelding of de daarbij horende tekst in een informatief boek (Figuur 29). Verder varieert het percentage leerlingen dat informatie kan afleiden uit een informatieve tekst van 79 procent tot 94 procent. Iets meer dan zeven leerlingen op tien kunnen de drie opgaven waarbij dit gevraagd wordt correct oplossen.

Figuur 29 – Percentage leerlingen dat informatie kan afleiden uit de afbeelding, tekst bij een afbeelding en informatieve tekst van een informatief boek.

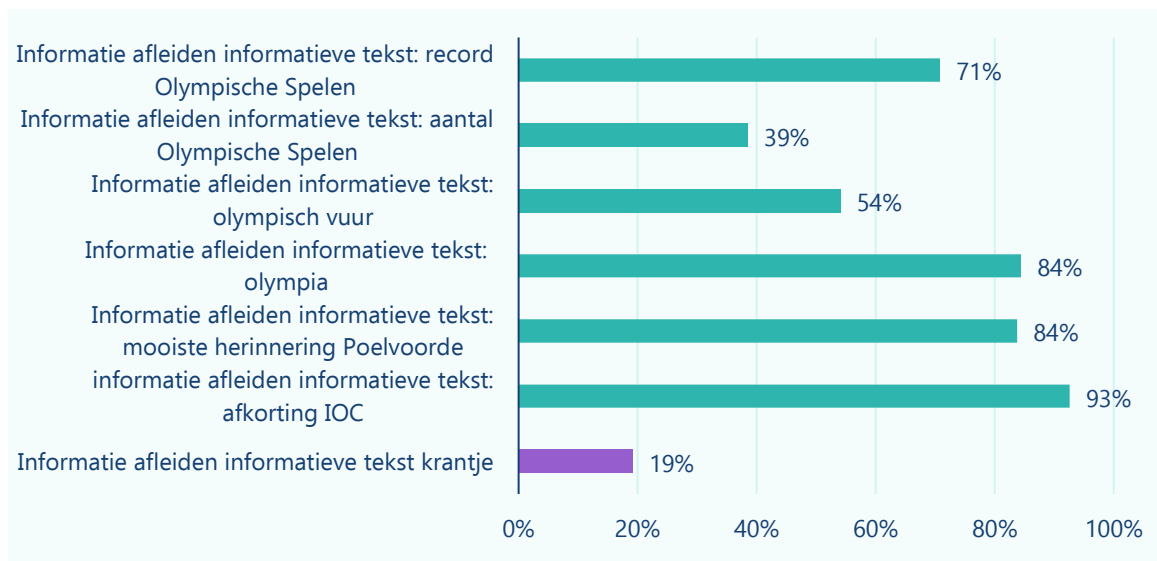
RESULTATEN KRANTJE

Met betrekking tot het afleiden van informatie uit afbeeldingen van een krantje blijken de resultaten af te hangen van het al dan niet geven van de pagina waarop de afbeelding te vinden is (Figuur 30). Wanneer dit wel gebeurt ligt het percentage leerlingen dat de opgave juist oplost namelijk duidelijk hoger (93% t.o.v. 64%). Zes leerlingen op tien slagen erin om beide opgaven over het afleiden van informatie uit een afbeelding juist op te lossen.

Figuur 30 – Percentage leerlingen dat informatie kan afleiden uit afbeeldingen van een krantje.

Voor het afleiden van informatie uit informatieve teksten van een krantje varieert het percentage juiste antwoorden van 39 procent tot 93 procent (Figuur 31). Bij opgaven waarvoor het antwoord letterlijk terug te vinden is in het krantje, zoals bij de vraag over de afkorting van het IOC, zijn de resultaten zeer goed. Opdrachten waarbij de informatie niet direct letterlijk is terug te vinden, worden door minder leerlingen correct opgelost. Dit zien we bijvoorbeeld wanneer leerlingen het aantal Olympische spelen moeten afleiden door de concreet opgesomde Olympische spelen te tellen. Bijna een vijfde van de leerlingen slaagt erin om alle opgaven over het afleiden van informatie uit een krantje juist op te lossen.

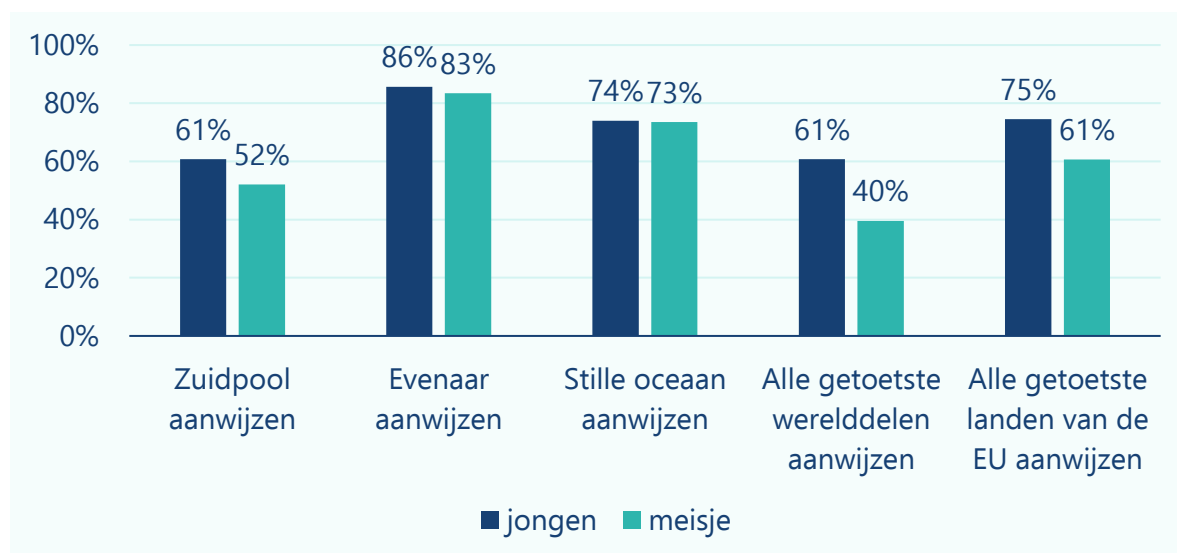

Figuur 31 – Percentage leerlingen dat informatie kan afleiden uit informatieve tekst van een krantje.

RESULTATEN VAN DE PRAKTISCHE PROEF VOOR SPECIFIEKE LEERLINGGROEPEN

Hieronder bespreken we de belangrijkste verschillen in de resultaten van de praktische proef tussen groepen van leerlingen.

Met betrekking tot **geslacht** stellen we vast dat meisjes bij de opdrachten globe, kompas en atlas algemeen genomen minder goede resultaten behalen dan jongens. Bij de opdrachten over brongebruik doen ze het dan weer beter. Illustratief presenteren we hier de resultaten voor de opdracht globe opgesplitst naar geslacht (Figuur 32). De overige resultaten zijn terug te vinden in Bijlage 1 (Figuren 39- 44).

Figuur 32 – Resultaten globe opgesplitst naar geslacht.

Voor **thuis taal** blijkt dat leerlingen die thuis Nederlands spreken algemeen genomen betere resultaten behalen voor de praktische proef. Tot slot stellen we voor **sociaal-economische status (SES)** vast dat leerlingen met een lage SES minder goed presteren dan leerlingen met een gemiddelde SES. Deze leerlingen doen het dan weer iets minder goed dan leerlingen met een hoge SES.

6 INHOUDELIJKE DUIDING TOETSPRESTATIES

Om inzicht te krijgen in de concrete inhoud van de toetsen en het beheersingsniveau van de leerlingen, bespreken we een aantal voorbeeldopgaven. Slechts een beperkt aantal opgaven wordt vrijgegeven. Zo kunnen we opgaven die niet werden vrijgegeven opnieuw gebruiken bij een herhalingspeiling³. Op die manier kunnen we beide afnames aan elkaar koppelen en de evolutie van de resultaten over de jaren heen in kaart brengen.

We hebben de opgaven zo gekozen dat ze het bereik in moeilijkheidsgraad van de toets weerspiegelen. De moeilijkheidsgraad van de opgaven bepalen we op basis van de prestaties van de leerlingen op elke opgave: hoe meer leerlingen een opgave juist oplossen, hoe lager de moeilijkheidsgraad van de opgave. Per toets presenteren we de voorbeeldopgaven van gemakkelijk naar moeilijk. Bij elke voorbeeldopgave vermelden we bovendien of het om een basisopgave of een bijkomende opgave gaat. Basisopgaven corresponderen met het minimumniveau van de eindtermen. Deze opgaven zijn gemakkelijker dan de toetsnorm die deskundigen uit het onderwijsveld bepaalden (zie Hoofdstuk 1). Basisopgaven moeten de leerlingen dus beheersen. Bijkomende opgaven gaan verder dan het minimumniveau. De bijkomende opgaven moeten de leerlingen (nog) niet beheersen.

De inhoudelijke duiding rapporteren we voor elke schriftelijke toets afzonderlijk. Bij de bespreking onderscheiden we telkens twee delen. In het eerste deel bespreken we alle voorbeeldopgaven afzonderlijk. Dat gebeurt op basis van de inhoud die in de opgave aan bod komt. Verder geven we voor elke opgave aan hoeveel procent van de leerlingen de voorbeeldopgave juist oplost (vetgedrukt) en hoeveel procent van de leerlingen kiest voor een specifieke afleider in het geval van een meerkeuzevraag.

In het tweede deel worden de vijf voorbeeldopgaven op de meetschaal voorgesteld (zie Figuur 31 tot Figuur 36). Aan de hand van deze figuren beschrijven we of de voorbeeldopgaven niet, voldoende of goed worden beheerst door leerlingen die zich op een bepaalde plaats in de leerlingengroep (plaats op de meetschaal) bevinden. Daarbij besteden we zowel aandacht aan leerlingen die laag presteren als aan leerlingen die hoog presteren op de toetsen in vergelijking met hun medeleerlingen.

³ Een herhalingspeiling is een peiling die een bepaald leergebied en dezelfde eindtermen opnieuw als focus neemt.

Door deze koppeling met specifieke voorbeeldopgaven krijgen we een zicht op wat leerlingen met een verschillend vaardigheidsniveau concreet onder de knie moeten hebben.

MAATSCHAPPIJ

VOORBEELDOPGAVEN

In de schriftelijke toets maatschappij werden 13 eindtermen getoetst (Tabel 1). In totaal werden dezelfde 21 items afgenomen bij alle leerlingen die de toets maakten. Hieronder presenteren we de vijf voorbeelditems die zullen worden gebruikt voor de inhoudelijke duiding van de peilingsresultaten voor de toets maatschappij.

VOORBEELDOPGAVE 1

Wie rechten heeft, heeft ook plichten.

Verbind elk recht met de bijhorende plicht.

iets vertellen in de klas	•	•	het woord vragen aan de leerkracht
vrij spelen op de speelplaats	•	•	op het afgesproken uur terug thuis zijn
bij een vriendje gaan spelen	•	•	zorg dragen voor elkaar en geen ruzie maken

Getoetste eindterm: 2.13 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= begrijpen) het belang illustreren van de fundamentele Rechten van de Mens en de Rechten van het Kind. Ze zien daarbij in dat de rechten en plichten complementair zijn.

Percentage correct: 93%

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 2

In onze maatschappij zijn er voorzieningen om mensen met een beperking of handicap te helpen.

Zijn de onderstaande voorzieningen in het bijzonder bedoeld voor mensen met een beperking of handicap?

a.

Ja

☐

Nee

☐

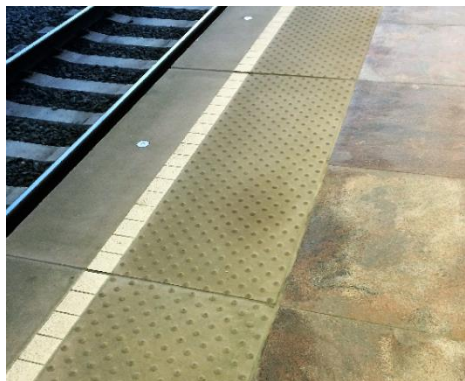
b.

☐☐

c.

☐☐

d.

☐☐

Getoetste eindterm: 2.9 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= toepassen) voorbeelden geven van mogelijkheden die in onze samenleving bestaan voor de zorg en opvang van bejaarden en mensen met een handicap.

Percentage correct: 77% (a. nee; b. ja, c. nee, d. ja)

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 3

Aliana verkoopt schriften in haar winkeltje. Ze koopt deze schriften aan bij een drukkerij en betaalt hiervoor 2 euro per schrift.

Zijn onderstaande uitspraken juist of fout?

	juist	fout
a. Als Aliana winst wil maken zal ze een schrift voor meer dan 2 euro moeten verkopen.	☐	☐
b. De drukkerij verhoogt de prijs met 1 euro. Aliana maakt dan winst als ze een schrift verkoopt voor 3 euro.	☐	☐

Getoetste eindterm: 2.2 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= toepassen) met een zelf gekozen voorbeeld illustreren hoe de prijs van een product tot stand komt.

Percentage correct: 73% (a. juist, b. fout)

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 4

De rechten van kinderen werden vastgelegd in Het Verdrag voor de Rechten van het Kind.

Welke van deze rechten staan in dat verdrag?

	wel	niet
a. Kinderen hebben recht om op vakantie te gaan.	☐	☐
b. Kinderen hebben recht op onderwijs.	☐	☐
c. Kinderen hebben recht op de best mogelijke gezondheidszorg.	☐	☐

Getoetste eindterm: 2.13 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= kennen) het belang illustreren van de fundamentele Rechten van de Mens en de Rechten van het Kind. Ze zien daarbij in dat de rechten en plichten complementair zijn.

Percentage correct: 46% (a. niet, b. wel, c. wel)

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 5

Zowel de Vlaamse Gemeenschap, het land België als de Europese Unie hebben een eigen regering en een parlement waarin wetten besproken en gemaakt worden.

Over welk onderwerp kan de Europese Unie een beslissing nemen?

- ☐ de hoeveelheid vis die jaarlijks door België in de Noordzee mag gevangen worden
- ☐ de toegelaten snelheid voor voertuigen in een schoolomgeving
- ☐ het aantal dagelijkse treinverbindingen tussen Brussel en Parijs
- ☐ de start en het einde van de zomervakantie

Getoetste eindterm: 2.16 - De leerlingen weten (verwerkingsniveau= begrijpen) dat Vlaanderen één van de gemeenschappen is van het federale België en dat België deel uitmaakt van de Europese Unie. Ze weten daarbij dat elk een eigen bestuur heeft waar beslissingen worden genomen.

Percentage correct: 25% (A)

Percentage leerlingen dat kiest voor de afleiders: B: 45%, C: 17%, D: 8%

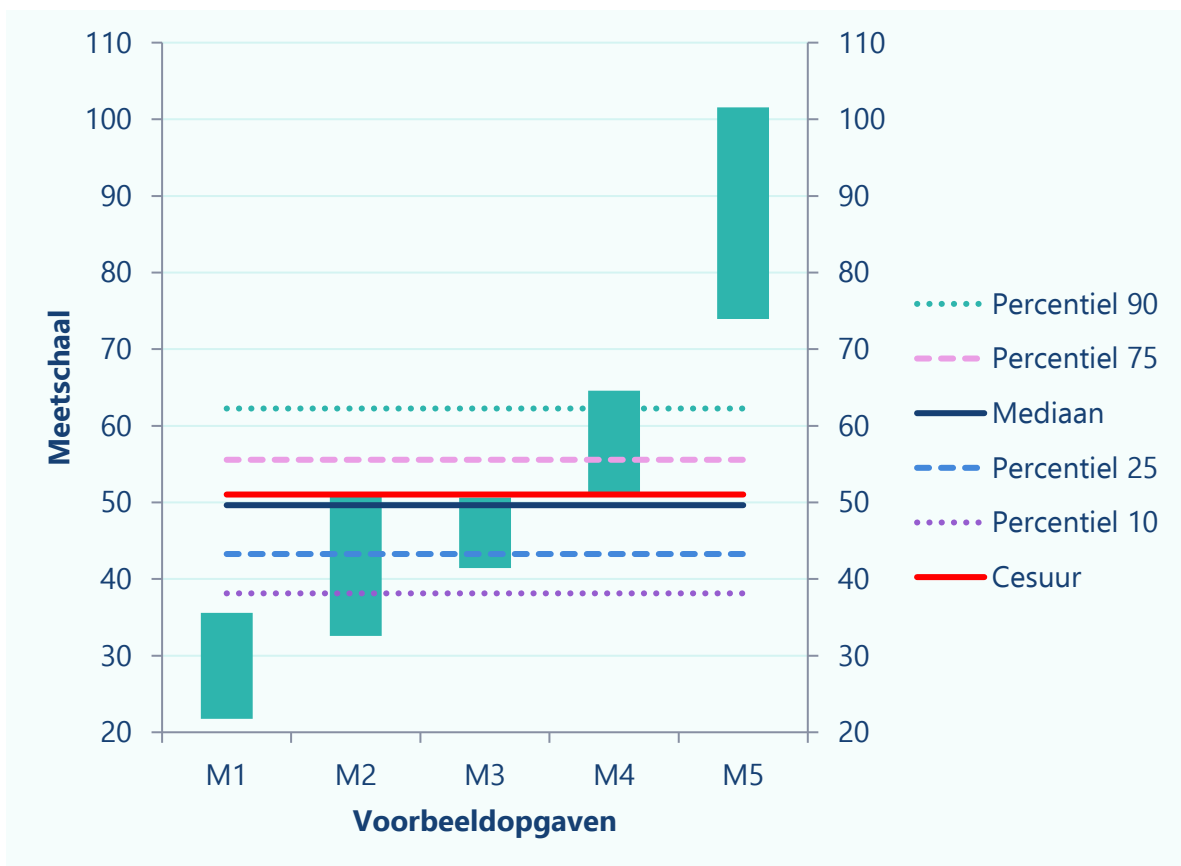
Soort opgave: bijkomende opgave

WAT KUNNEN LEERLINGEN BIJ DE TOETS 'MAATSCHAPPIJ'?

De prestaties van de leerlingen op de voorbeeldopgaven voor 'maatschappij' vatten we samen in Figuur 33. Alle leerlingen hebben een positie op de meetschaal⁴ (verticale as), afhankelijk van hun vaardigheid (hoe vaardiger de leerling, hoe hoger zijn positie op de meetschaal). Zo behaalt de gemiddelde leerling een score van 50 op de meetschaal. Ook de opgaven kunnen we op deze meetschaal zetten. Elk balkje in die figuur stelt een voorbeeldopgave voor. De onderkant van de balk verwijst naar de grens tussen geen en voldoende beheersing van de voorbeeldopgave. De bovenkant van de balk verwijst naar de grens tussen voldoende en goede beheersing. Concreet betekent dit dat leerlingen met een positie op de meetschaal onder de balk de opgave niet beheersen. Leerlingen met een positie die overlapt met de balk, beheersen de voorbeeldopgave voldoende. Leerlingen met een positie op de meetschaal boven de balk hebben een goede beheersing van de voorbeeldopgave.

⁴ De meetschaal in deze figuren is een herschalering van de IRT-schaal naar een gemiddelde van 50 en een standaarddeviatie van 10. Het bereik van de schaal verschilt van toets tot toets, afhankelijk van het bereik in moeilijkheidsgraad van de toetsopgaven.

In Figuur 33 geven lijnen het prestatieniveau van de percentiëleerlingen en de cesuurleerling weer. De percentiëleerlingen zijn leerlingen die zich op een bepaalde plaats in de leerlingengroep bevinden. De leerling op percentiel 10 is bijvoorbeeld die leerling in vergelijking met wie 10 procent van de leerlingen minder goed presteren. De percentiel 50-leerling is dan op zijn beurt de leerling die zich qua vaardigheid juist in het midden van de leerlingengroep bevindt en komt dus overeen met de mediaan van de leerlingengroep. We benoemen die verderop als de mediaanleerling. De leerling op percentiel 75 presteert beter dan drie kwart van zijn medeleerlingen, maar doet het minder goed dan het overige kwart van de leerlingen.

Figuur 33 – Beheersingsniveau voorbeeldopgaven – maatschappij.

De **percentiel 10-leerling** (paarse stippellijn) beheerst de eerste voorbeeldopgave goed en de tweede voorbeeldopgave voldoende. De volgende drie voorbeeldopgaven zijn te hoog gegrepen. De **percentiel 25-leerling** (blauwe streepjeslijn) beheerst de eerste voorbeeldopgave goed. De tweede en derde voorbeeldopgave beheerst deze leerling voldoende. Hetzelfde geldt voor de **mediaanleerling** (donkerblauwe lijn). De **percentiel 75-leerling** (roze streepjeslijn) en de **percentiel 90-leerling** (groene stippellijn) doen het nog iets beter: zij beheersen de eerste drie voorbeeldopgaven goed. De vierde voorbeeldopgave

beheersen zij voldoende. De vijfde voorbeeldopgave is echter ook voor hen te hoog gegrepen.

Om de **cesuur** te kunnen behalen moet de leerling de eerste drie voorbeeldopgaven beheersen. Voorbeeldopgaven 4 en 5 zijn bijkomende opgaven. De leerling die net het minimumniveau haalt (**cesuurleerling**), beheerst deze opgaven 4 en 5 nog niet. In de volledige toets beheerst 45 procent van de leerlingen de opgaven onder de cesuur.

PERSOONLIJKE TIJD

VOORBEELDOPGAVEN

Met de schriftelijke toets 'persoonlijke tijd' werden vijf eindtermen getoetst. In totaal bevat de toets 22 items om de beheersing van de eindtermen te peilen. Hieronder presenteren we de vijf voorbeelditems die zullen worden gebruikt voor de inhoudelijke duiding van de peilingsresultaten voor de toets persoonlijke tijd.

VOORBEELDOPGAVE 1

Omcirkel in de agenda de eerste schooldag van het schooljaar.

september	
1	Za
2	Zo
3	Ma
4	Di
5	Wo
6	Do
7	Vr
8	Za
9	Zo
10	Ma

Getoetste eindterm: 3.2 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= toepassen) een kalender gebruiken om speciale gebeurtenissen uit eigen leven in de tijd te situeren en om de tijd tussen deze gebeurtenissen correct te bepalen.

Percentage correct: 93% (maandag 3 september)

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 2

Verbind deze belangrijke gebeurtenissen uit het leven van Fred met de passende datum.

Fred wordt geboren.	●	● maandag 2 september 2013
De laatste dag waarop Fred naar de kleuterschool gaat.	●	● vrijdag 28 juni 2013
Fred zit in het eerste leerjaar.	●	● zaterdag 15 april 2017
Fred wordt 10 jaar.	●	● zondag 15 april 2007

Getoetste eindterm: 3.5 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= toepassen) belangrijke gebeurtenissen of ervaringen uit eigen leven chronologisch ordenen en indelen in periodes. Ze kunnen daarvoor eigen indelingscriteria vinden.

Percentage correct: 84%

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 3

Bekijk deze levenslijn.

Bij welke leeftijd passen de volgende gebeurtenissen?

Noteer de juiste letter.

Ik leer zinnen schrijven. ....

Ik zet mijn eerste stapjes. ....

Ik ben klaar voor de secundaire school. ....

Ik kan een puzzel maken met 9 stukken. ....

Getoetste eindterm: 3.5 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= toepassen) belangrijke gebeurtenissen of ervaringen uit eigen leven chronologisch ordenen en indelen in periodes. Ze kunnen daarvoor eigen indelingscriteria vinden.

Percentage correct: 77% (C-A-D-B)

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 4

Wat duurt het langst?

- ☐ een nachtje slapen
- ☐ vlot leren lezen
- ☐ een spreekbeurt voorbereiden
- ☐ je huiswerk maken

Getoetste eindterm: 3.1 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= toepassen) de tijd die ze nodig hebben voor een voor hen bekende bezigheid realistisch schatten.

Percentage correct: 56% (B)

Percentage leerlingen dat kiest voor de afleiders: A: 28%, C: 14%, D: 2%

Soort opgave: bijkomende opgave

VOORBEELDOPGAVE 5

Zijn de onderstaande uitspraken juist of fout?

	juist	fout
a. Je wilt op donderdag om 18.00 uur een brief posten. Als je wilt dat deze snel verzonden wordt, post je hem beter in de Kruisbogenhofstraat.	☐	☐
b. Je post hier op zaterdagmiddag een brief. Die wordt pas op maandag uit deze postbus gehaald.	☐	☐
c. Je stopt op dinsdag om 14.50 uur een brief in deze postbus. De brief wordt dinsdag nog opgehaald.	☐	☐

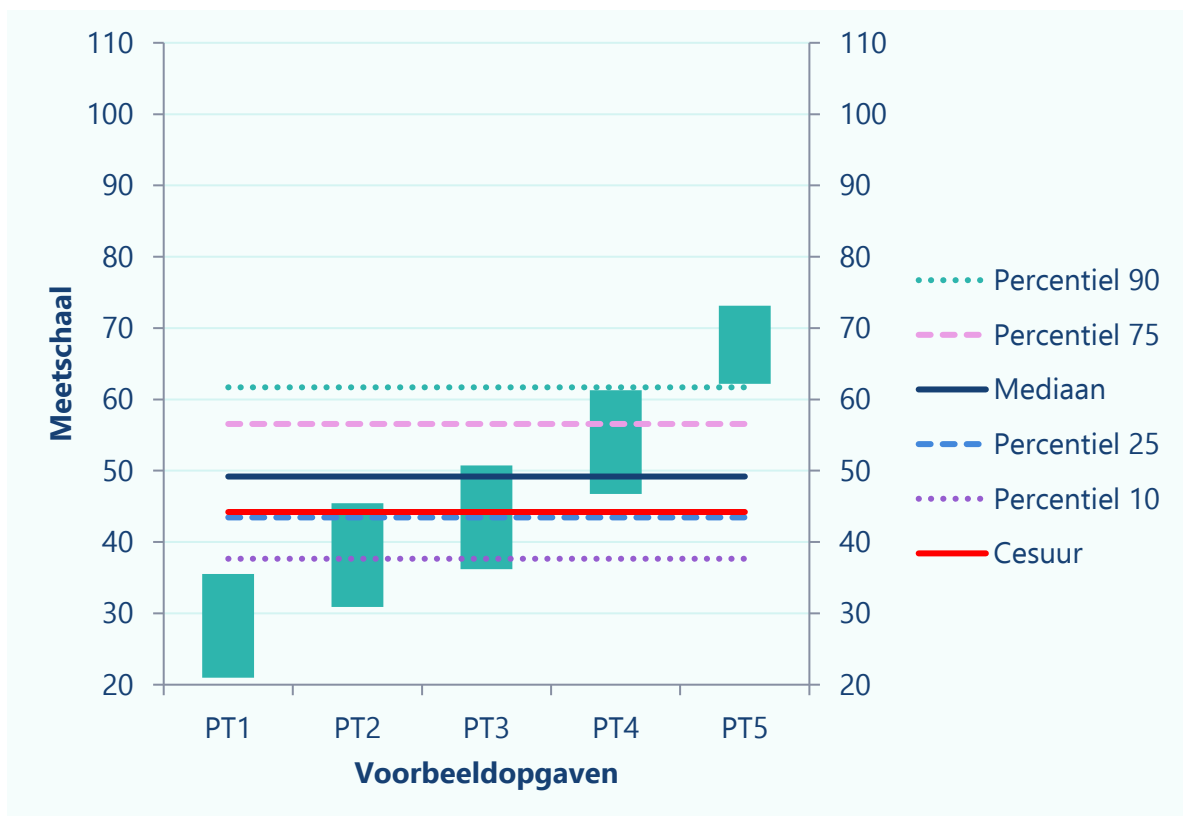
Getoetste eindterm: 3.4 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= begrijpen) tijdsaanduidingen op uitnodigingen en openings- en sluitingstijden correct interpreteren.

Percentage correct: 20% (a.juist, b.juist, c.juist)

Soort opgave: bijkomende opgave

WAT KUNNEN LEERLINGEN BIJ DE TOETS 'PERSOONLIJKE TIJD'?

De prestaties van de leerlingen voor de toets 'persoonlijke tijd' (Figuur 34) interpreteren we op dezelfde manier als voor 'maatschappij'. Elk balkje stelt een voorbeeldopgave voor op een meetschaal waarop de gemiddelde leerling een score van 50 behaalt. De onderkant van de balk verwijst naar de grens tussen geen en voldoende beheersing van de voorbeeldopgave. De bovenkant van de balk verwijst naar de grens tussen voldoende en goede beheersing. Ook het prestatieniveau van de percentiëleerlingen en de cesuurleerling kunnen we aan de hand van de horizontale lijnen op dezelfde manier interpreteren als voor 'maatschappij'.

Figuur 34 – Beheersingsniveau voorbeeldopgaven – persoonlijke tijd.

De **percentiel 10-leerling** (paarse stippellijn) beheerst de eerste voorbeeldopgave goed en de tweede en derde voorbeeldopgave voldoende. De andere voorbeeldopgaven heeft deze leerling nog niet onder de knie. Hetzelfde geldt voor de **percentiel 25-leerling** (blauwe streepjeslijn). De **mediaanleerling** (donkerblauwe lijn) en de **percentiel 75-leerling** (roze streepjeslijn) beheersen

daarbovenop voorbeeldopgave 4 voldoende. De **percentiel 90-leerling** (groene stippellijn) beheerst de eerste vier voorbeeldopgaven goed. De vijfde voorbeeldopgave is ook voor deze leerling te hoog gegrepen.

De leerling die net het minimumniveau haalt (**cesuurleerling**), beheerst de eerste drie voorbeeldopgaven. Voorbeeldopgaven 4 en 5 zijn bijkomende opgaven. Bij de volledige toets beheerst 73% van de leerlingen de toetsopgaven onder de cesuur.

HISTORISCHE TIJD

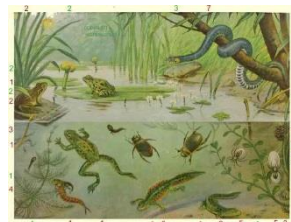
VOORBEELDOPGAVEN

Met de schriftelijke toets 'historische tijd' werden drie eindtermen getoetst. In totaal bevat de toets 20 items om de beheersing van de eindtermen te peilen. Hieronder presenteren we de vijf voorbeelditems die zullen worden gebruikt voor de inhoudelijke duiding van de peilingsresultaten voor de toets historische tijd.

VOORBEELDOPGAVE 1

De spullen die we gebruiken in de klas hebben een grote evolutie gekend.

Verbind deze dagelijkse voorwerpen uit de klas met de voorwerpen die vroeger gebruikt werden.

Getoetste eindterm: 3.8 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= toepassen) aan de hand van een voorbeeld illustreren dat een actuele toestand, die voor kinderen herkenbaar is, en die door de geschiedenis beïnvloed werd, vroeger anders was en in de loop der tijden evolueert.

Percentage correct: 96%

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 2

Welke ziekte doodde heel wat mensen in de middeleeuwen?

- ☐ aids
- ☐ suikerziekte
- ☐ pest
- ☐ vogelgriep

Getoetste eindterm: 3.8 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= kennen) aan de hand van een voorbeeld illustreren dat een actuele toestand, die voor kinderen herkenbaar is, en die door de geschiedenis beïnvloed werd, vroeger anders was en in de loop der tijden evolueert.

Percentage correct: 86% (C)

Percentage leerlingen dat kiest voor de afleiders: A: 7%, B: 2%, D: 5%

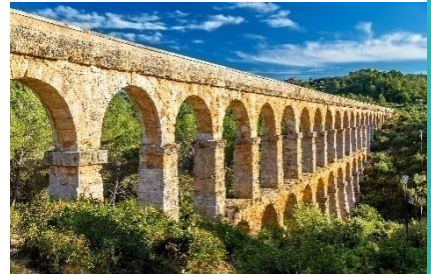
Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 3

Stromend water maakt het leven gemakkelijker. De technieken en hulpmiddelen om water tot aan de woonplaats te krijgen zijn in West-Europa sterk geëvolueerd.

Verbind de periode waarin de hulpmiddelen gemaakt zijn met de bijhorende foto.

prehistorie / oudheid

aquaduct

nieuwe tijden

waterleiding met buizen

onze tijd

waterpomp

Getoetste eindterm: 3.8 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= begrijpen) aan de hand van een voorbeeld illustreren dat een actuele toestand, die voor kinderen herkenbaar is, en die door de geschiedenis beïnvloed werd, vroeger anders was en in de loop der tijden evolueert.

Percentage correct: 80%

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 4

In bijna elke gemeente in Vlaanderen vind je een oorlogsmonument om gesneuvelde soldaten te herdenken.

In welke periode zijn deze soldaten gesneuveld?

- ☐ middeleeuwen
- ☐ prehistorie / oudheid
- ☐ onze tijd
- ☐ nieuwe tijden

Getoetste eindterm: 3.7 - De leerlingen kennen (verwerkingsniveau= kennen) de grote periodes uit de geschiedenis en ze kunnen duidelijke historische elementen in hun omgeving en belangrijke historische figuren en gebeurtenissen waarmee ze kennis maken, situeren in de juiste tijdsperiode aan de hand van een tijdband.

Percentage correct: 77% (D)

Percentage leerlingen dat kiest voor de afleiders: A: 8%, B: 5%, C: 10%

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 5

Welke van de volgende uitspraken over Ambiorix geeft een mening weer?

- ☐ Ambiorix heeft zich verzet tegen de Romeinen.
- ☐ Van alle Galliërs is Ambiorix de dapperste.
- ☐ Ambiorix werd in 2005 genomineerd voor de Grootste Belg.
- ☐ Er staat een standbeeld van Ambiorix op de Grote Markt van Tongeren.

Getoetste eindterm: 3.10 - De leerlingen beseffen (verwerkingsniveau= begrijpen) dat er een onderscheid is tussen een mening over een historisch feit en het feit zelf.

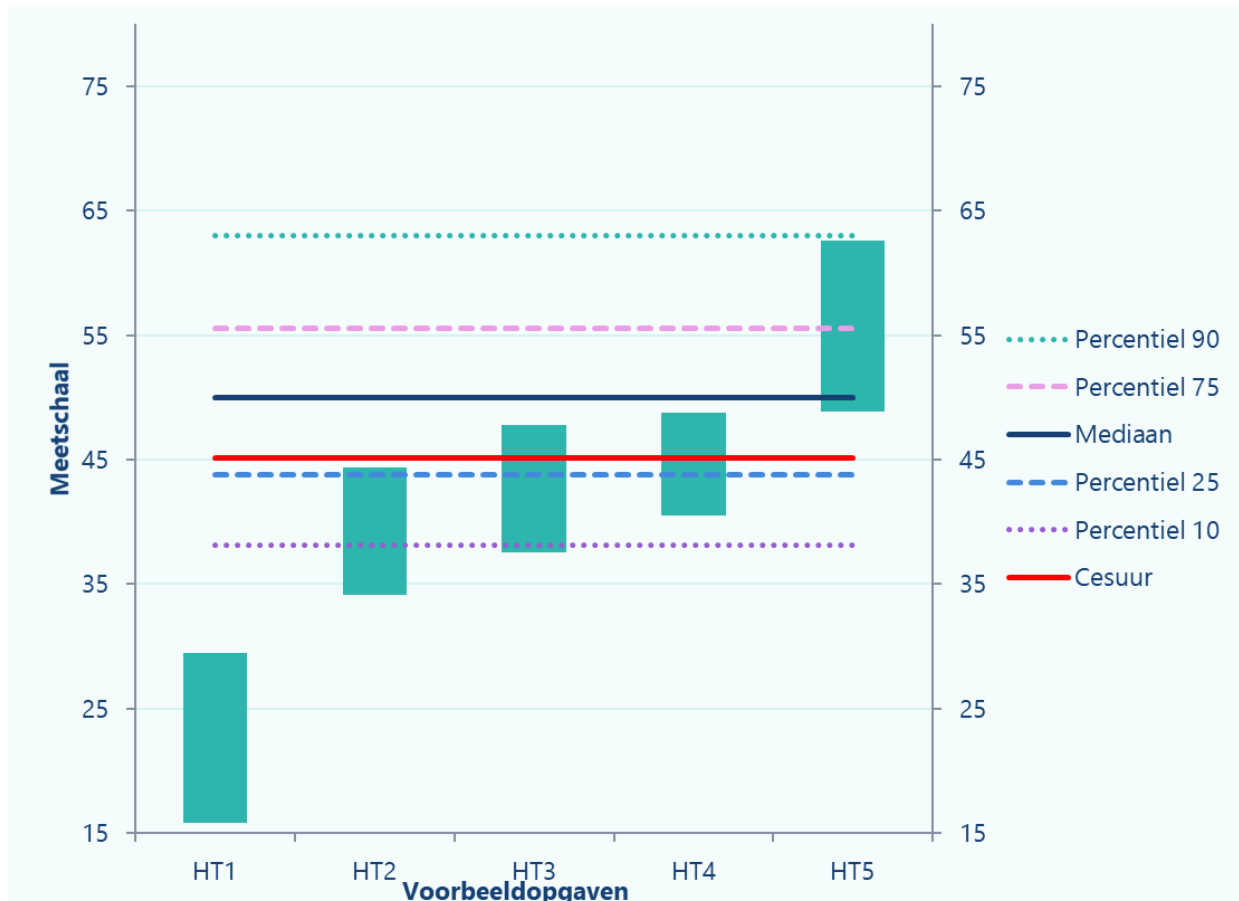
Percentage correct: 54% (B)

Percentage leerlingen dat kiest voor de afleiders: A: 19%, C: 5%, D: 19%

Soort opgave: bijkomende opgave

WAT KUNNEN LEERLINGEN BIJ DE TOETS 'HISTORISCHE TIJD'?

De prestaties van de leerlingen voor de toets 'historische tijd' (Figuur 35) interpreteren we op dezelfde manier als voor de voorgaande toetsen. Elk balkje stelt een voorbeeldopgave voor op een meetschaal waarop de gemiddelde leerling een score van 50 behaalt. De onderkant van de balk verwijst naar de grens tussen geen en voldoende beheersing van de voorbeeldopgave. De bovenkant van de balk verwijst naar de grens tussen voldoende en goede beheersing. Ook het prestatieniveau van de percentiëleerlingen en de cesuurleerling kunnen we aan de hand van de horizontale lijnen op dezelfde manier interpreteren als voor 'maatschappij' en 'persoonlijke tijd'.

Figuur 35 – Beheersingsniveau voorbeeldopgaven – historische tijd.

De **percentiel 10-leerling** (paarse stippellijn) beheerst de eerste voorbeeldopgave goed en de tweede en derde voorbeeldopgave voldoende. De andere voorbeeldopgaven heeft deze leerling nog niet onder de knie. De **percentiel 25-leerling** (blauwe streepjeslijn) beheerst de eerste voorbeeldopgave goed en de

tweede, derde en vierde voorbeeldopgave voldoende. De **mediaanleerling** (donkerblauwe lijn) heeft de eerste vier voorbeeldopgaven goed onder de knie en beheerst de vijfde voorbeeldopgave voldoende. Hetzelfde geldt voor de **percentiel 75-leerling** (roze streepjeslijn). De **percentiel 90-leerling** (groene stippellijn) heeft alle voorbeeldopgaven goed onder de knie.

De leerling die net het minimumniveau haalt (**cesuurleerling**), beheerst de eerste vier voorbeeldopgaven. Voorbeeldopgave 5 is een bijkomende opgave. Bij de volledige toets beheerst 70 procent van de leerlingen de toetsopgaven onder de cesuur.

ORIËNTATIE EN KAARTVAARDIGHEID

VOORBEELDOPGAVEN

Met de schriftelijke toets 'oriëntatie en kaartvaardigheid' werden zeven eindtermen getoetst. In totaal bevat de toets 20 items om de beheersing van de eindtermen te peilen. Hieronder presenteren we de vijf voorbeelditems die zullen worden gebruikt voor de inhoudelijke duiding van de peilingsresultaten voor de toets oriëntatie en kaartvaardigheid.

VOORBEELDOPGAVE 1

Omcirkel met stift op de kaart:

- een luchthaven
- een afmeerplaats voor cruiseschepen

Getoetste eindterm: 4.13 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= toepassen) een atlas raadplegen en kunnen enkele soorten kaarten hanteren gebruik makend van de legende, windrichting en schaal.

Percentage correct: 97%

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 2

Hieronder zie je een kaart van de gemeenschappen in België. In elke gemeenschap staat een nummer.

Verbind de nummers met de juiste naam van de gemeenschap.

1 ●	● Vlaamse Gemeenschap
2 ●	● Franstalige Gemeenschap
3 ●	● Duitstalige Gemeenschap

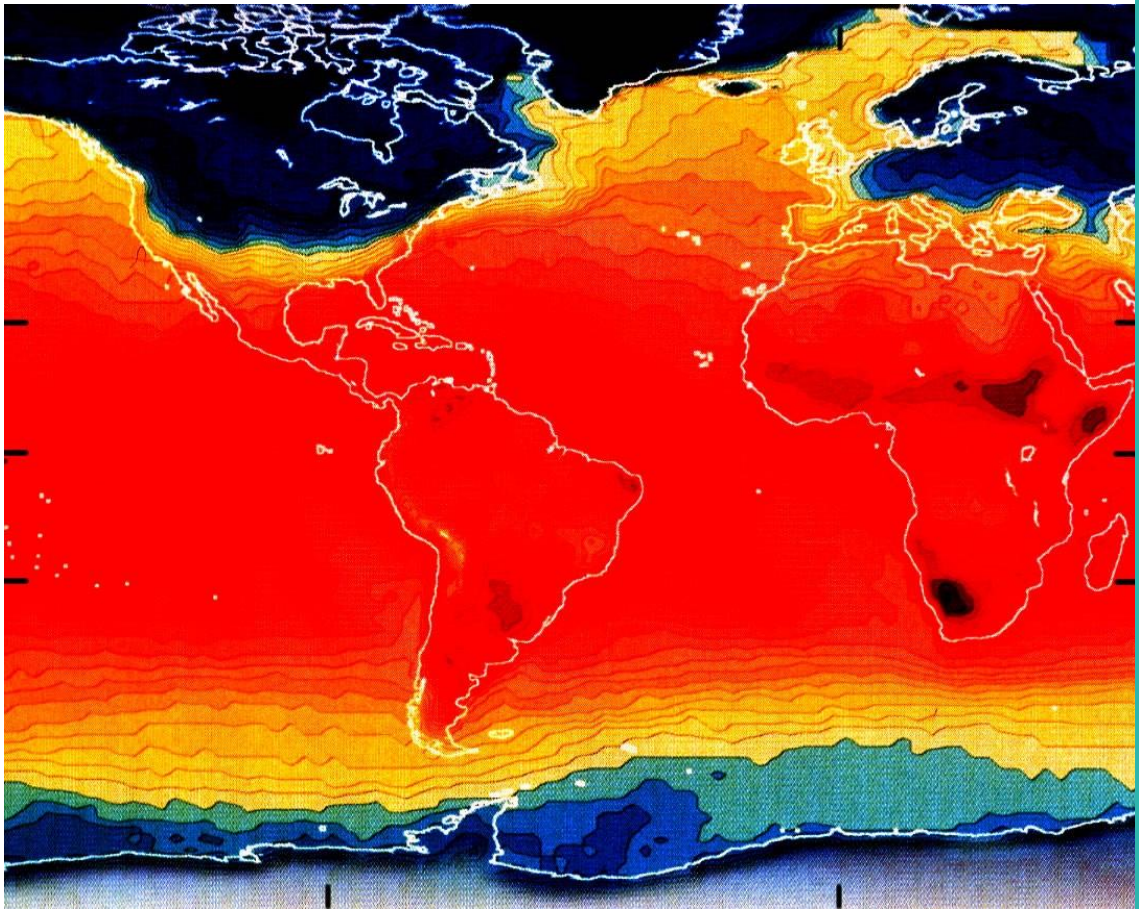
Getoetste eindterm: 4.6 - De leerlingen hebben (verwerkingsniveau= kennen) een voorstelling van de kaart van Vlaanderen en van België zodat ze in een praktische toepassingssituatie de gemeenschappen, de provincies en de provinciehoofdplaatsen kunnen aanwijzen.

Percentage correct: 91%

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 3

Teken de evenaar op de satellietkaart.

Satellietkaart van de gemiddelde temperatuur op aarde

Getoetste eindterm: 4.3 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= toepassen) in een praktische toepassingssituatie op een gepaste kaart ~~en op de globe~~ evenaar, de polen, de oceanen, de landen van de Europese Unie en de werelddelen ~~opzoeken en~~ aanwijzen.

Percentage correct: 73%

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 4

40.

Juist of fout?

	juist	fout
a. La Glanerie is een deelgemeente van Brunehaut.	☐	☐
b. Guignies is een deelgemeente van Howardries.	☐	☐
c. Rongy is een deelgemeente van Brunehaut.	☐	☐

Getoetste eindterm: 4.5 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= begrijpen) begrippen zoals wijk, gehucht, dorp, deelgemeente, fusiegemeente, stad, provincie, gemeenschap, land en continent in een juiste context gebruiken.

Percentage correct: 64% (a. fout, b. fout, c. fout)

Soort opgave: bijkomende opgave

VOORBEELDOPGAVE 5

Deze kaart heeft een schaal van 1 : 10 000.

Hoeveel meter bedraagt de werkelijke afstand in vogelvlucht tussen de kerk van Hillegem en de kasteelhoeve? De kerk en hoeve zijn met een rode stip aangeduid.

..... m.

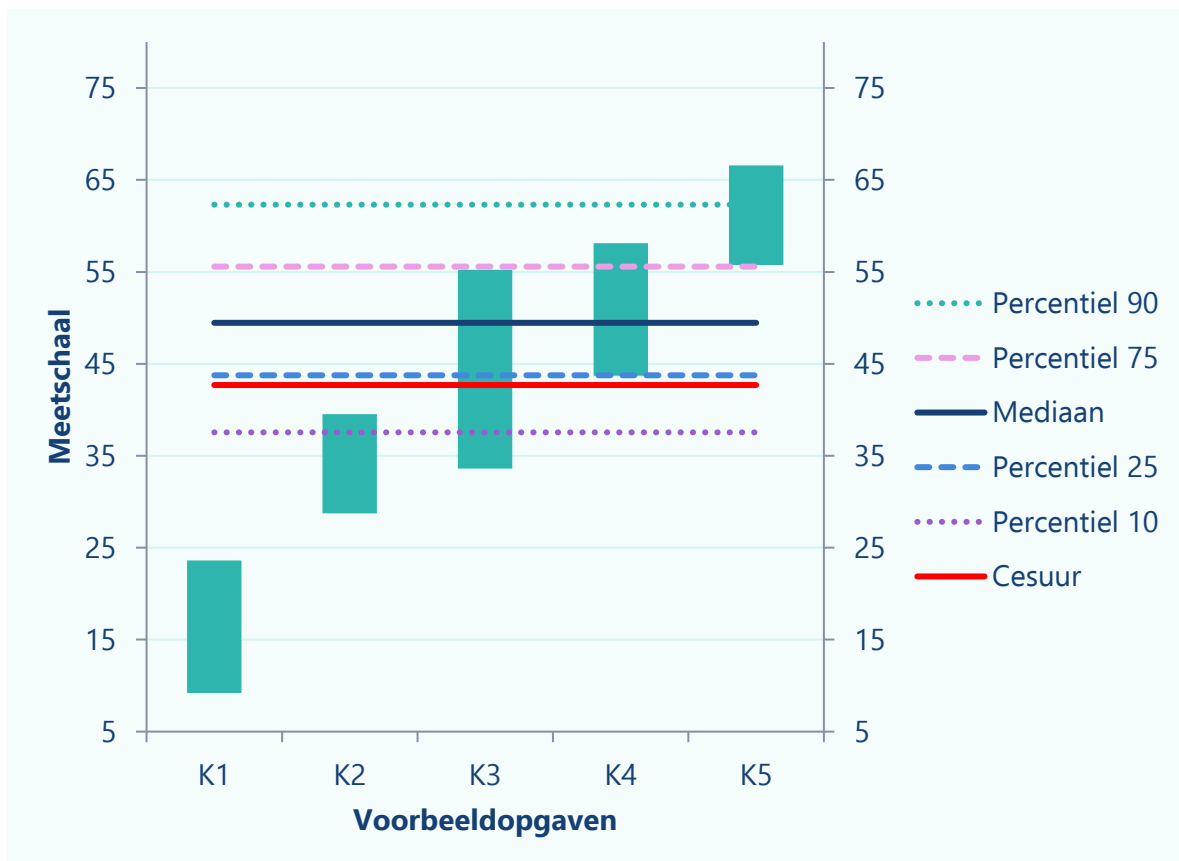
Getoetste eindterm: 4.2 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= toepassen) aan de hand van een kaart de afstand tussen twee plaatsen in Vlaanderen berekenen en beschrijven.

Percentage correct: 36%

Soort opgave: bijkomende opgave

WAT KUNNEN LEERLINGEN BIJ DE TOETS 'ORIËNTATIE EN KAARTVAARDIGHEID'?

De prestaties van de leerlingen voor de toets 'oriëntatie en kaartvaardigheid' (Figuur 36) interpreteren we op dezelfde manier als voor de voorgaande toetsen. Elk balkje stelt een voorbeeldopgave voor op een meetschaal waarop de gemiddelde leerling een score van 50 behaalt. De onderkant van de balk verwijst naar de grens tussen geen en voldoende beheersing van de voorbeeldopgave. De bovenkant van de balk verwijst naar de grens tussen voldoende en goede beheersing. Ook het prestatieniveau van de percentiëleerlingen en de cesuurleerling kunnen we aan de hand van de horizontale lijnen op dezelfde manier interpreteren als voor de voorgaande toetsen.

Figuur 36 – Beheersingsniveau voorbeeldopgaven – oriëntatie en kaartvaardigheid.

De **percentiel 10-leerling** (paarse stippellijn) beheerst de eerste voorbeeldopgave goed en de tweede en derde voorbeeldopgave voldoende. De andere voorbeeldopgaven heeft deze leerling nog niet onder de knie. De **percentiel 25-leerling** (blauwe streepjeslijn) beheerst de eerste twee voorbeeldopgaven goed en de derde voorbeeldopgave voldoende. De **mediaanleerling** (donkerblauwe lijn) beheerst de eerste twee voorbeeldopgaven goed en de derde en vierde voorbeeldopgave voldoende. De **percentiel 75-leerling** (roze streepjeslijn) beheerst

de eerste drie voorbeeldopgaven goed en de vierde voldoende. De **percentiel 90-leerling** (groene stippellijn) beheerst de eerste vier voorbeeldopgaven goed. De vijfde voorbeeldopgave beheerst deze leerling voldoende.

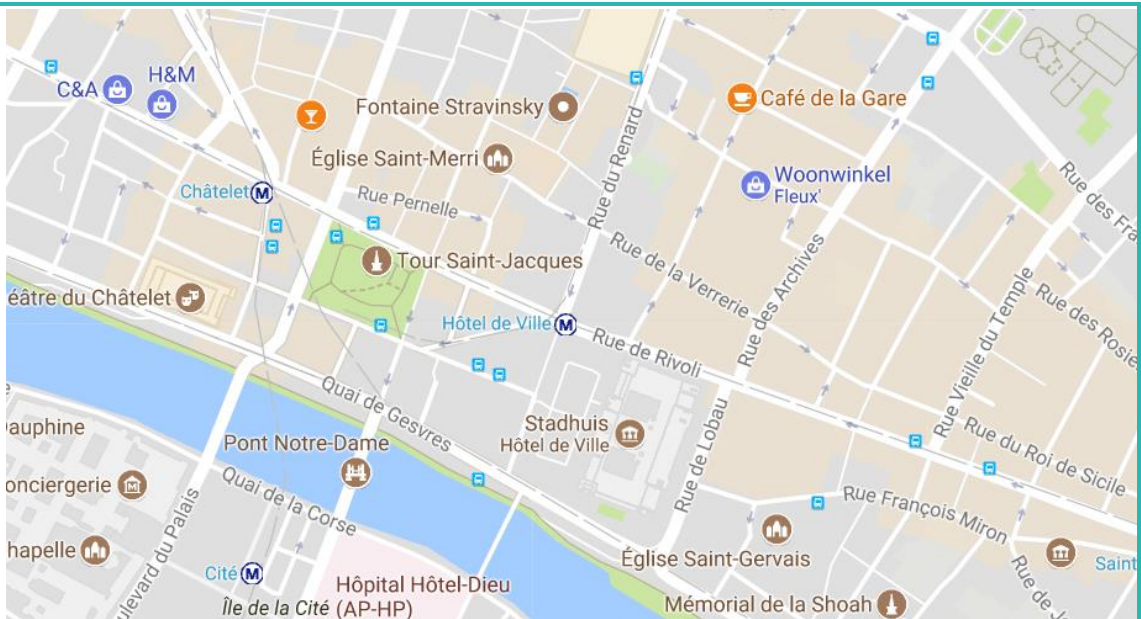
De leerling die net het minimumniveau haalt (**cesuurleerling**), beheerst de eerste drie voorbeeldopgaven. Voorbeeldopgaven 4 en 5 is zijn bijkomende opgaven. Bij de volledige toets beheerst 79 procent van de leerlingen de toetsopgaven onder de cesuur.

RUIMTEGEBRUIK, VERKEER EN MOBILITEIT

VOORBEELDOPGAVEN

Met de schriftelijke toets 'ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit' werden zes eindtermen getoetst. In totaal bevat de toets 20 items om de beheersing van de eindtermen te peilen. Hieronder presenteren we de vijf voorbeelditems die zullen worden gebruikt voor de inhoudelijke duiding van de peilingsresultaten voor de toets ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit.

VOORBEELDOPGAVE 1

Welke foto is genomen in het gebied dat op de kaart te zien is?

Getoetste eindterm: 4.9 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= toepassen) in de realiteit op een gepaste kaart een landelijke, stedelijke, toeristische en industriële omgeving herkennen en van elkaar onderscheiden.

Percentage correct: 94% (C)

Percentage leerlingen dat kiest voor de afleiders: A: 4%, B: 0%, D: 1%

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 2

Josse ging vorige week op uitstap met zijn school. Hij nam daar enkele foto's, waaronder deze:

In welke omgeving was Josse met zijn klas?

- ☐ een landelijke omgeving
- ☐ een industriële omgeving
- ☐ een toeristische omgeving
- ☐ een stedelijke omgeving

Getoetste eindterm: 4.9 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= begrijpen) in de realiteit op een gepaste kaart een landelijke, stedelijke, toeristische en industriële omgeving herkennen en van elkaar onderscheiden.

Percentage correct: 89% (B)

Percentage leerlingen dat kiest voor de afleiders: A: 2%, C: 4%, D: 3%

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 3

Deze foto is genomen in de haven van Antwerpen.

Welke uitspraak is de juiste?

- ☐ De kranen op de kade zorgen ervoor dat de schepen niet wegdrijven.
- ☐ Schepen komen in de haven containers met producten voor winkels en fabrieken, laden en lossen.
- ☐ De containers worden gebruikt als garageboxen voor nabijgelegen appartementen.
- ☐ De kranen worden gebruikt om schepen uit het water te heffen en zo herstellingen uit te voeren.

Getoetste eindterm: 4.12 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= begrijpen) in een landschap gericht waarnemen en ze kunnen op een eenvoudige wijze onderzoeken waarom het er zo uitziet.

Percentage correct: 86% (B)

Percentage leerlingen dat kiest voor de afleiders: A: 4%, C: 2%, D: 6%

Soort opgave: basisopgave

VOORBEELDOPGAVE 4

Dit is het metroplan van Rotterdam.

Wie kan rechtstreeks naar Rotterdam-Centraal zonder over te stappen?

- ☐ Shana die opstapt aan het Eendrachtspolein.
- ☐ Lucie die opstapt aan de Prinsenlaan.
- ☐ Thor die opstapt aan Vijfsluizen.
- ☐ Adil die opstapt in Hoogvliet.

Getoetste eindterm: 4;18 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= toepassen) een eenvoudige route uitstippelen met het openbaar vervoer.

Percentage correct: 59% (D)

Percentage leerlingen dat kiest voor de afleiders: A: 24%, B: 7%, C: 8%

Soort opgave: bijkomende opgave

VOORBEELDOPGAVE 5

Tante Aline en oom Leon sturen een kaartje vanop hun vakantiebestemming.

In welke streek in België zijn zij op vakantie?

- ☐ de Kempen
- ☐ de Kust
- ☐ de Polders
- ☐ de Ardennen

Getoetste eindterm: 4.10 - De leerlingen kunnen (verwerkingsniveau= begrijpen) hun eigen streek en twee andere streken in België situeren op een kaart en de relatie beschrijven tussen de omgeving en aspecten van het dagelijks leven van de mensen.

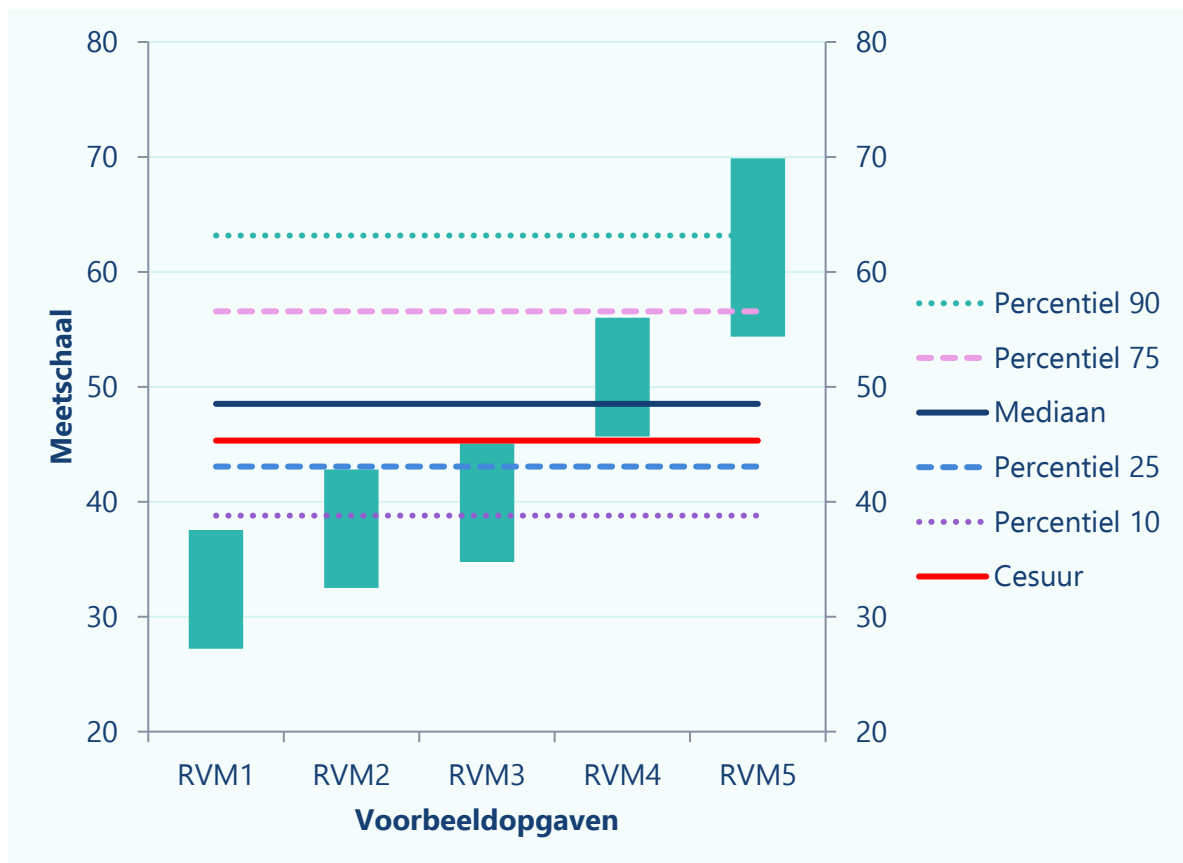
Percentage correct: 42% (A)

Percentage leerlingen dat kiest voor de afleiders: B: 10%, C: 26%, D: 21%

Soort opgave: bijkomende opgave

WAT KUNNEN LEERLINGEN BIJ DE TOETS 'RUIMTEGEBRUIK, VERKEER EN MOBILITEIT'?

De prestaties van de leerlingen voor de toets 'ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit' (Figuur 37) interpreteren we opnieuw op dezelfde manier als de voorgaande toetsen. Elk balkje stelt een voorbeeldopgave voor op een meetschaal waarop de gemiddelde leerling een score van 50 behaalt. De onderkant van de balk verwijst naar de grens tussen geen en voldoende beheersing van de voorbeeldopgave. De bovenkant van de balk verwijst naar de grens tussen voldoende en goede beheersing. Ook het prestatieniveau van de percentiell leerlingen en de cesuurleerling kunnen we aan de hand van de horizontale lijnen op dezelfde manier interpreteren als voor de voorgaande toetsen.

Figuur 37 – Beheersingsniveau voorbeeldopgaven – ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit.

De **percentiel 10-leerling** (paarse stippellijn) beheerst de eerste voorbeeldopgave goed en de tweede en derde voorbeeldopgave voldoende. De andere voorbeeldopgaven heeft deze leerling nog niet onder de knie. De **percentiel 25-leerling** (blauwe streepjeslijn) beheerst de eerst twee voorbeeldopgaven goed en de derde voldoende. De **mediaanleerling** (donkerblauwe lijn) beheerst de eerste drie voorbeeldopgaven goed en de vierde voldoende. De **percentiel 75-leerling** (roze

streepjeslijn) en de **percentiel 90-leerling** (groene stippellijn) beheersen de eerste vier voorbeeldopgaven goed. De vijfde voorbeeldopgave beheersen zij voldoende.

De leerling die net het minimumniveau haalt (**cesuurleerling**), beheerst de eerste drie voorbeeldopgaven. Voorbeeldopgaven 4 en 5 zijn bijkomende opgaven. Bij de volledige toets beheerst 71 procent van de leerlingen de toetsopgaven onder de cesuur.

7 CONCLUSIE

In dit laatste hoofdstuk blikken we terug op deze peiling mens en maatschappij in het basisonderwijs. In een eerste deel vatten we de belangrijkste resultaten van de achtergrondvragenlijsten samen. Vervolgens komen de resultaten voor de schriftelijke toetsen en de praktische proef aan bod. Verder bespreken we de meest opvallende relaties die werden gevonden tussen een aantal achtergrondkenmerken en de toetsprestaties voor de schriftelijke toetsen mens en maatschappij.

RESULTATEN ACHTERGRONDVRAGENLIJSTEN

Met betrekking tot het schoolbeleid blijkt dat slechts in een beperkt aantal scholen veel belang gehecht wordt aan mens en maatschappij. Zo geeft slechts 16 procent van de leerkrachten aan dat men op school zeer doelbewust aan professionalisering voor mens en maatschappij doet. Daarnaast zeggen slechts drie leerkrachten op tien dat de prestaties voor mens en maatschappij doorwegen bij deliberaties.

Bijna alle leerkrachten voelen zichzelf voldoende competent en erg gemotiveerd voor mens en maatschappij. Heel wat leerlingen en ouders delen hun enthousiasme en vinden dat ze interessante en nuttige dingen leren tijdens de lessen mens en maatschappij.

Het aantal lestijden voor mens en maatschappij varieert sterk, gaande van één lesuur tot zes lessen. Wanneer we kijken naar de leerstof die reeds behandeld werd op het moment van de peiling, blijkt dat de eindtermen over tijd en brongebruik in bijna alle klassen reeds gezien waren. Binnen de domeinen maatschappij en ruimte zijn er telkens vijf eindtermen die door een substantiële groep nog niet gezien werden. Verder stellen we voor deze twee domeinen vast dat de rubrieken sociaal-economische verschijnselen, sociaal-culturele verschijnselen en ruimtelijke ordening minder vaak behandeld worden.

RESULTATEN SCHRIFTELIJKE TOETSEN

Voor de toets maatschappij zijn de resultaten ondermaats: slechts 45 procent van de leerlingen behaalt de eindtermen. Duidelijk meer leerlingen behalen de eindtermen voor de toetsen persoonlijke tijd (73%), historische tijd (70%), ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit (71%). Tot slot bereikt 79 procent van de leerlingen het minimumniveau voor de toets oriëntatie en kaartvaardigheid.

Voor de toetsen historische tijd en oriëntatie- en kaartvaardigheid behalen significant meer jongens de eindtermen. Voor de toets persoonlijke tijd stellen we het omgekeerde vast: voor deze toets behalen significant meer meisjes het minimumniveau. Voor de overige toetsen zijn er kleine, niet significante verschillen op basis van geslacht.

Op het gebied van thuistaal tonen de resultaten dat leerlingen die Nederlands niet als thuistaal hebben voor alle toetsen significant minder goede resultaten halen.

Wanneer wordt gekeken naar verschillen op basis van sociaal-economische status (SES), halen leerlingen uit een gezin met een hoge SES vaker de eindtermen dan leerlingen uit een gezin met een gemiddelde of lage SES. Leerlingen uit een gezin met een lage SES scoren minder goed dan leerlingen uit een gezin met een gemiddelde SES.

In vergelijking met de afname in 2010 is er voor de toets maatschappij een significante achteruitgang. Toen bereikte 53 procent van de leerlingen het minimumniveau voor deze toets. Ook voor de toets ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit, waarvoor in 2010 nog 75 procent van de leerlingen het minimumniveau behaalde, is er sprake van een significante daling. Voor de toets oriëntatie en kaartvaardigheid is er dan weer een significante vooruitgang van 75 procent in 2010 tot 79 procent in 2019. Voor de twee overige toetsen (persoonlijke tijd en historische tijd) bleven de resultaten stabiel in de periode tussen 2010 en 2019.

Voor de prestatiekloof op basis van SES zien we in de loop van de tijd geen significante evolutie. Ook voor thuistaal en geslacht zijn er nauwelijks significante veranderingen wat betreft de kloof tussen de verschillende leerlinggroepen.

RESULTATEN PRAKTISCHE PROEF BRONGEBRUIK

Een aantal eindtermen werd getoetst aan de hand van een praktische proef met acht opdrachten. Deze werd afgenomen bij een random selectie van zes leerlingen per vestigingsplaats. De geselecteerde leerlingen maakten alle ontwikkelde opdrachten.

Met deze opdrachten konden de leerlingen eerst en vooral tonen in welke mate ze de eindterm over brongebruik beheersten. Uit de resultaten blijkt onder andere dat twee derde van de leerlingen de juiste trefwoorden kan produceren om informatie op te zoeken in een informatief boek of op een gegeven site. Verder slagen bijna alle leerlingen erin om informatie af te leiden indien deze letterlijk in de bron terug te vinden is of wanneer ze voldoende gestuurd worden in het zoekproces.

Zo kunnen ongeveer negen leerlingen op tien informatie afleiden uit een afbeelding in een boek of een krantje wanneer ze de pagina krijgen waarop deze afbeelding staat. Leerlingen kunnen ook informatie uit audiovisueel materiaal afleiden indien ze de filmpjes kunnen selecteren uit een voorgeselecteerde index. Wanneer er minder sturing gegeven wordt, slagen nog ongeveer zes leerlingen op tien erin om de juiste informatie af te leiden uit de bronnen.

Naast de opdrachten voor de eindterm over brongebruik waren er ook een aantal opdrachten waarmee oriëntatie- en kaartvaardigheid en algemene ruimtelijke vaardigheden getoetst werden. Voor oriëntatie- en kaartvaardigheid stellen we vast dat het percentage leerlingen dat een locatie juist kan aanduiden op de wereldbol varieert tussen 56 en 85 procent. Verder kunnen ongeveer acht leerlingen op tien het kompas gebruiken om een kaart te oriënteren of de hoofdwindrichtingen te bepalen. Wat de algemene ruimtelijke vaardigheden betreft, blijkt dat het percentage leerlingen dat een juiste kaart of informatie kan terugvinden in een atlas erg wisselt, en dat dit percentage sterk afhankelijk is van de complexiteit van de informatie die gevraagd wordt.

KENMERKEN GERELATEERD AAN DE PRESTATIES

Een meer gedetailleerde analyse toont aan dat de leerlingprestaties van jongens en meisjes van elkaar verschillen. Voor de toetsen historische tijd en oriëntatie en kaartvaardigheid doen meisjes het minder goed dan jongens. Voor de toets persoonlijke tijd doen ze het dan weer beter.

Op het gebied van thuistaal tonen de resultaten dat leerlingen die thuis niet exclusief Nederlands spreken minder goede resultaten behalen voor de toetsen maatschappij, persoonlijke tijd en ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit.

Verder tonen de resultaten ook aan dat de prestatieverschillen tussen leerlingen samenhangen met hun sociaal-economische status. Meer specifiek doen leerlingen die uit een gezin komen met een lage sociaal-economische status het minder goed dan leerlingen uit een gezin met een gemiddelde en een hoge sociaal-economische status.

Daarnaast zien we dat leerlingen het beter doen naarmate het cultureel kapitaal van hun gezin groter is. Ook stellen we vast dat leerlingen beter presteren op de toetsen maatschappij, persoonlijke tijd, historische tijd en oriëntatie- en kaartvaardigheid naarmate hun thuisklimaat meer stimulerend is.

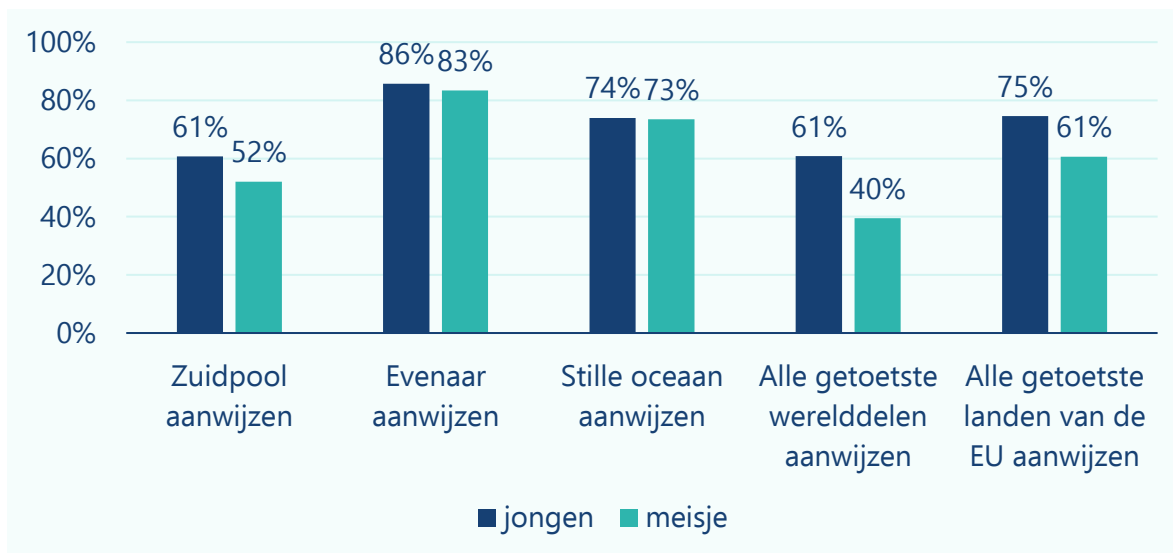
Verder blijkt dat de motivatie en zelf ingeschatte vaardigheid van de leerlingen voor mens en maatschappij positief samenhangen met hun prestaties.

Ook doet het er voor een aantal toetsen toe in welke mate hun ouders en de school belang hechten aan mens en maatschappij. Zo behalen leerlingen betere resultaten op de toetsen persoonlijke tijd en historische tijd wanneer hun ouders meer belang hechten aan het leergebied mens en maatschappij. Wanneer er op schoolniveau meer belang gehecht wordt aan mens en maatschappij, behalen de leerlingen betere resultaten voor persoonlijke tijd en ruimtegebruik, verkeer en mobiliteit.

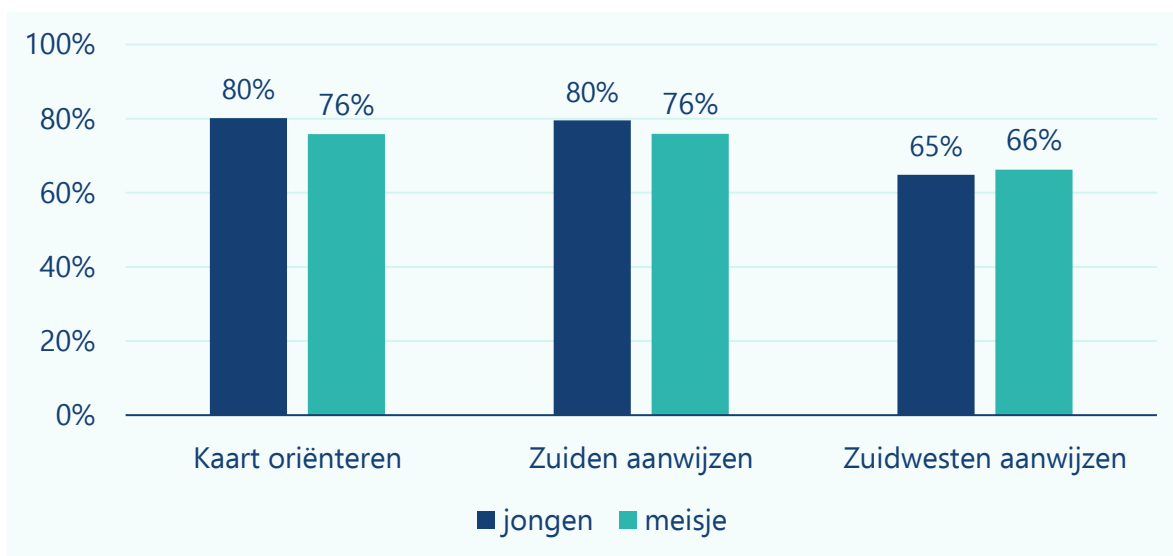
BIJLAGE 1

Resultaten opgesplitst naar geslacht

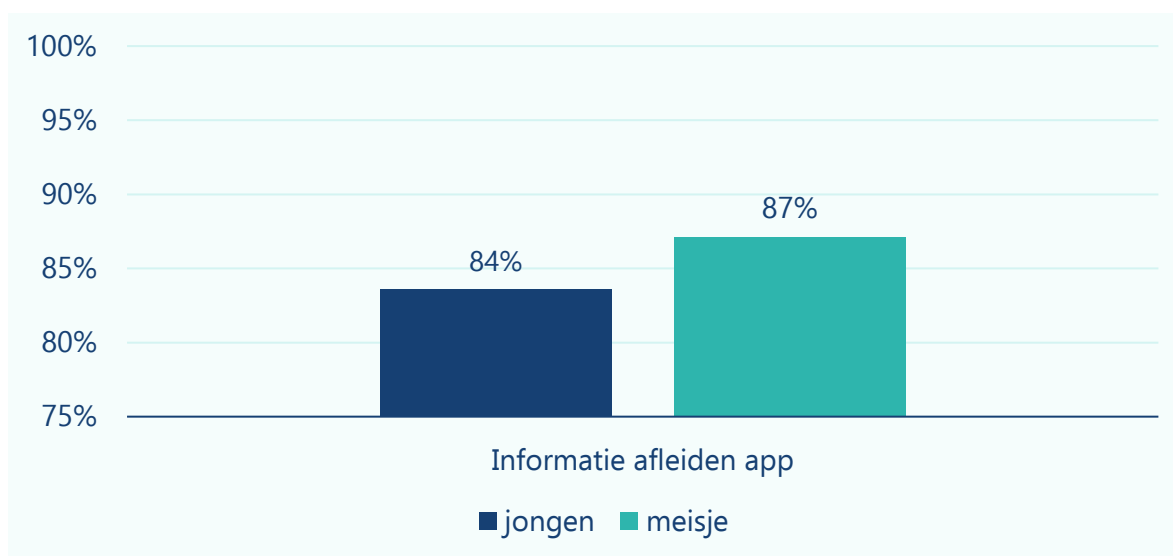
In Figuren 38 tot 45 geven we per opdracht de resultaten opgesplitst naar geslacht.

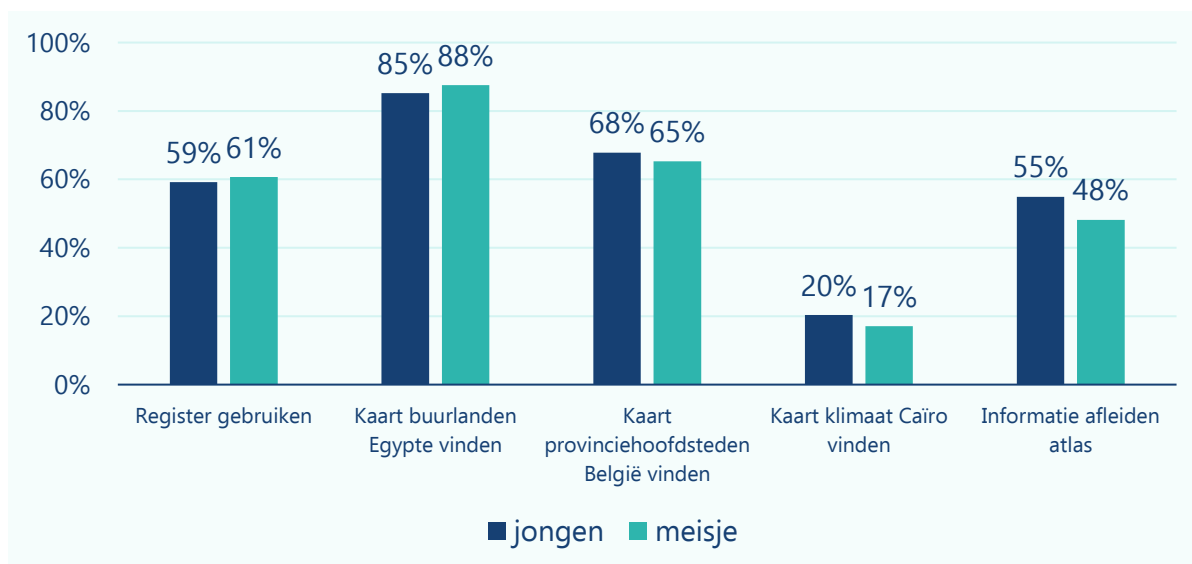
Figuur 38 – Resultaten globe opgesplitst naar geslacht.

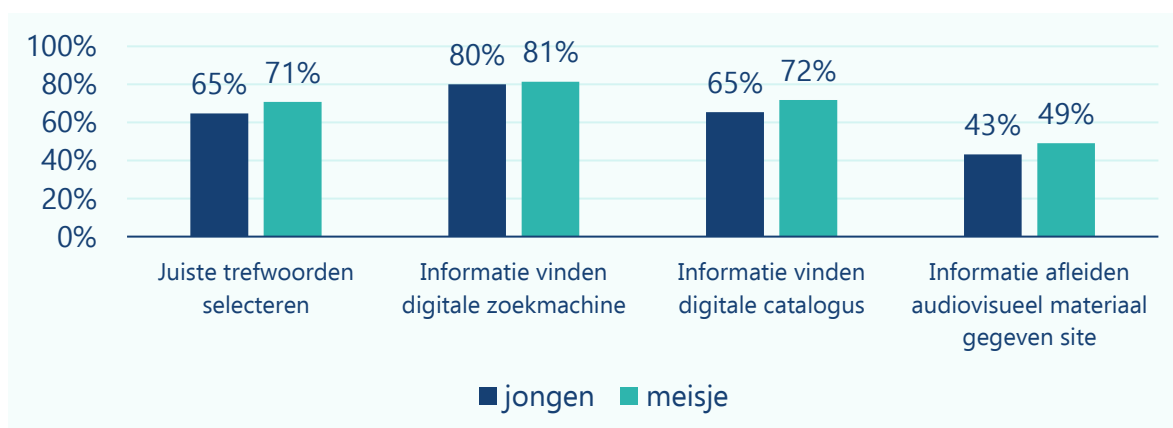
Figuur 39 – Resultaten kompas opgesplitst naar geslacht.

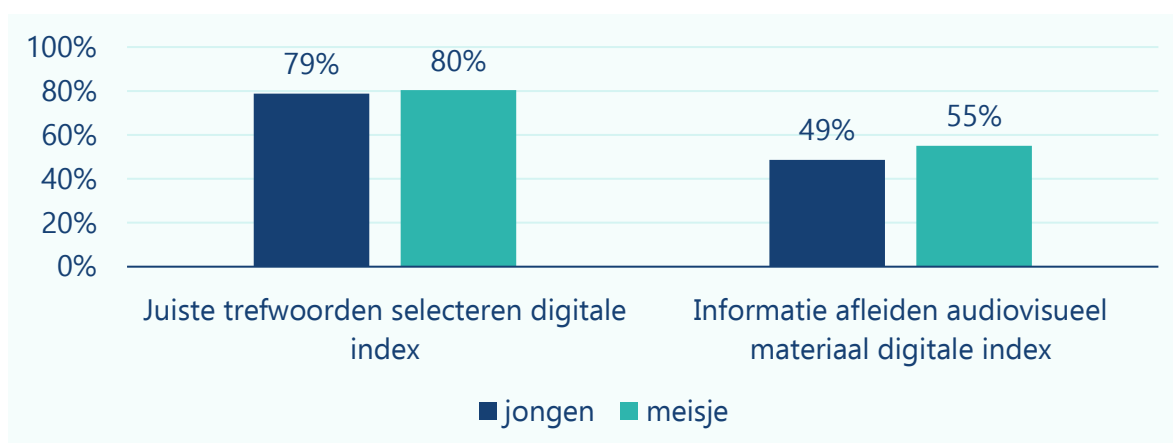
Figuur 40 – Resultaten app opgesplitst naar geslacht.

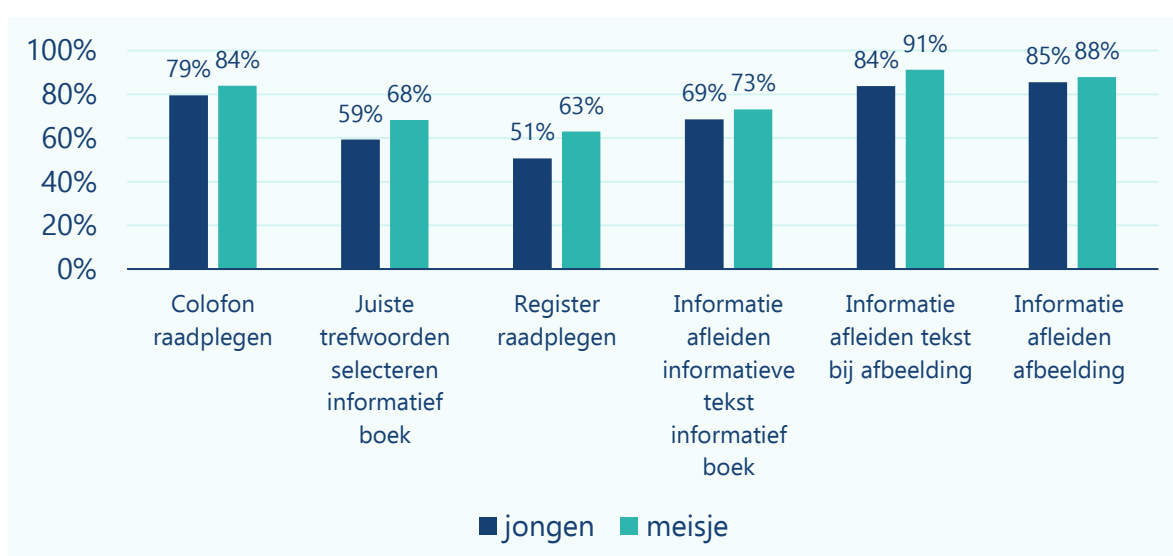
Figuur 41 – Resultaten atlas opgesplitst naar geslacht.

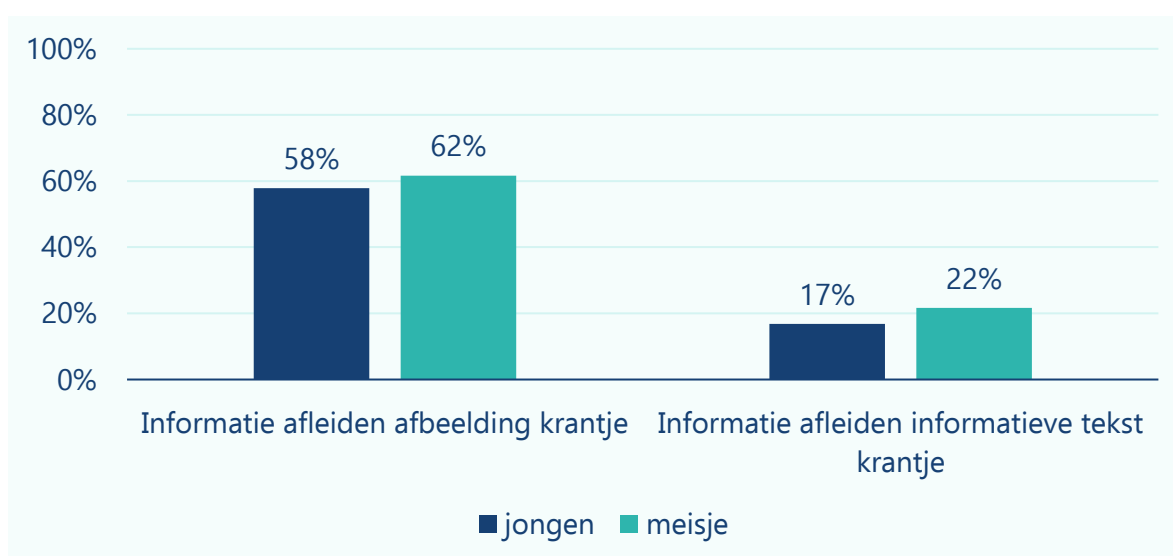
Figuur 42 – Resultaten internet opgesplitst naar geslacht.

Figuur 43 – Resultaten archief voor onderwijs opgesplitst naar geslacht.

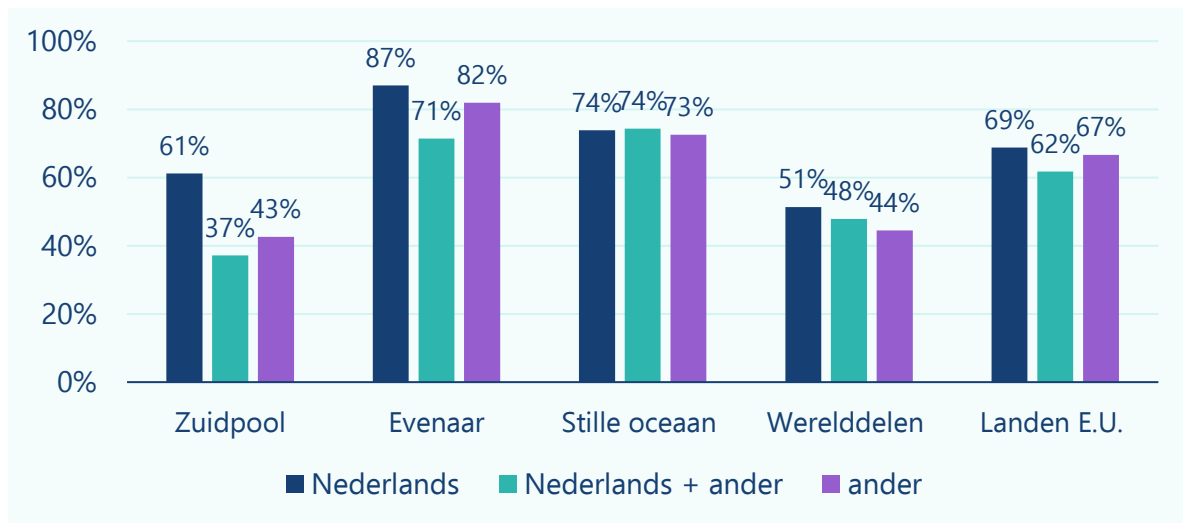
Figuur 44 – Resultaten informatief boek opgesplitst naar geslacht.

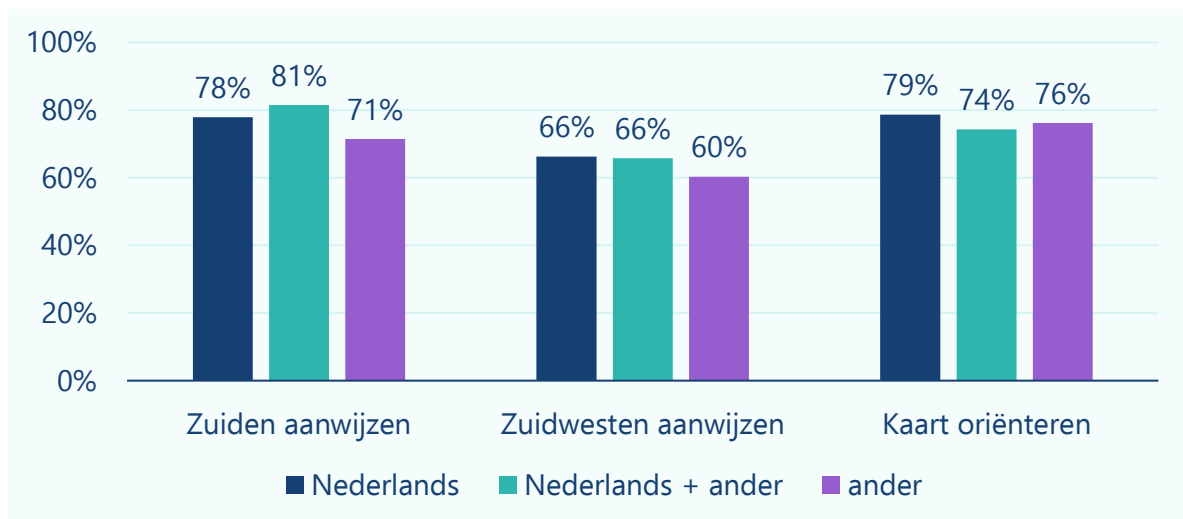
Figuur 45 – Resultaten krantje opgesplitst naar geslacht.

Resultaten opgesplitst naar thuistaal

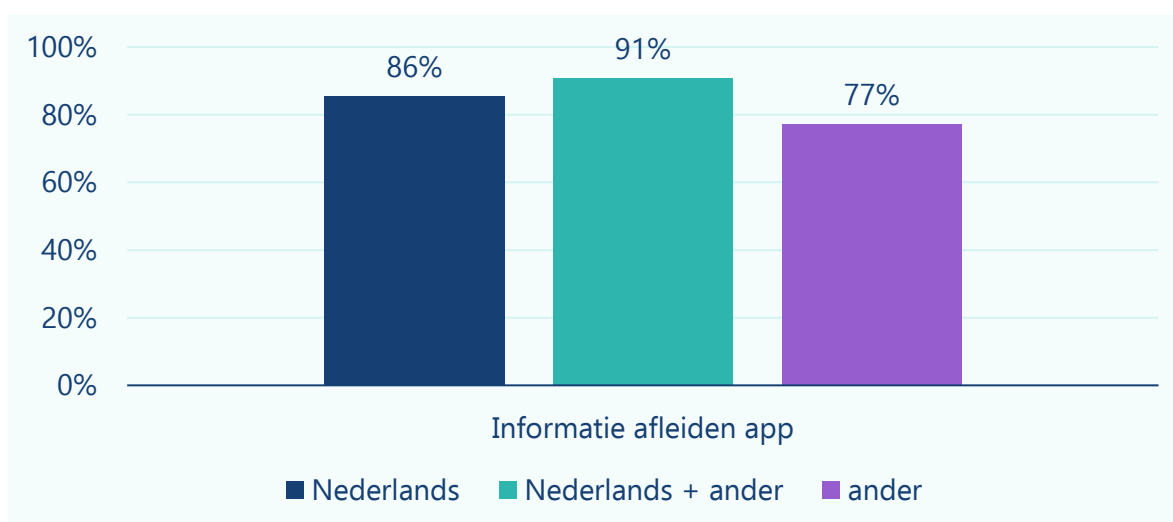
In Figuren 46 tot 53 worden de resultaten opgesplitst naar thuistaal.

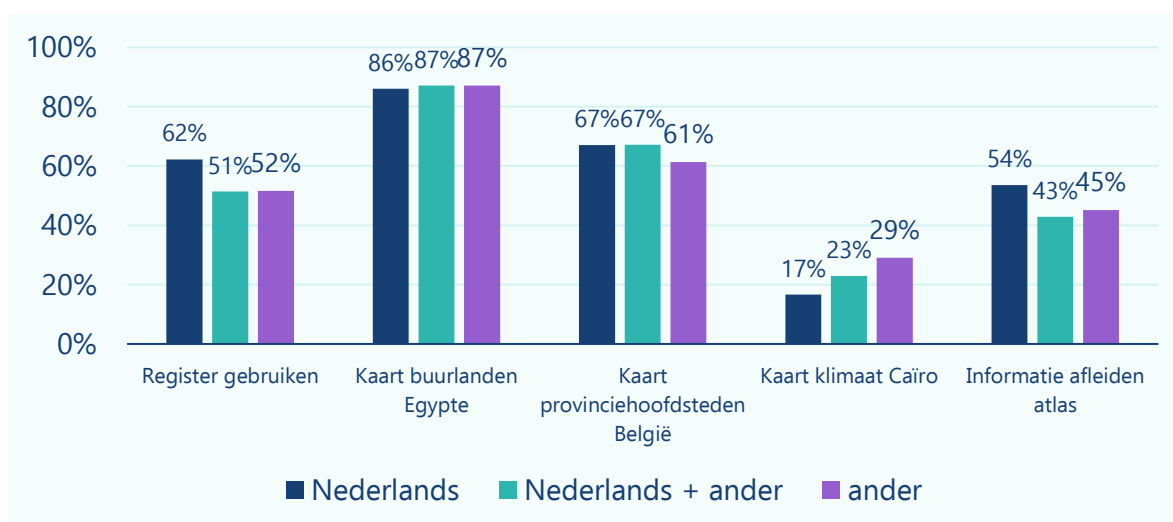
Figuur 46 – Resultaten globe opgesplitst naar thuistaal.

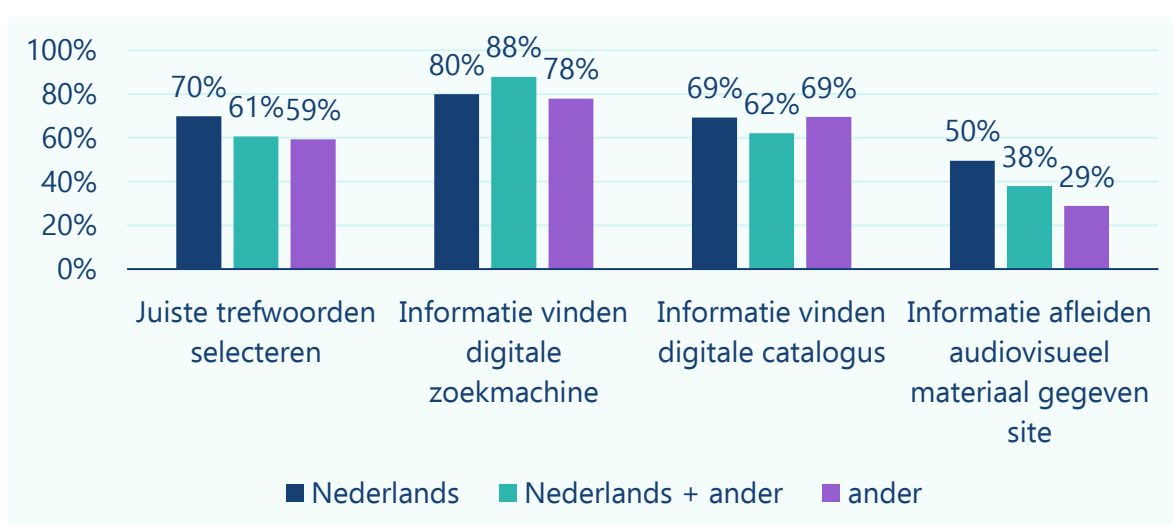
Figuur 47 – Resultaten kompas opgesplitst naar thuistaal.

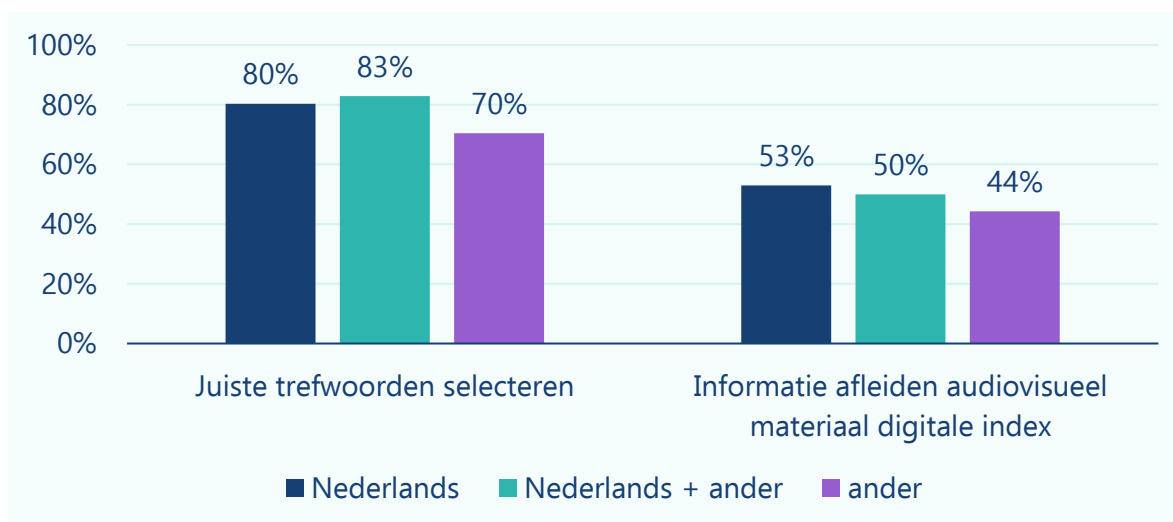
Figuur 48 – Resultaten app opgesplitst naar thuistaal.

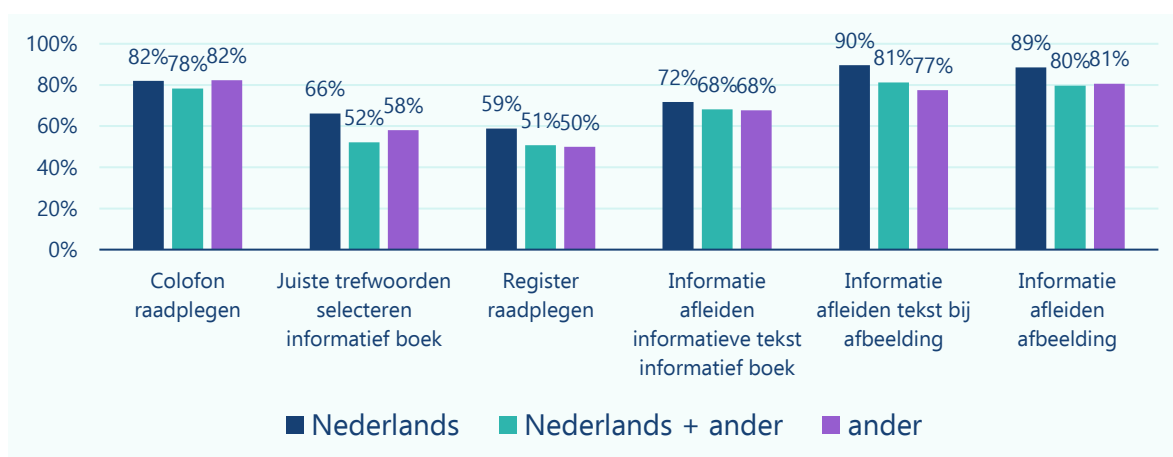
Figuur 49 – Resultaten atlas opgesplitst naar thuistaal.

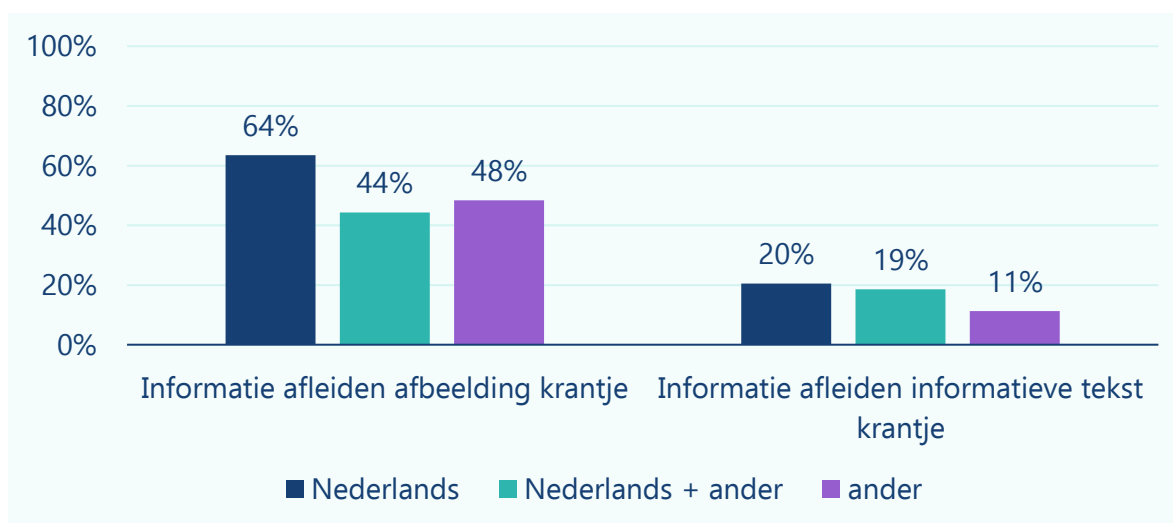
Figuur 50 – Resultaten internet opgesplitst naar thuistaal.

Figuur 51 – Resultaten archief voor onderwijs opgesplitst naar thuistaal.

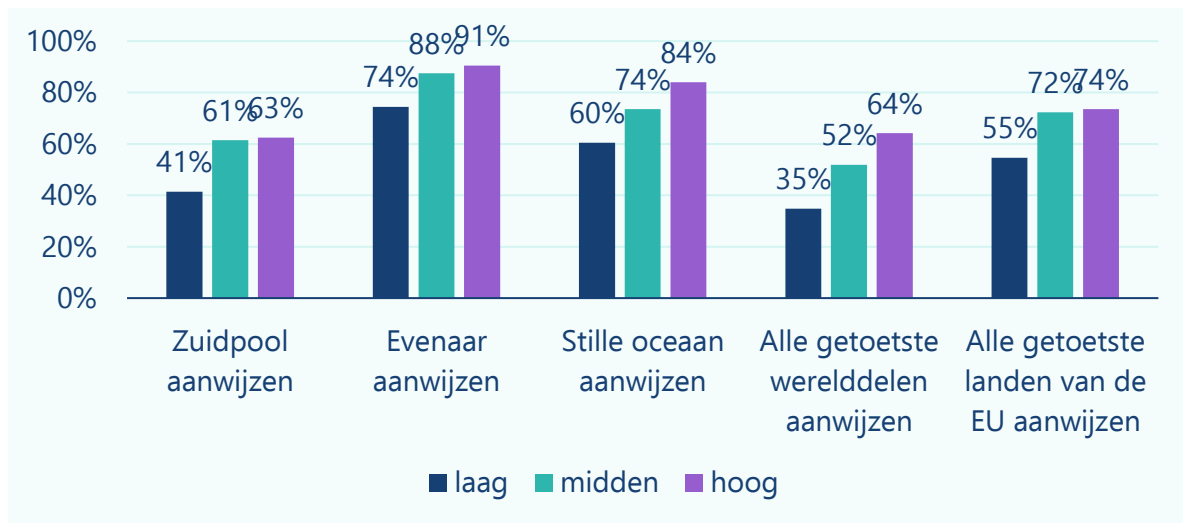
Figuur 52 – Resultaten informatief boek opgesplitst naar thuistaal.

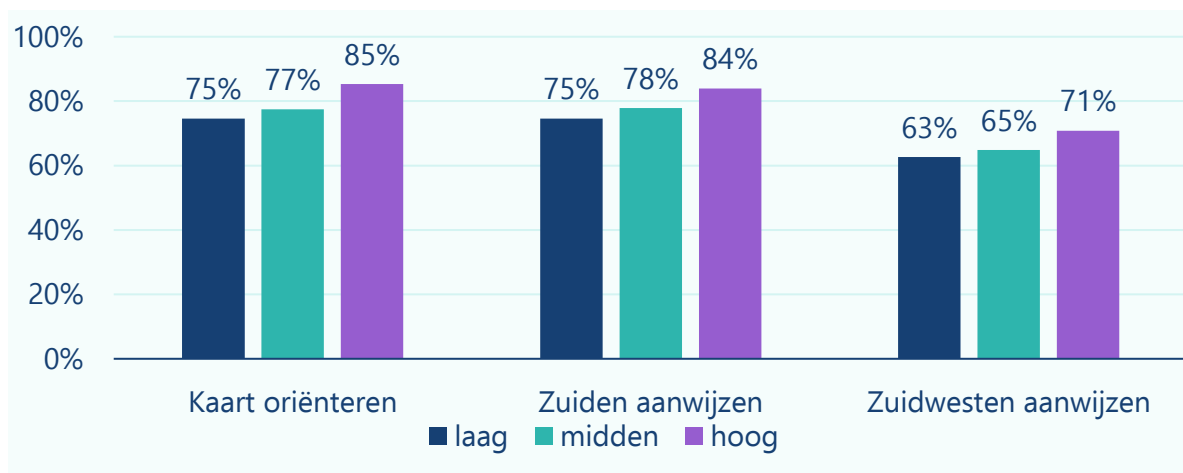
Figuur 53 – Resultaten krantje opgesplitst naar thuistaal.

Resultaten opgesplitst naar SES

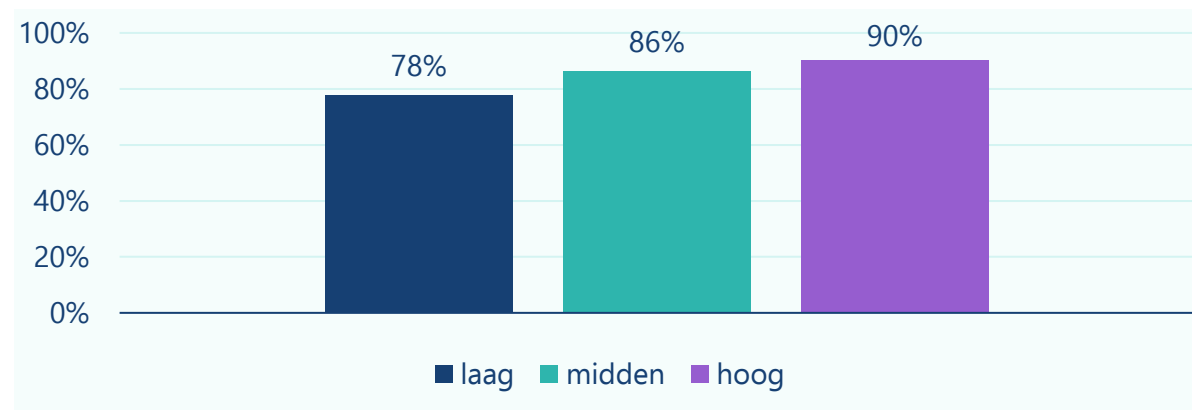
In Figuren 54 tot 61 worden de resultaten opgesplitst naar SES.

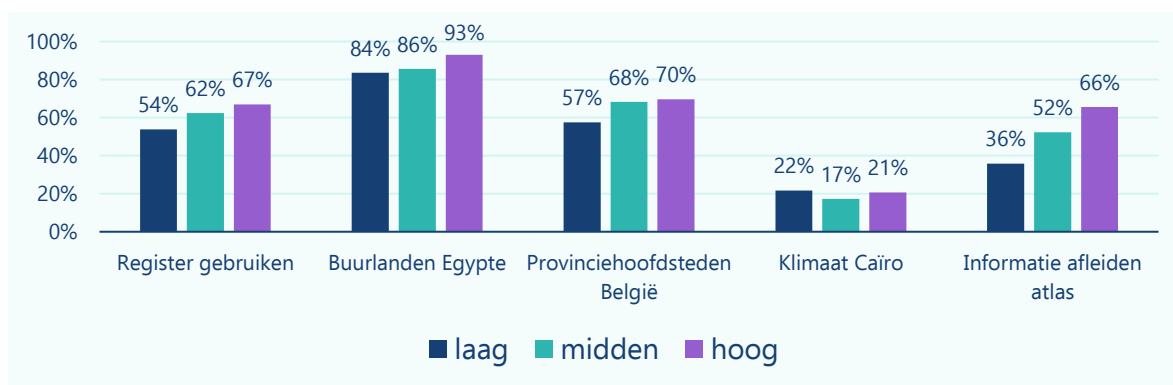
Figuur 54 – Resultaten globe opgesplitst naar SES.

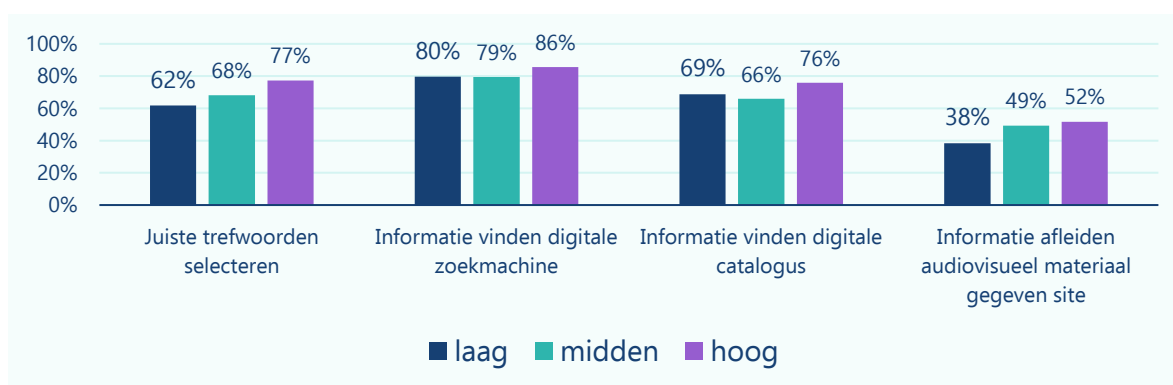
Figuur 55 – Resultaten kompas opgesplitst naar SES.

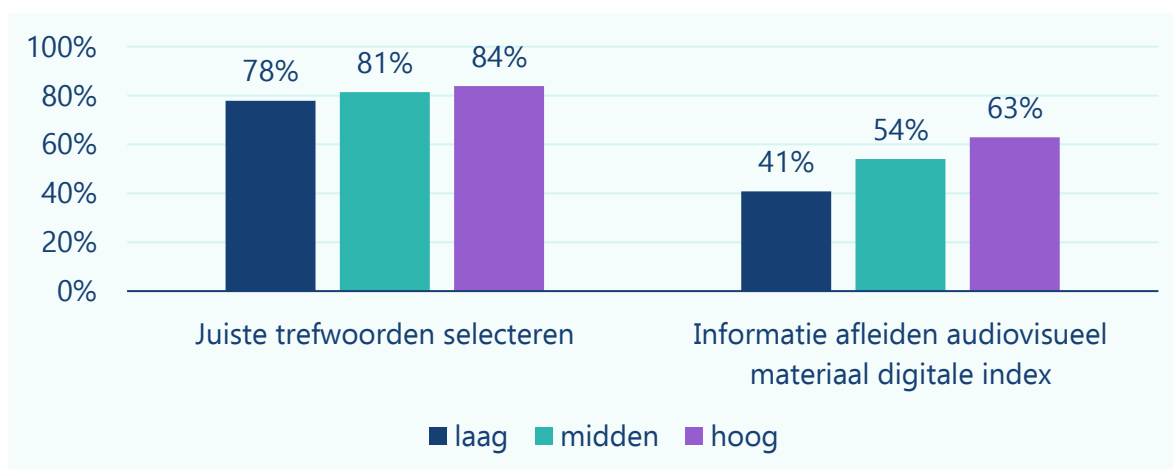
Figuur 56 – Resultaten app opgesplitst naar SES.

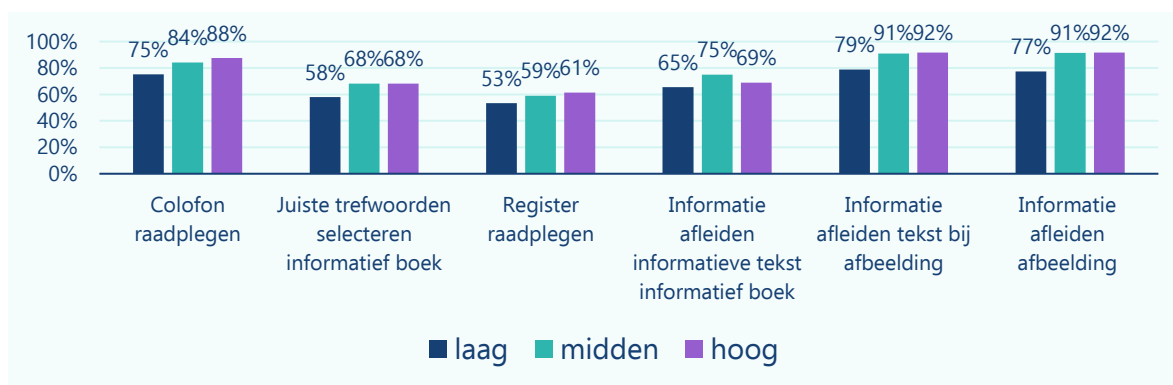
Figuur 57 – Resultaten atlas opgesplitst naar SES.

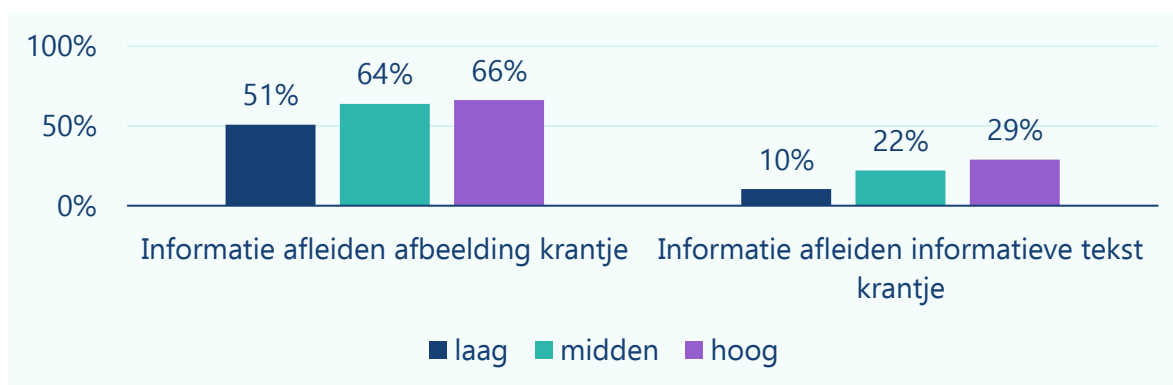
Figuur 58 – Resultaten internet opgesplitst naar SES.

Figuur 59 – Resultaten archief voor onderwijs opgesplitst naar SES.

Figuur 60 – Resultaten informatief boek opgesplitst naar SES.

Figuur 61 – Resultaten krantje opgesplitst naar SES.

BRONNEN VOORBEELDOPGAVEN

Maatschappij:

Voorbeeldopgave 2:

Belga. (1 oktober 2014). NMBS. Geraadpleegd op 26 september 2017 op <http://m.knack.be/nieuws/belgie/trein-rijdt-4-5-minuten-trager-dan-in-1990/article-normal-433403.html>

Bill45. Shutterstock. 629809019

RR. (29 maart 2017). Afbeelding fotohokje. Geraadpleegd op 29 september 2017 op http://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20170328_02804203

1933kk. Shutterstock. 678211657

Persoonlijke tijd:

Voorbeeldopgave 1:

(2007). Schoolagenda 2008-2009. Brussel: Licap 2007

Voorbeeldopgave 5:

Centrum voor Onderwijseffektiviteit en -evaluatie

Historische tijd:

Voorbeeldopgave 1:

Bogdab Ionescu. Shutterstock. 68814361

Champ008. Shutterstock. 175141820

Jan De Smet

Oude schoolkaarten.be. (s.d.). België en Luxemburg. Geraadpleegd op 23 oktober 2017 op, <http://oudeschoolkaarten.be/5850.html>

Timquo. Shutterstock. 403262458

S-ts. Shutterstock. 89268190

stockcreations. shutterstock. 116026759

Voorbeeldopgave 3:

Leonid Andronov. Shutterstock. 553645129

Grigvovan. Shutterstock. 687172891

<https://www.pinterest.com>. (s.d.) Afbeelding van John-snow-pump. geraadpleegd op 27 februari 2018 op <https://www.pinterest.com/pin/463870830345595337/>

Voorbeeldopgave 4

Limburg 1914-1948. (s.d.). Monument Bree. Geraadpleegd op 11 oktober 2017 op, <http://www.limburg1914-1918.be/overkoepelde-website-limburg-wereldoorlog-welkom>

Oriëntatie- en kaartvaardigheid:

Voorbeeldopgave 1:

De Junior Bosatlas. (2004). Groningen, uitgeverij Wolters-Noordhof.

Voorbeeldopgave 2:

Bewerking van: <https://en.wikipedia.org>. (s.d.). Belgiëgemeenschappenkaart. geraadpleegd op 22 november 2017 op https://en.wikipedia.org/wiki/Languages_of_Belgium

Voorbeeldopgave 3:

M. Turner. (2004). Winkler Prins Encyclopedie van de aarde. London, Dorling Kindersly Limited.

Voorbeeldopgave 4:

<http://environnement.wallonie.be>. (s.d.). limites administratives. geraadpleegd op 28 november 2017 op <http://environnement.wallonie.be/cartosig/telechargement/Carthe%20A0%20limites%20administratives%20et%20sites%20SEVESO.pdf>

Voorbeeldopgave 5:

Nationaal Geografisch Instituut. (1998). Topografische kaart van België, Zottegem 30/2 Noord. Brussel: NGI.

Ruimtegebruik verkeer en mobiliteit

Voorbeeldopgave 1:

<https://www.google.be>. (2017). schermafdruck. geraadpleegd op 11 november 2017 op <https://www.google.be/maps/@48.850971,2.3191436,14z?dcr=0>
Steunpunt toetsontwikkeling
Dennis Van de Water. Shutterstock. 390942862
Peter Gudella. Shutterstock. 221674384
<https://www.rides.nl>. (s.d.) Efteling. Geraadpleegd op 28 november 2017 op <https://www.rides.nl/attractieparken/de-efdeling/attracties/pirana.html>

Voorbeeldopgave 2:

LEONARDO VITI. Shutterstock. 65419189

Voorbeeldopgave 3:

Belga. (s.d.). Haven van Antwerpen. Geraadpleegd op 6 november 2017 op <http://trends.knack.be/economie/bedrijven/haven-van-antwerpen-binnenkort-dag-en-nacht-open-om-trucks-uit-de-file-te-halen/article-normal-815871.html>

Voorbeeldopgave 4:

Wikiwand. (s.d.). Metro Lijnenkaart. Geraadpleegd op 9 november 2017 op http://www.wikiwand.com/de/Metro_Rotterdam

Voorbeeldopgave 5:

Fietsknooppunten. (s.d.). Kempen11. Geraadpleegd op 24 oktober 2017 op, <http://www.fietsknooppunten.eu/de-kempen.html>

De Standaard. (20 november 2016). Mijnsite. Geraadpleegd op 13 november 2017 op http://www.standaard.be/cnt/dmf20161220_02636223

Fietsen in Genk. (s.d.). fietsen-genk-2. Geraadpleegd op 15 november 2017 op <https://www.reisfanaten.be/fietsen-genk/>

Susy Baels. Shutterstock. 739394758

STEUNPUNT TOETSONTWIKKELING EN PEILINGEN

KU Leuven, i.s.m. UAntwerpen

Dekenstraat 2 – PB 3773

3000 Leuven

www.peilingsonderzoek.be

